

PRISPEVKI

• ZA NOVEJŠO •

1991

2

•••••

• ZGODOVINO •

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

PRISPEVKI

ZA

NOVEJŠO

ZGODOVINO

Contribution to the Contemporary History
Contributions a l'histoire contemporaine
Beiträge zur Zeitgeschichte

UDC	949.712 »18/19« (05)
UDK	
YU ISSN 0353-0329	

Uredniški odbor:

mag. Zdenko Čepič (glavni urednik), dr. Jasna Fischer (odgovorna urednica),
mag. Damijan Guštin (pomočnik glavnega urednika), mag. Boris Mlakar,
dr. Janko Prunk

Prevajalki: Milojka Popović (angleščina), Marjeta Čop-Pretnar (nemščina)

Lektorica: Marija Sivec

Oprema: Janez Suhadolc, dipl. ing. arh.

Izdaja

Inštitut za novejšo zgodovino
61000 Ljubljana, Kongresni trg 1 (Trg osvoboditve 1), Republika Slovenija

Založil

Inštitut za novejšo zgodovino s sofinanciranjem Ministrstva za znanost
in tehnologijo Republike Slovenije

Tisk

Birografika BORI, Titova 64, 61000 Ljubljana

Zamenjave (Exchange, Austausch):

Inštitut za novejšo zgodovino
61000 Ljubljana, Kongresni trg 1 (Trg osvoboditve 1), Republika Slovenija

Za znanstveno vsebino tekstov in točnost podatkov odgovarjajo avtorji.

Razprave

Dušan Nečak

Hallsteinova doktrina in Jugoslavija

»Danes zjutraj, ob 11. uri, me je na mojo željo obiskal jugoslovanski poslanik.

Predal sem mu noto zvezne vlade, ki sem jo kratko pojasnil. Poudaril sem, da odločitev zvezne vlade ni izraz sovražnega razpoloženja do jugoslovanskega naroda, pač pa izraz globokega razočaranja nad odločitvijo jugoslovanske vlade, da je v nezdržljivem nasprotju z življenjskimi interesi nemškega naroda. Dalje sem opozoril, da zvezna vlada na noben način ni enakega mnenja kot jugoslovanska, ki trdi, da bi njena odločitev lahko prispevala k popuščanju napetosti in k rešitvi nemškega vprašanja. Nasprotno, zaskrbljena je, da bo takšno enostransko stališče povečalo napetost in otežilo pot k demokratični združitvi Nemčije.

Jugoslovanski poslanik je podal kratko osebno izjavo. Dejal je, če povzamem, da jugoslovanska vlada in jugoslovanski narod ne bosta razumeli nemške odločitve. Jugoslavija mora kot suverena država računati na politične realnosti. To je temeljni interes jugoslovanskega naroda. Jugoslovanska vlada je slej ko prej prepričana o pravilnosti svoje odločitve.

Poslanik je zelo odprto izjavil, da v Beogradu niso računali s takšno reakcijo zvezne vlade!

Pojasnil sem poslaniku, da bomo njemu in članom njegovega poslaništva nudili vso podporo in da njemu prepuščam način zaključitve poslov in odhoda članov njegovega poslaništva. Zvezna vlada nima namena v tem primeru določati roka. Računa z enakim stališčem jugoslovanske vlade.

Poslanik se je nato zanimal za usodo gospodarskih pogodb in odnosov. Da bi omehčal trdoto našega sklepa sem dejal, da prekinitev diplomatskih odnosov po veljavnem mednarodnem pravu ne potegne za sabo prekinitve sklenjenih pogodb. Opozoril sem ga, da je varstvo interesov Nemčije prevzela Francija in da naj se potrebni pogovori vodijo preko te države.

Nato se je poslanik zanimal za usodo obstoječih konzulatov. Tudi na to sem mu odgovoril, da se bomo o teh vprašanih dogovorili na prihodnjih pogajanjih.

Bilo je očitno, da je bil poslanik, ki je za nemško odločitev, jasno, že vedel, globoko prizadet. Vse njegovo zadržanje je bilo popolnoma neoporečno in korektno in imel sem občutek, da se posebno trudi zadržati osebne reakcije. Ob koncu je spontano izrazil željo, da bi kdaj kasneje splošen politični razvoj omogočil ponovno vzpostavitev odnosov.

Bonn, 19. oktobra 1957

von Brentano«¹

¹ Politisches Archiv des Ausenwärtigen Amtes (dalje PAAA), Bonn, Abteilung 7, Abbruch deutsch-jugoslawischer Beziehungen anlässlich jugoslawischer Anerkennung der DDR, Fasc. 301, Band 1, MB1607/57.

Ta zapis pogovora z jugoslovanskim poslanikom v Bonnu Dušanom Kvedrom je na dan prekinitve diplomatskih odnosov med Zvezno republiko Nemčijo in FLRJ nemški zunanji minister poslal svojemu kanclerju dr. Konradu Adenauerju, visokim uradnikom nemškega zunanjega ministrstva, oddelku za tisk in državnemu sekretarju v ministrstvu za zunanje zadeve, prof. dr. Walterju Hallsteinu. Na vljuden in relativno mehak način ter na prvi pogled sramežljivo in z veliko mero simpatije je bila tako prvič uporabljena tako imenovana Halsteinova doktrina prav v odnosih z Jugoslavijo.

Za »uradni rojstni datum« doktrine, ki jo je politika in publicistika netočno poimenovala »Halsteinova doktrina«, šteje nemška družboslovna znanost 8. in 9. december 1955, ko so se v Bonnu na konferenci zbrali poslaniški Zvezne republike Nemčije v Evropi in tisti iz ZDA, Kanade, Brazilije, Egipta in Indije,² prisoten pa je bil tudi nemški opazovalec pri OZN. Pripisali so jo takratnemu državnemu sekretarju zunanjega ministrstva pri vladi Zvezne republike Nemčije, prof. dr. Walterju Hallsteinu (1901–1982). Hallstein je bil jurist, od leta 1929 v univerzitetni službi. Od leta 1930 do 1941 je bil profesor za zasebno in družbeno pravo (Privat und Gesellschaftsrecht) po vojni pa od leta 1946 ordinarij za mednarodno zasebno pravo, mednarodno pravo, pravno poravnavo in družbeno pravo (Privatrecht, Völkerrecht, Rechtsvergleichung und Gesellschaftsrecht) na frankfurtski univerzi. Leta 1950 je postal vodja nemške pogajalske komisije za Schumannov načrt, v letih 1958–1967 predsednik komisije EGS v Bruslju in 1968 predsednik Sveta evropskega gibanja.

Po definiciji naj bi bila »Hallsteinova doktrina« načelo zahodnonemške zunanje politike, ki je nastalo po navezavi diplomatskih stikov med ZRN in Sovjetsko zvezo 13. septembra 1955. Kot edino demokratično legitimno nemško državo in predstavnico nemškega naroda upošteva ZRN. Po Hallsteinovi doktrini ne bo ZRN³ imela nikakršnih diplomatskih stikov z državo, ki bi priznala DDR, razen izjemoma s Sovjetsko zvezo. Kot edina uradna definicija te doktrine pa velja izjava Wilhelma G. Grewea, profesorja javnega in mednarodnega prava, sicer pa vodje političnega oddelka v nemškem zunanjem ministrstvu, ki jo je dal v intervjuju decembra 1955: »Veliko je še ukrepov, ki jih je mogoče uporabiti pred prekinitvijo diplomatskih odnosov. In jasno je, da se stori tako težak korak, kot je prekinitvev diplomatskih odnosov, ved-

² Več o tem glej še: Grewe G. Wilhelm: Deutsche Aussenpolitik der Nachkriegszeit, Stuttgart 1960, posebej str. 139–163; Schuster Rudolf: Die »Hallstein-Doktrin«, Europa Archiv, Folge 18, 1963, str. 675–690; Brey Thomas: Bonn und Belgrad, Osteuropa, Stuttgart 1979, Jhrg. 29, str. 632–641; Buchheim Hans: Deutschlandpolitik 1949–1979, Der politisch-diplomatische Prozess, Schriftenreihe der Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, Nr. 49, Stuttgart 1984, posebej str. 80–83; Zoll Werner: Über den Wert der Hallstein-Doktrin, Aussenpolitik, Jhrg. XIV, 1963, Heft 9, str. 602–609; Ersil Wilhelm: Aussenpolitik der BDR 1949–1969, Berlin 1986, posebej str. 144–145; Geschichte der Aussenpolitik der DDR, Abriss, Berlin 1984, posebej str. 132–135; Kröger Herbert: Bonn bestätigt den Bankrott der Hallstein-Doktrin, Deutsche Aussenpolitik, Berlin 1964, Heft 7, str. 595–600; Thomas Ludmila: Ausgehölte Hallstein-Doktrin, Deutsche Aussenpolitik, Berlin 1966, Heft 1, str. 17–26; Kroll Hans: Lebenserinnerungen eines Botschafters, Köln, Berlin 1967; Pfeleiderer Karl-Georg: Politik für Deutschland. Reden und Aufsätze 1948–1956, Stuttgart 1961; de Osona Marija Anić: Die erste Anerkennung der DDR, Der Buch der deutsch-jugoslawischen Beziehungen, Baden Baden 1990; Benz Wolfgang: Die Gründung der Bundesrepublik DTV, München 1989 in Herbst Ludolf: Option für Westen, DTV, München 1989.

³ Primerjaj z: Geiss Imanuel: Geschichte griffbereit, Begriffe, Ro ro ro, Heft 4, 1983, str. 687.

no samo po temeljitem preudarku in v zelo resnem položaju. Je pa tudi jasno, da je celo to vprašanje za nas v resnici izredno resno vprašanje in da najbrž ne bomo mogli v trenutku, ko se bo pri kakšni tretji državi pojavil problem dvojnega zastopstva Nemčije, storiti nič drugega kot uporabiti zelo resne posledice.«⁴

Vendar so temelji za to doktrino nastali že nekaj let prej, pa tudi državni sekretar Hallstein, kot smo že ugotovili, ni bil (edini) avtor doktrine. V njegovem življenjepisu, ki ga hrani berlinski »Deutsches Institut für Zeitgeschichte«, je Hallstein sam zapisal: »Die Sache wird leicht dargestellt als ein Dogma, das vom mir entwickelt wäre. Das ist nie der Fall.«⁵ Raziskovalci te tematike pa so večinoma mnenja, da je doktrina dobila ime po Hallsteinu zaradi predpostavke, »da bi moral biti pri formuliranju tega načela odločilno udeležen jurist Hallstein.«⁶

Po načelih te doktrine je ZRN pretrgala diplomatske stike le z Jugoslavijo (1957) in Kubo (1963). Leta 1965 so bili pretrgani diplomatski odnosi med ZRN in arabskimi državami, toda prekinile so jih arabske države zaradi nemške proizraelske politike. Zahodnonemški avtorji tudi to prekinitvev pripisujejo realizaciji Hallsteinove doktrine, vzhodnonemški avtorji pa odločitev o prekinitvi odnosov pripisujejo arabskim državam.⁷ Hallsteinova doktrina je bila kot politično načelo zahodnonemške zunanje politike zavržena leta 1967, ko so bili vzpostavljeni diplomatski odnosi z Romunijo, čeprav je ta imela diplomatske odnose z NDR. Dokončno je izginila iz politične prakse ZRN leta 1968, ko so bili ponovno navezani diplomatski odnosi z Jugoslavijo.

Pri reševanju nemškega vprašanja, ki je z večjo ali manjšo intenziteto trajalo vse do 1990, se je v prvih desetih letih po vojni kazal kot eden najpomembnejših problemov problem »priznanja« tako imenovane sovjetske okupacijske enote (SBZ – Sowjetische Besatzungszone). Že od leta 1949 dalje, ko se je 7. oktobra konstituirala provizorična nemška ljudska skupščina (Provisorische Deutsche Volkskammer) in potem, ko je od maja istega leta veljala ustava Nemške demokratične republike, sprejete na tretjem zasedanju ljudskega kongresa (Volkskongress), so zahodni zavezniki in z njimi zahodni Nemci izpodbijali pravno osnovo obstoja NDR. Le tri dni po konstituiranju vzhodnonemške provizorične ljudske skupščine, 10. oktobra 1949, so trije zahodni visoki komisarji v komunikeju zapisali, da je vzhodnonemška vlada »umetna tvorba«, dva dni kasneje pa je ameriški zunanji minister Dean Acheson izjavil: »Vlada Združenih držav je mnenja, da tako imenovana Nemška demokratična republika, ki je bila ustanovljena 7. oktobra v Berlinu, nima nikakršne pravne osnove in da se ne more sklicevati na voljo prebivalstva.«⁸

Taka opredelitev zahodnih zaveznikov je utrjevala položaj zahodnonemškemu zveznemu kanclerju dr. Konradu Adenauerju in mu dovoljevala, da je na zasedanju

⁴ Bulletin, 13. 12. 1955, str. 1993, intervju Wilhelma Greweja; glej tudi Marija Anič de Osona, Die erste Anerkennung der DDR, Baden Baden 1990, str. 15.

⁵ Archiv des Deutschen Instituts für Zeitgeschichte, Biographie Hallsteins 14/16, citirano po Thomas Ludmila: Aushehölte Hallstein-Doktrin, Deutsche Aussenpolitik, Berlin 1966, Heft 1, str. 17.

⁶ Shuster... str. 678.

⁷ Ibid str. 24/25 in Geiss ..., str. 687.

⁸ Grewe G. Wilhelm: Deutsche Aussenpolitik der Nachkriegszeit, Stuttgart 1960, str. 138.

Bundestaga 21. oktobra 1949 jasno formuliral tako imenovano »Alleinvertretungs Theorie« oziroma utemeljil tako imenovani »Alleinvertretungsanspruch«. Adenauer je zatrdil, da je edino Zvezna republika Nemčija tista, ki lahko govori v imenu nemškega naroda. Zavrnil je kakršnokoli tozadevno legitimnost »Republike sovjetske cone« (Sowjetzonenrepublik), ker začasna ljudska skupščina ni bila izvoljena na svobodnih demokratičnih volitvah. Posebej pa je poudaril, da izjava vlade »Republike sovjetske zone« ni obvezujoča za nemško politiko, zlasti tisti njen del, ki govori o priznanju meje na Odri in Nisi.⁹ Prav vprašanje priznanja meje na Odri in Nisi je bilo eden temeljnih razlogov za Hallsteinovo doktrino, pa tudi za reševanje celotnega nemškega vprašanja vse do najnovejšega časa.

Slabo leto kasneje, septembra 1950, se je v New Yorku sestala konferenca zunanjih ministrov treh zahodnih velesil. V komunikeju, ki so ga izdali 19. septembra, so zunanji ministri potrdili dosedanje nemško politiko in določili ZRN za tisto državo, ki edino lahko ureja zadeve na vsem ozemlju bivšega »tretjega rajha«, čeprav ZRN do leta 1951 ni imela ne zunanjega ministrstva ne diplomatskih zastopstev v drugih državah. Komunike, v katerem stoji med drugim zapisano: »Do združitve Nemčije smatrajo tri vlade vlado Zvezne republike kot edino svobodno in zakonsko konstituirano nemško vlado, ki ima zaradi tega pravico kot zastopnik nemškega naroda v mednarodnih zadevah govoriti v imenu Nemčije.«¹⁰ Komunike moramo zato ocenjevati bolj kot akt nasprotovanja politiki Sovjetske zveze v kontekstu vrhunca hladne vojne, kot pa resnično željo doseči združitev Nemčije. Dokaz zato je tudi dejstvo, da je enaka formula prišla tudi v Pariške protokole, s katerimi so na več konferencah od 19. do 23. oktobra 1954, med drugim sprejeli ZRN v NATO (konferenca petnajsterice) in se sporazumeli o uvedbi zahodnonemške suverenosti (konferenca štirih – ZDA, Francija, Velika Britanija, ZRN).¹¹ Kontinuiteta in mednarodna razširitev take nemške politike zahodnih sil je bila potrebna, saj je Sovjetska zveza kot odgovor na politiko »Alleinvertretungsanspruch« 25. marca 1954 izjavila, da z NDR navezuje enake odnose kot »z vsemi drugimi suverenimi državami«,¹² kar je v bistvu pomenilo ustanovitev suverene vzhodnonemške države. Ta tako imenovana prva izjava o suverenosti NDR (Suveränitätserklärung) je bila neposredni povod za razmišljanja v bonskem zunanjem ministristvu, ki so rezultirala v oblikovanju »Hallsteinove doktrine«. Kancler Adenauer se je 4. aprila 1954 po razglasitvi suverenosti NDR še enkrat oglasil v Bundestagu z zatrjevanjem, da to dejstvo ne spremeni nemške politike glede sovjetske zasedbene cone, dodal pa je še apel vsem narodom,¹³ naj vlade NDR ne priznajo kot vlade suverene države.

⁹ Grewe... str. 138 in Thomas... str. 18.

¹⁰ Europa Archiv, Folge 19/1950, S. 3406: »Bis zur Wiedervereinigung Deutschlands betrachten die drei Regierungen die Regierung der Bundesrepublik als die einzige frei und gesetzlich konstituierte deutsche Regierung, die infolgedessen das recht hat, in internationalen Angelegenheiten als vertreter des deutschen Volkes für Deutschland zu sprechen«.

¹¹ Več o tem glej: Mikuž Metod, Svet po vojni 1945–1957, Ljubljana 1983, str. 255/256.

¹² Europa Archiv, Folge 8–9/1954, S. 6534.

¹³ Thomas... str. 19.

Toda politična realnost je bila drugačna. Sovjetska zveza je še naprej gradila videz popolne vzhodnonemške suverenosti, tako kot so zahodni zavezniki vedno znova poudarjali, da je ZRN edina legitimna predstavnica nemškega naroda. Očitno je bilo obema stranema kar prav, da ni prišlo do združitve Nemčije, saj je bilo v takratnih mednarodnih okoliščinah nemogoče pričakovati, da bo združena Nemčija ustvarjena bodisi po vzgledu zahoda ali po vzgledu vzhoda. Čeprav so misli, podobne kasnejši »Hallsteinovi doktrini«, obhajale odgovorne v bonnski vladi že vsaj od 6. marca 1951, ko je bilo s spremembo zasedbenega statuta ZRN spet skoraj neomejeno dovoljeno »negovanje zunanjepolitičnih odnosov«,¹⁴ lahko brez prevelikega rizika zatrdimo, da so problemi okoli »teze o dveh državah« (Zwei-Staaten-These) postali akutni šele po deklaraciji vzhodnonemške suverenosti 25. marca 1954.

Zahodnonemška vlada je kljub temu, da je dobila širše mednarodno priznanje svoje nemške politike in podporo pri uveljavljanju izključnega zastopstva nemškega naroda, z že omenjeno izjavo ob sprejemu v NATO pakt vendarle morala priznati realnost obstoja dveh nemških držav. Septembra 1955 sta se namreč zgodila dva dogodka, ki sta determinirala nadaljnji razvoj. Med 9. in 13. septembrom je bila na obisku v Moskvi delegacija ZRN, ki jo je vodil zvezni kancler dr. Konrad Adenauer. Poleg tega, da so se dogovorili o izpustitvi okoli 10.000 nemških vojnih ujetnikov, so sprejeli tudi sklep o navezavi diplomatskih odnosov. Le nekaj dni nato, med 17. in 20. septembrom, pa je na obisk v Moskvo prišla vzhodnonemška delegacija, s katero je bila 19. septembra podpisana pogodba o odnosih med NDR in SZ. Ta je na papirju predvidevala popolno suverenost Nemške demokratične republike (druga izjava o suverenosti) in zgodilo se je tisto, česar se je bonnska vlada najbolj bala – v glavnem mestu tuje države sta sedela dva poslanika in oba sta se imela za »nemška poslanika«. Tako stanje bi lahko pomenilo precedens za druge nevtralne države, da bi priznale NDR in je bilo obenem odstopanje od načela. Dejstvo, da »Hallsteinova doktrina« ni veljala za SZ, je že omenjeni takratni šef političnega oddelka v zunanjem ministrstvu, prof. Grewe, takole utemeljil: »Sovjetska zveza sodi med štiri okupacijske sile, ki so leta 1945 prevzele vrhovno oblast. Do današnjega dne je nosilka posebnih pravic in odgovornosti do Nemčije kot celote. Brez njenega sodelovanja je ponovna združitev Nemčije nemogoča. Za Zvezno republiko je bila navezava diplomatskih odnosov z njo neizbežna. Toda to ne velja za druge države vzhodnega bloka... Če bi prišlo tudi v teh mestih (misli glavna mesta op. p.) do dvojnega diplomatskega zastopstva Nemčije, bi takega razvoja skoraj ne mogli zaustaviti tudi v številnih glavnih mestih nekomunističnega sveta.«¹⁵

Bonnske skrbi so dobile tudi konkretne obrise, ko so novembra 1955 na nek način priznale NDR tudi Indija in Egipt (trgovinska predstavništva so dobila konzularni status). Kot posledica tega je bila sklicana že omenjena konferenca poslanikov v začetku decembra 1955. Da bi zaustavili uveljavitev teorije o dveh nemških državah, je bonnski zunanji minister Heinrich von Brentano na sestanku odločno poudaril, da bo »zvezna vlada pretrgala diplomatske stike z vsemi tistimi državami, ki bodo priznale

¹⁴ Europa Archiv, Folge 6/1951, str. 3829 in dalje, ter Schuster... str. 675.,

¹⁵ Grewe... str. 161.

vlado sovjetske cone«,¹⁶ 22. decembra 1955 pa je nato kancler Adenauer pred Bundestagom izjavil to, kar je bistvo Hallsteinove doktrine in kar je bilo zapisano tudi v noti, s katero je ZRN pretrgala odnose z Jugoslavijo: »Tudi tretje države opozarjamo na naša dosedanja stališča do tako imenovane Nemške demokratične republike. Jasno moramo zatrditi, da bo zvezna vlada tudi v bodoče razumela vzpostavitev diplomatskih odnosov z NDR kot sovražen akt, ki prispeva k poglobitvi deljenosti Nemčije.«¹⁷

Kakšnega pol leta zatem, 28. junija 1956, je zunanji minister bonnske vlade von Brentano sintetiziral motive za odklonilno stališče do teorije o dveh nemških državah in zbirno utemeljil Hallsteinovo doktrino. Pred Bundestagom je poročal o polletni zunanjepolitični bilanci vlade in med drugim dejal: »Es ist leider ein sehr weit verbreiteter Irrtum anzunehmen, dass es sich für die Bundesregierung dabei lediglich um eine Prestigefrage oder um einen juristischen Formalismus handele; es geht vielmehr um eine eminent politische Frage: Die Anerkennung der »DDR« bedeutet die völkerrechtliche Anerkennung der Teilung Deutschlands in zwei Staaten. Die Wiedervereinigung ist dann nicht mehr die Beseitigung einer vorübergehenden Störung im Organismus unseres gesamtdeutschen Staates; sie verwandelt sich vielmehr in die unendlich viel schwierigere Aufgabe, zwei verschiedene deutsche Staaten zu vereinen. Die Geschichte der deutschen Einigung im 19. Jahrhundert beweist, was das bedeuten kann...«

Alle diese Erwägungen zwingen uns, in dieser Frage eine feste und unbeirrbar Haltung einzunehmen. Die Anerkennung der »DDR« durch dritte Staaten müsste von der Bundesregierung als Zustimmung zu der unrechtmässigen Abspaltung eines Teiles des deutschen Hoheitsgebietes und als Einmischung in innerdeutsche Angelegenheiten angesehen werden. Die staatliche Einheit Deutschlands ist rechtlich nicht untergegangen. Das gesamte deutsche Volk will nur einen deutschen Staat. Auch in der »DDR« lehnt die Bevölkerung die staatliche Verselbständigung Mitteldeutschland ab und bekennt sich zur Einheit der staatlichen Gemeinschaft des deutschen Volkes.«¹⁸ Če je tej utemeljitvi kaj svojega dodal prof. Hallstein, potem je to bila lahko le razlaga ali dopolnilo ministrovega termina »unfreundlicher Akt« za priznanje NDR kot nečesa, kar ima za posledico prekinitve diplomatskih odnosov.

Iz povedanega sledi, da je bila »Hallsteinova doktrina« definirana na treh pravnih trditvah:

1. Razdeljena nemška država ni prenehala obstojati, torej gre za priznavanje kontinuitete.
2. Enotnost državnega ozemlja je bila očuvana na osnovi stanja z dne 31. decembra 1937, torej gre za priznavanje teritorialne integritete.
3. Na ozemlju nemške države ni relevantne dualistične ureditve.¹⁹

¹⁶ Schuster... str. 677.

¹⁷ Schuster... str. 676.

¹⁸ Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung, št. 1181, 29. Juni 1956, str. 1167.

¹⁹ Primerjaj s Schuster... od strani 678 do 681.

Na drugi strani pa so bili nekateri soustvarjalci »Hallsteinove doktrine« mnenja, da gre le za »kopiranje« Mao Tse Tungove politike v primeru Formoze. Takó je prof. Grewe že leta 1960 zapisal, da bi se morala »Hallsteinova doktrina« imenovati pravzaprav »Mao Tse Tungova doktrina«. saj ne gre za juridično načelo, ki naj bi ga bil formuliral pravnik Hallstein, temveč za politično maksimo, ki je zrasla iz preudarnih in praktičnih premislekov.²⁰

»Hallsteinovo doktrino« so popolnoma za svojo sprejeli le vladajoči politični krogi iz vrst CDU, čeprav je denimo poslanik ZRN v Beogradu Karl Georg Pfleiderer (FDP) že leta 1954 svaril pred možnimi negativnimi posledicami take politike.²¹

Socialdemokratska opozicija se je takšni politični doktrini zoperstavljala zlasti s trditvijo, da enotna nemška država še nima svojih organov in da bomska vlada ni organ celovite nemške države.²² Ob prekinitvi odnosov z Jugoslavijo pa so socialdemokrati tako odločitev kritizirali in med drugim zapisali: »Titovo odločitev – diplomatsko priznanje režima v Pankowu – smatramo za napačno. Smo pa mnenja, da je slaba politika tista, ki očitne napake pogloblja z drugimi napakami.«²³ Vzhodnonemška stran je »Hallsteinovo doktrino« razumljivo ostro zavračala, zanimivo pa je, da so vzhodnonemški raziskovalci te problematike poleg osnovne ugotovitve, da je »Hallsteinova doktrina« zgrajena na »iluziji o šibkosti in labilnosti NDR«, prišli tudi do sklepov, da je bila »Hallsteinova doktrina« v prvi vrsti naperjena proti mladim državam, ki so nastajale v času razpadanja kolonialnega sistema.²⁴

Jugoslavija je bila med prvimi državami, ki so navezale diplomatske stike z Zvezno republiko Nemčijo. Jugoslovanska politika je v času najhujšega spora s Sovjetsko zvezo podpirala nemška stremjenja k ponovni združitvi na osnovi svobodnih in demokratičnih volitev.²⁵ V skladu s splošno kritiko sovjetske politike je jugoslovanski tisk, pa tudi najvidnejši politiki, že leta 1949 ostro napadal sovjetsko politiko do združitve Nemčije.²⁶ Na ta način se je jugoslovanska politika povsem približala bonnskimi stališčem pri reševanju nemškega vprašanja in zato ni čudno, da sta državi svoja trgovinska predstavništva, takoj ko je bilo mogoče, preoblikovali v politična predstavništva. V Beogradu se je to zgodilo 13. junija 1951, v Bonnu pa 16. julija istega leta. Jugoslavija, ki je imela v zvezi z vzpostavitvijo diplomatskih odnosov pred očmi predvsem gospodarske interese, je pohitela in že julija 1951 je akreditivna pisma v Bonnu predal prvi jugoslovanski poslanik Stane Pavlič. Sledila sta mu Mladen Iveković in Dušan Kveder. Nemški generalni konzulat v Beogradu pa so povzdignili v poslaništvo šele 24. februarja 1953, ko je poslanika Roberta Ulricha nadomestil Hans Kroll. Septembra leta 1955 je tega nasledil Karl-Georg Pfleiderer, ki je kmalu potem,

²⁰ Grewe... str. 162.

²¹ Neues Vaterland, Stuttgart, 28. 5. 1954, primerjaj še Thomas... str. 21.

²² Glej zlasti Arndt Adolf: Die neue Staatslegende, SPD-Pressedienst (P/XIV/215), 23. septembra 1959; Schuster... str. 680–681.

²³ Archiv der Gegenwart (dalje AdG), 1957, str. 6699.

²⁴ Thomas... str. 20–21.

²⁵ Brey Thomas... str. 634.

²⁶ Kardeļj Edvard: Problemi naše socialističke izgradnje, Tom III, Beograd 1960, str. 95 in 278.

ko so ga poklicali na »posvetovanja« v Bonn, 8. oktobra 1957 umrl zaradi posledic srčnega infarkta. V tem času so bili ustanovljeni tudi generalni konzulati FLRJ v Stuttgartu, Münchnu, Hamburgu, Frankfurtu na Maini in Düsseldorfu.²⁷ V začetku leta 1954 je Zagreb dobil zahodnonemški generalni konzulat.

Takšno, bonnskimi predstavami bližjo politiko je Jugoslavija zadržala do popolne pomiritve odnosov s Sovjetsko zvezo sredi leta 1956, ko je junija odšel na obisk v Moskvo Tito. V tem času je teklo zlasti živo sodelovanje na področju gospodarstva, finančne pomoči Nemčije Jugoslaviji, izpustitve preostalih nemških vojnih ujetnikov, odnosov z jugoslovansko politično emigracijo, ki je bonnska vlada ni priznala za partnerja in svetovalca pri jugoslovanskih zadevah; obiske sta izmenjali delegaciji obeh parlamentov, ki sta jih vodila predsednika teh teles, Zvezno republiko Nemčijo pa je obiskal tudi podpredsednik zveznega izvršnega sveta Svetozar Vukmanović-Tempo. Odnosi so bili tako dobri, da je bonnski parlament 27. septembra 1956 z 236 glasovi za, 96 proti in 16 vzdržanimi ratificiral 10. marca 1956 podpisano Pogodbo o gospodarskem sodelovanju med ZRN in Jugoslavijo, ki je dajala Jugoslaviji velike možnosti za gospodarski razvoj.²⁸ Toda že v razpravi o ratifikaciji so poslanci načeli vprašanje spreminjanja jugoslovanske politike do nemškega vprašanja. Tito je namreč ob obisku v Moskvi v govoru, ki ga je imel na nogometnem stadionu Dinamo 19. junija 1956 izjavil nekaj, kar je bilo navskriž z dotedanjo jugoslovansko politiko do nemškega vprašanja: »Danes obstojata dve državi: Zahodna in Vzhodna Nemčija in bilo bi napačno ignorirati to dejstvo. Bilo bi tudi narobe ne priznati državni organizem Vzhodne Nemčije.«²⁹

Tisti, ki je moral odgovarjati na poslanska vprašanja, je bil prav prof. Hallstein. V skladu z vladino politiko je sicer zagovarjal ratifikacijo pogodbe in obenem poudaril, da je tudi vlada takoj reagirala na Titova izvajanja, katerih vsebina je našla pot tudi v skupni sovjetsko-jugoslovanski komunikaciji 20. junija 1956. Hallstein je namreč takoj, ko je imel pred seboj tekst obeh izjav poklical jugoslovanskega poslanika v Bonnu in zahteval od njega pojasnila. Ta mu je zagotovil, da njegova vlada nima namena mednarodno priznati NDR in je treba Titove izjave razumeti le kot opozorilo na dejanski položaj.³⁰ Tudi ko je Tito 13. julija 1956 v zasebni rezidenci na Užički 15 v prisotnosti šefa kabineta dr. Joža Vilfana sprejel nemškega poslanika, mu je zagotovil, da je sicer med sovjetskimi in jugoslovanskimi pogledi na reševanje nemškega vprašanja prišlo do mnogih podobnosti, vendar to še ne pomeni kakšne konkretne politične akcije. Tito mu je tudi zagotovil, da v Moskvi ni bilo govora o priznanju Pankowa in da Jugoslavija nima namena priznati vzhodnonemške vlade.³¹ Na koncu razprave pa je Hallstein vendarle moral poslancem zagotoviti, da »Hallsteinova doktrina« velja tudi za Jugoslavijo.³²

²⁷ Primerjaj: Brey... str. 634.

²⁸ AdG, 1956, str. 5993.

²⁹ Ibid.

³⁰ AdG, 1956, str. 5993 in PAAA.

³¹ PAAA, Abt. 7, Fasc. 299, Band 1, Telegram št. 140, 14. julija 1956 in AdG 1956, str. 5993.

³² AdG, 1956, str. 5993.

Bonska vlada je v letih 1956 in 1957 skrbno spremljala vsa dogajanja v Jugoslaviji v zvezi s spreminjanjem jugoslovanske politike do nemškega vprašanja.³³ Do globokega razkola med državama pa je prišlo ob obisku poljske partijske delegacije na čelu z Vladislavom Gomulko od 10. do 16. septembra 1957. V skupnem komunikeju, ki sta ga obe strani objavili zadnji dan obiska, sta o nemškem vprašanju zapisali besede, ki so pomenile zadnji razlog za uporabo »Hallsteinove doktrine« v praksi: »... Pri razpravljanju o evropskih problemih sta prišli obe državi do sklepa, da bi bila združitev Nemčije v miroljubno in demokratično državo velik prispevek k stabilizaciji svetovnega miru. Obe vladi podčrtujeta pomen tega vprašanja za evropske dežele, zlasti za nemške sosede.

Vsaka rešitev nemške združitve mora izhajati iz dejstva, da obstajata dve nemški državi. Obe vladi poudarjata, da je za rešitev nemškega vprašanja predvsem nujno vzpostaviti stike in direktne pogovore med Nemško demokratično republiko in Zvezno republiko Nemčijo. S tem bi našli zadovoljivo rešitev tako za nemški narod kot tudi za evropsko varnost... Jugoslovanska vlada smatra obstoječo mejo na Odri in Nisi, ki je bila določena v Potsdamski pogodbi in jo je priznala Nemška demokratična republika za dokončno poljsko-nemško mejo...«³⁴ Čeprav je bonska vlada že nekaj časa prej vedela, kaj se pripravlja,³⁵ je bila ob tako hitri in jasni spremembi jugoslovansko-nemške politike presenečena. Še posebej zato, ker sta državni sekretar v zunanjem ministrstvu Hallstein in nemški poslanik v Beogradu Pflaederer 11. septembra z demaršo opozorila jugoslovansko stran na nevdržnost in škodljivost izjave predsednika Tita za medsebojne odnose ter zahtevala pojasnilo. Izjavo je Tito dal v napitnici na kosilu v čast poljske delegacije 10. septembra 1957 in je v njej prvič uradno zatrdil, da je za Jugoslavijo meja na Odri in Nisi dokončna.³⁶ Toda Hallsteinovi pogovori z jugoslovanskim odpravnikom poslov Jovičem (poslanik Kveder je bil na bolniškem dopustu v Jugoslaviji) in večkratni Pflaedererjevi pogovori z namestnikom jugoslovanskega zunanjega ministra Ivekovićem niso prinesli pričakovanih rezultatov. Titova izjava na kosilu 10. septembra je dobesedno prišla tudi v skupni poljsko-jugoslovanski komunike. Bonska vlada je zato takoj po objavi uradnega komunikeja poklicala poslanika Pflaedererja na »poročanje« v Bonn.

V svetu so se poleg zahodnih Nemcev mnogi spraševali, zakaj se je Tito odločil za tako bistveno spremembo svoje politike do Nemčije. Še najboljše analize so napravili v vzhodnoevropskem oddelku State Departmenta v Washingtonu, ki so jih skoraj dosledno sprejeli tudi v Bonnu. Analitiki v ZDA so bili mnenja, da je Tito želel na ta način pridobiti podporo Gomulke v svojem večnem prerivanju s SZ in da ta del skupne poljsko-jugoslovanske izjave sploh ni med najvažnejšimi; da je Tito na srečanju s Hruščovom v Romuniji temu obljubil podporo pri tistih zunanjepolitičnih zadevah, ki

³³ PAAA, Abt. 7, Deponierte Registratur, Fasc. 585, Band 1629, Poročilo o Titovih izjavah o nemškem vprašanju od 1955 do 1957.

³⁴ PAAA, Abt. 7, Fasc. 585, Band 1629, Poročilo o Titovih izjavah o nemškem vprašanju, 19. 9. 1957; Fasc. 97, Band 1, Skupna jugoslovansko-poljska izjava in AdG, 1957, str. 6645/6646.

³⁵ Glej zlasti: PAAA, Abt. 7, Fasc. 97, Band 1.

³⁶ AdG, str. 6646.

so za SZ pomembni, v zameno za večjo svobodo pri odnosih z vzhodnoevropskimi državami in da naj bi dogodki v vzhodni Evropi, posebej tisti na Madžarskem, Titu pokazali, kako občutljivo je stališče njegove lastne komunistične partije do stremeljenj po neodvisnosti v drugih komunističnih državah. Tito naj bi bil zaskrbljen nad svobodnim združevanjem sovjetske cone na ta način, da bi le-ta izstopila iz sovjetskega bloka, saj bi to lahko imelo težke posledice za notranjo stabilnost v Jugoslaviji. Ameriški izvedenci so še opozarjali, da je mogoče pričakovati nadaljnje korake pri zblževanju Beograda in sovjetske cone, vendar naj bi po njihovem mnenju sodelovanje med Titom in Moskvo ne bilo nikoli tako tesno, da bi si Tito zapravljal težko priborjeno samostojnost in neodvisnost.³⁷

Dogodki so se zatem hitro odvijali. Korespondenca med Grotewohлом in Titom o navezavi tesnejših stikov med obema državama je trajala že od avgusta.³⁸ 10. oktobra 1957 pa sta se obe vladi dogovorili, da navežeta normalne diplomatske odnose.³⁹ 14. oktobra istega leta je Walterja Hallsteina obiskal jugoslovanski poslanik Dušan Kveder in mu kot odgovor na njegovo demaršo z dne 11. septembra 1957 sporočil, da bo jugoslovanska vlada naslednjega dne 15. oktobra 1957 navezala diplomatske stike z NDR. Naslednjega dne je bil dogovor o navezavi diplomatskih odnosov med FLRJ in NDR objavljen v sredstvih javnega obveščanja skupaj s širšim komentarjem jugoslovanskega zunanjega ministrstva,⁴⁰ v katerem se je jugoslovanska stran še posebej zavzela za razširitev in poglobljanje odnosov z ZRN.

18. oktobra je zasedala bonnska vlada, ki je po posvetovanjih z medfrakcijskim odborom Bundestaga sklenila pretrgati diplomatske odnose z Jugoslavijo. V daljši noti, ki jo je ob tem sprejela in ki je bila predana jugoslovanski vladi, bonnska vlada kronološko povzema dogajanja, zavrača jugoslovansko utemeljevanje odločitve o navezovanju diplomatskih stikov z NDR, z odklanjanjem teze o obstoju dveh nemških držav in s prepričanjem, da priznavanje NDR ne prispeva k svetovni varnosti ter svojo odločitev utemeljuje z načeli »Hallsteinove doktrine«.⁴¹

Naslednjega dne, 19. oktobra 1957, ob istem času kot je to storil nemški zunanji minister, je jugoslovanski zunanji minister, državni podsekretar dr. Aleš Bebler, sprejel nemškega odpravnika poslov Müller Roschacha. Ta je o sprejemu še istega dne popoldne poročal v Bonn:

³⁷ PAAA, Abt. 7, Fasc. 97, Band 1, Telegram iz Washingtona št. 1212, 19. septembra 1957, primerjaj z dokumentom o prekinitvi diplomatskih odnosov z Jugoslavijo z dne 22. 11. 1957 v PAAA, Fasc. 301, Band 1.

³⁸ PAAA, Abt. 7, Fasc. 301, Band 1, Zapis o prekinitvi diplomatskih odnosov z Jugoslavijo; Dokumente zur Aussenpolitik der Regierung der DDR. Bd. 5, Berlin 1958, str. 348 in 1957, str. 6698.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Več o tem glej: AdG 1957, str. 6698/6699; PAAA Abt. 7, Fasc. 301, Prekinitve diplomatskih odnosov z Jugoslavijo, 22. 11. 1957; Ranič K. Moralne i pravne obaveze SR Nemačke prema Jugoslaviji, Medjunarodna politika 1964, str. 14–16 in Medjunarodna politika, 1957, str. 16–17 Izjava DSIP-a povodom odluke Bona o prekidu odnosa sa FNRJ.

⁴¹ AdG 1957, str. 6699 in PAAA, Abt. 7, Fasc. 299, 301, Band 1, dokumenti o nastajanju note. Posebej glej dokument Fasc. 301, Band 1 z dne 22. 11. 1957, ki govori o jugoslovanskih in nemških motivih za odločitve.

»1. Poslevodeči zunanji minister, državni podsekretar Bebler me je danes sprejel ob željenem času ob 11. uri v svoji delovni sobi. Sprejemu je prisostvoval tudi referent za Nemčijo v zunanjem ministrstvu, Dimitrijević. Tako kot sem bil inštruiran, sem mu predal prepis note, ki jo je ob istem času predal gospod zunanji minister jugoslovanskemu poslaniku. Dodal sem opombo, da je gospod zunanji minister jugoslovanskemu poslaniku povedal, da zvezna vlada njemu in osebju poslaništva ne bo delala nikakršnih težav in da si poslanik lahko vzame zadosti časa.

2. Državni podsekretar Bebler je prebral nemško besedilo note počasi in skrbno. Za boljše razumevanje ni potreboval nobenih dodatnih pojasnil v francoskem jeziku, katerega kot bivši jugoslovanski poslanik v Parizu obvlada, ali v srbohrvaškem jeziku.

Potem je v francoščini izjavil, da bo odločitev zvezne vlade posredoval lastni vladi, ki bo iz tega potegnila svoje sklepe. Sam bi lahko dal le predhodno oceno vsebine nemške note, za katero pa že sedaj lahko reče, da bo negativna. Jugoslovanska vlada bo imela sklep zvezne vlade o prekinitvi diplomatskih odnosov za sovražen akt in za poskus pritiska na jugoslovansko zunanjo politiko. Prekinitev diplomatskih odnosov je v nasprotju z mednarodnimi običaji v mirnih odnosih med državami. Če bi neka dežela priznala Francoski režim ali vlado rdeče Kitajske, se ni nobena država, ki s temi državami nima nikakršnih odnosov, počutila upravičeno iti tako daleč, da bi prekinila obstoječe. Nemška odločitev naj bi bila primer hladne vojne in nasprotovanje prizadevanjem za mir. V primeru Jugoslavije ima ta odločitev še posebno težo, saj naj bi bila njegova dežela po vsem svetu poznana kot tista, ki vodi politiko »apaisementa« in ki je bila že dvakrat žrtev agresije. Odločitev bo škodljiva tudi za Nemčijo in predstavlja tudi sicer do Jugoslavije pravo diskriminacijo zaradi dejstva, ker ima zvezna vlada diplomatske odnose s Sovjetsko zvezo, čeprav je ta prav tako de iure priznala NDR.

Državni podsekretar Bebler je prebral predhodno oceno nemške odločitve s papirja, na katerem je bila napisana z roko, z enakomernim glasom in je bil ob koncu do mene, ko mi je še enkrat pojasnil znano jugoslovansko stališče, ne samo vljuden, temveč poudarjeno prijazen. Pri svojih izvajanjih, pri katerih sem se držal napotkov in ostal v okviru vsebine predane note, sem se tudi jaz potrudil in govoril v izredno prijaznem tonu. Državni podsekretar Bebler je zaključil s pripombo, da je vse zelo žalostno, ker je nemška politika brezizhodna.

3. Uro kasneje sem na njegovo zahtevo govoril z namestnikom šefa protokola, katerega je državni podsekretar Bebler obvestil o mojih opozorilih glede zadržanja nemških oblasti do jugoslovanskega diplomatskega osebja. Vprašal me je o mojih potencialnih načrtih in dodal, da mi ni treba hiteti. Protokol je poslaništvu vsak čas na voljo; zunanje ministrstvo bo nudilo članom poslaništva enako široko pomoč, kot jo očitno želi nuditi zvezna vlada jugoslovanskemu poslaništvu.

Müller Roschach⁴²

Obema državama je bilo torej žal, toda zakonitosti hladne vojne so bile nad razumom. Obžalovanje pa ni bilo samo navidezno. Med obema državama je namreč vse

⁴² PAAA, Abt. 7, Fasc. 538, Band 1, Telegram št. 197 iz Beograda, 19. 10. 1957.

do ponovne vzpostavitve diplomatskih odnosov leta 1968 skoraj nemoteno potekalo gospodarsko, kulturno in »turistično« sodelovanje. Konzulati so nadaljevali z delom, obe državi zaščitnici Francija (za ZRN) in Švedska (za Jugoslavijo) nista imeli prevelikega dela. Že takoj po pretrganju diplomatskih odnosov so v obeh državah začeli bolj ali manj intenzivno razmišljati, kako bi moglo priti do ponovne vzpostavitve odnosov, ne da bi škodovali ugledu katere od držav, čeprav je bilo v sredstvih javnega obveščanja zaslediti tudi nasprotna mnenja in medsebojna obtoževanja. Trajalo pa je deset let, da se je v novo veleposlaništvo v bonnskem predmestju Mehlem vselil veleposlanik Rudi Čačinovič. To je bilo mogoče zato, ker so bile realne potrebe večje od načelnih zadržkov in zaradi politike detanta v svetovnih razmerah.

Dušan NEČAK

DIE HALLSTEIN DOKTRIN UND JUGOSLAWIEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Beitrag spricht über die Gründung und Bedeutung der sogenannten Hallstein Doktrin. Es geht um die Doktrin, die im Jahre 1955 in der BRD ins Leben gerufen wurde, womit sich dieser Staat als der einzige Vertreter des deutschen Volkes ausrief und gleichzeitig die Drohung aussprach, mit denjenigen Staaten diplomatische Beziehungen abubrechen, die die DDR anerkennen würden. Der Autor stellt in seinem ersten Teil fest, daß diese Doktrin unrechtmäßig dem damaligen hohen Beamten im deutschen Außenministerium, Prof. Dr. Walter Hallstein, zugeschrieben worden sei. Falls dies schon jemandem »zuzuschreiben« wäre, wäre dies eher dem deutschen Außenminister Heinrich von Brentano. Dies war aber die langjährige Politik der BRD, die in vielen vom zweiten hohen Beamten im deutschen Außenministerium, Dr. Wilhelm Grewe, geprägt wurde.

Das erste Mal hat die BRD diese Doktrin in der Praxis besonders in den Beziehungen zu Jugoslawien angewandt. Obwohl Jugoslawien einer der ersten Staaten war, der die BRD anerkannte, mit ihr enge wirtschaftliche und diplomatische Beziehungen pflegte, und in der Deutschlandfrage überhaupt eine freundliche Politik führte, so begann doch in der Mitte der Fünfziger Jahre diese Politik Änderungen vorzunehmen. Durch eine Erwärmung der Beziehungen mit der Sowjetunion nach der Belgrader Deklaration 1955 beginnt Jugoslawien mit einer Annäherung an die DDR, und als im Jahre 1957 (September) anlässlich eines Besuchs der polnischen Partei- und Staatsdelegation mit Wladislaw Gomulka an der Spitze in Jugoslawien die Oder-Neisse Grenze seitens des jugoslawischen Staates anerkannt wird, rückt eine Anerkennung der DDR und der Abbruch diplomatischer Beziehungen mit der BRD immer näher. Am 15. Oktober 1957 nahm Jugoslawien diplomatische Beziehungen mit der DDR auf, am 19. Oktober 1957 brach die BRD diplomatische Beziehungen mit Jugoslawien ab. Beiden Staaten tat es schon damals leid, diesen Schritt unternommen zu haben.

Jože Prinčič

Nacionalizacija industrijskih in rudarskih podjetij v Sloveniji v letu 1946

I. Nekatere splošne značilnosti t.i. prve nacionalizacije industrijskih in rudarskih podjetij v Jugoslaviji

Ob koncu druge svetovne vojne jugoslovansko komunistično vodstvo ni imelo večjih izkušenj s socialistično preobrazbo družbe niti svoje vizije o tej preobrazbi, zato se je moralo v prvem povojnem času zgledovati po že preizkušeni sovjetski teoriji in praksi. Ta je v bistvu temeljila na tem, da je prva naloga komunistične partije, potem ko osvoji oblast, razlastiti privatno – kapitalistično lastnino proizvodjalnih sredstev ter jo pretvori v državno – socialistično.

Po koncu druge svetovne vojne je bilo vodstvo KPJ trdno odločeno nacionalizirati vse pomembne gospodarske panoge in podjetja, ukiniti vse koncesije ter rešiti vprašanje odškodnine na simboličen način. Čakalo je samo na ugoden trenutek. Ta je nastopil konec leta 1946. Ker so druge države s komunističnimi vladami nacionalizacijo izvedle že pred tem (Poljska in Češkoslovaška že leta 1945), je bil to eden redkih primerov, da je Jugoslavija, ki je sicer veljala za najhitrejšo in najradikalnejšo, zaostala pri »presajanju« sovjetske politično – gospodarske doktrine na svoja tla.

Razlogov, zaradi katerih je vodstvo KPJ izvedbo nacionalizacijskega postopka odlagalo vse do konca leta 1946, je bilo več. Bržkone so bili odločilni zunanji činitelji¹ ter nerešeno mejno vprašanje. Zagotovo pa so imele tudi notranje razmere precejšen vpliv na preložitve odvzema zasebne lastnine v korist države na podlagi zakona o nacionalizaciji. Po Kardeljevi in Kidričevi oceni je bil pomemben razlog za to, da se nacionalizacija ni izvedla takoj po osvoboditvi, bojazen, da državni aparat takrat še ni bil sposoben obvladovati celotnega gospodarskega življenja v državi; in bi v primeru nacionalizacije »ogrozili svojo uspešno gospodarsko dejavnost«.²

Zaradi zunanjih in notranjih okoliščin se je vodstvo KPJ odpovedalo taktiki »frontalne zadušitve« privatnega gospodarskega sektorja in se odločilo za taktiko njegove »postopne dušitve«.³

Bistvo spremenjene taktike je bilo v tem, da se najprej poddržavijo tista podjetja, ki so bila pomembna za obvladovanje celotnega državnega gospodarstva ter načrtovano elektrifikacijo ter industrializacijo države, torej vsa zunanjetrgovinska, bančna in veletrgovska podjetja ter vsa največja in tehnično najpomembnejša industrijska in rudar-

¹ Več o tem glej: Branko Petranović, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove*, ISI, Beograd 1969, (dalje: *Politička i ekonomska osnova*), str. 239.

² Boris Kidrič, *Sabrana dela*, 4.knjiga, *Komunist*, Beograd 1985 (dalje: SD 4), str.392. AS, CK ZKS, Makso Šnuderl, *Dnevniški zapisi*, 4.del, Referat Edvarda Kardelja na seji IOOF, 20.6. 1945.

³ Boris Kidrič, SD 4, str. 336.

ska podjetja – zlasti v tistih panogah, ki so ustvarjale energetske vire, polizdelke, proizvodna in prometna sredstva. Po tej taktiki naj bi kar največji del privatnih podjetij v teh gospodarskih panogah odvzeli lastnikom že v letu 1945 in sicer na podlagi zakonov, ki so kot kazen predvideli trajno ali začasno zaplembo premoženja. Za podjetja, ki jih na osnovi te zakonodaje ne bi mogli poddržaviti, so sklenili pripraviti posebno zakonodajo, s pomočjo katere bi onemogočili in kaznovali vsako dejavnost privatnih podjetij, ki se ne bi povsem skladala s prehodno gospodarsko politiko nove oblasti.⁴ Uradna nacionalizacija, ki naj bi bila na podlagi zakona izvedena v primerem političnem trenutku, bi bila tako zgolj formalnost oziroma bi zajela le tista maloštevilna podjetja, ki do tedaj še ne bi bila poddržavljena. Treba je bilo torej določiti podjetja splošnodržavnega in republiškega značaja, jih čimprej in čim več prenesti v državno last na podlagi že veljavne zakonodaje oziroma podrediti državni kontroli, pripraviti zakon o nacionalizaciji, nato pa čakati na primeren trenutek za njegovo objavo ter formalno udejanjenje.

Julija in oktobra 1946 je bilo z ukazi Prezidijskega Ljudske skupščine FLRJ okoli 300 podjetij iz vse države uvrščeno v seznam podjetij splošnodržavnega ali občedržavnega pomena. Med njimi so bile vse večje elektrarne, ter – v tehničnem in finančnem pogledu – najpomembnejša podjetja kovinske, kemične, tekstilne, usnjarske in elektro industrije. Ta podjetja so prišla pod upravo zveznih organov in postala »glavna opora v razvoju gospodarstva FLRJ in vir njene moči«.⁵

Večina teh podjetij je prešla v državno last še preden so izšli ukazi zveznega Prezidijskega. Obseg državnega gospodarskega sektorja v industriji in rudarstvu se je namreč že do konca leta 1945 tako povečal, da je ta sektor v naftni industriji obsegal 100%, v črni metalurgiji 90%, v rudarstvu 70% in v nekovinski industriji okoli 60% od celotnih zmogljivosti v državi.⁶ Do oktobra naslednjega leta so ti odstotki narasli do te mere, da je Kidrič v svojih javnih nastopih že ocenil, da pretežni del podjetij ni več v »rokah narodnih sovražnikov ampak (je) v rokah ljudske oblasti in naroda«,⁷ to je v državnem gospodarskem sektorju in da so (še) preostala privatna podjetja pod popolno kontrolo države.⁸ Najpogosteje uporabljeni obliki razlaščenja privatnih industrijskih podjetij sta bili konfiskacija in sekvester. Konfiskacijo kot obliko popolne ali delne zaplembe premoženja v korist države brez povračila so uporabili, ko je šlo za podjetja tistih lastnikov, ki so bili uvrščeni v kategorijo narodnih sovražnikov in izdajalcev. Sekvester kot obliko začasnega odvzema uprave nad podjetjem (ali njegovim delom) pa so uporabili takrat, ko so »utemeljeno pričakovali, da bo podjetje bodisi zaplenjeno, bodisi prepuščeno v stalno upravo pristojnemu državnemu gospodarskemu organu«.⁹

⁴ Prim. UL FLRJ, št.56/382, 12.1. 1946, Zakon o zatiranju nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže.

⁵ UL FLRJ, št.59/417, 23.7.1946, Ukaz o določitvi podjetij splošnega državnega pomena.

⁶ Branko Petranovič, *Politička i ekonomska osnova*, str. 247.

⁷ Boris Kidrič, SD 4, str. 343.

⁸ Boris Kidrič, SD 4, str. 337.

⁹ UL FLRJ, št.61/432, 30.7. 1946, Zakon o zaplembi premoženja in o izvrševanju zaplembe.

Izmed zakonskih predpisov, ki so bili objavljeni do začetka decembra 1946, je bila ustava FLRJ pravzaprav edina, ki je v svojih določilih neposredno obravnavala nacionalizacijo. Njen 28. člen je določal, da je zasebno lastnino mogoče omejiti ali razlastiti, če to zahteva splošna korist, ter da je ob istih pogojih mogoče z zakonom nacionalizirati gospodarske panoge ali podjetja, če to zahteva splošna korist.¹⁰

Jeseni 1946 je napočil ugoden trenutek za izpeljavo nacionalizacijskega načrta: glavni del mirovne konference v Parizu se je končal; državni aparat, ki naj bi prevzel in vodil gospodarska podjetja, je bil v glavnem že »izgrajen«.¹¹ Državni gospodarski sektor je postal prevladujoč, podjetja splošnega in republiškega pomena so bila že določena. Zato je CK KPJ konec septembra sklenil začeti s pripravami za nacionalizacijo.¹²

Ne glede na to, da je Zakon o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij pravzaprav le sankcional del dejansko stanje na področju določenih lastninskih odnosov, je bil do zadnjega trenutka – torej do 5. decembra 1946, ko je začel veljati – zelo varovana skrivnost. Tega dne ga je Boris Kidrič predstavil zvezni skupščini, ki ga je nato po kratkem postopku sprejela. Kidrič je v svojem kratkem govoru izpostavil sledeče: 1. Z nacionalizacijo pridejo proizvodna sredstva v roke države; 2. državni gospodarski sektor je v času enoinpolletne proizvodnje dokazal svoje prednosti pred ostalima sektorjema; 3. bojazni, da bi z nacionalizacijo »zmešali ali zmotili« gospodarski razvoj, kot je bila nevarnost takoj po osvoboditvi, ni več; 4. zaradi skorajšnjega začetka uresničevanja prvega petletnega gospodarskega načrta je že skrajni čas, da se državni sektor – ki bo v celoti mobiliziran za izvedbo tega načrta – okrepi ne samo količinsko, ampak tudi vsebinsko.¹³

Zakon o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij¹⁴ je v 1., 2., in 4. členu določal, da se z dnem, ko začne veljati (5. december), nacionalizira vsa lastnina in premoženjske pravice tistih zasebnih gospodarskih podjetij, ki so bila do tega dne, z ukazi zveznega ali republiških prezidijev proglašena za podjetja splošnodržavnega in republiškega pomena in so spadala v eno od naštetih 42 gospodarskih skupin. 5. člen je določal, da nacionalizirano podjetje postane z nacionalizacijo državno gospodarsko podjetje, kar je pomenilo, da se mora (z odločbo pristojne vlade) prilagoditi predpisom zakona o državnih gospodarskih podjetjih. Ta člen je še določal, katerih obveznosti nacionaliziranega podjetja, ki so nastale pred nacionalizacijo, država oziroma državno podjetje ne bo prevzelo. Določbe od 8. do 14. člena so določale, da bo država, na podlagi ugotovljenih čistih aktiv nacionaliziranih podjetij (s čemer so verjetno mislili na vrednost premičnega in nepremičnega premoženja) dala lastnikom nacionaliziranih podjetij odškodnino; in to v obliki državnih obveznic, gotovine (za posebne primere) ali obresti od vrednosti nacionaliziranega premoženja, ki ga je imela država v času upravljanja podjetij (za sekvestrirana podjetja). Členi 15 do 18 so govorili o postopku

¹⁰ UL FLRJ, št.10/54, 1.2. 1946, Ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije.

¹¹ Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918 - 1988, 3.knjiga, Beograd, str. 90.

¹² Branko Petranović, Politička i ekonomska osnova, str. 248.

¹³ Boris Kidrič, SD 4, str. 391-397.

¹⁴ UL FLRJ, št.98/667, 6.12. 1946.

prevzemanja nacionaliziranih podjetij. Po njihovih določbah, so morala ministrstva oziroma določeni organi, ki so bili predvideni začasni upravitelji, ob prevzemu opraviti inventuro in primopredajo vsega premoženja, na katerega se je nanašala nacionalizacija, ter izdati lastniku potrdilo o primopredaji. Ta ministrstva so bila zadolžena, da poskrbijo za nepretrgano poslovanje podjetja. V tem sklopu je bila predvidena tudi pritožba lastnika nacionaliziranega premoženja, v kolikor bi sodil, da ta zakon za njegovo premoženje ne more veljati. Na koncu zakona so bile kazenske ter končne določbe. S prvimi je bilo zagroženo s kaznijo slehernemu, ki bi storil kakršnokoli dejanje z namero, da prepreči ali otežkoči nacionalizacijo. S končnimi določbami je bila zvezna vlada pooblaščenca, da z uredbo predpiše natančnejše določbe in izda navodila za izvrševanje tega zakona.

Zvezna vlada pa ni prav nič hitela z izdajanjem uredbe in navodil o natančnejšem izvrševanju nacionalizacijskega zakona. Potem, ko so v začetku decembra 1946 novi upravniki (v večini primerov so bili to dotedanji delegati ali začasni upravitelji že konfisciranih ali sekvestriranih podjetij) prevzeli upravo nacionaliziranih podjetij, je bila za novo oblast ta »najmočnejša preokretnica« v izgradnji novega gospodarskega sistema pravzaprav že končana. Na postopek za ocenitev vrednosti nacionaliziranega premoženja, posebno pa še na odškodnino za to premoženje, je nova oblast gledala kot na nepotrebno in neupravičeno breme ter strošek; zlasti še, če je šlo za lastnino domačega izvora. Zato ni čudno, da je bila uredba o tem postopku objavljena šele konec leta 1947¹⁵ in da so se ceno začele šele leta 1948. Edino, kar je – v zvezi s to nacionalizacijo – zvezna ministrstva v začetku leta 1947 še zanimalo, so bili (začasni) predpisi za združevanje nacionaliziranih podjetij ali samo za delne prenose njihovih osnovnih sredstev.¹⁶

Decembra 1946, torej po objavi zakona o nacionalizaciji, je državni gospodarski sektor obsegal 54,1% vseh gospodarskih podjetij v državi ter 92,2% vseh zaposlenih. Delež privatnega sektorja je bil 44% od vseh gospodarskih podjetij ter 6,9% vseh zaposlenih v državi. Delež sekvestriranih podjetij pa 1,3% in 0,9%.¹⁷

II. Nacionalizacija industrijskih in rudarskih podjetij v Sloveniji v letu 1946

V Sloveniji so odseki predsedstva SNOS še pred koncem vojne pripravili seznam 708 industrijskih podjetij, od katerih naj bi jih 316 takoj po vojni podržavili na podlagi odloka AVNOJ iz novembra 1944. To so bila vsa večja industrijska podjetja z okoli 75% vseh zaposlenih.¹⁸

¹⁵ UL FLRJ, št.98/716, 19.11. 1947, Uredba o postopku za ocenitev vrednosti o ugotavljanju odškodnine za nacionalizirano premoženje.

¹⁶ UL FLRJ, št.17/124, 28.2. 1947, Odredba o prenosu naprav in o združitvi nacionaliziranih podjetij z državnimi gospodarskimi podjetji ter o poprejšnjem popisu in ocenitvi premoženja teh nacionaliziranih podjetij.

¹⁷ Janez Škrjanc, *Ekonomski sistem in ekonomska politika Jugoslavije*, Obzorja, Maribor 1983, str. 26.

¹⁸ Arhiv Slovenije (AS), fond ministrstva za industrijo in rudarstvo LR Slovenije (MIR), fasc. 1, Konferenca odsekov SNOS in GŠ NOV in POS, 6.3. 1945.

Po koncu vojne so se republiški organi zelo trudili, da bi ta načrt čimprej in v celoti uresničili. Pri tem so se v glavnem posluževali konfiskacije in sekvestra. Bili pa so tudi primeri nasilnega združevanja industrijskih podjetij (Mariborska livarna in Kovina) ali ustanavljanja novih (Litostroj iz 9 podjetij) ter primeri, da so lastniki svoja podjetja, pod določenimi denarnimi pogoji, podarili ali izročili LR Sloveniji v trajno ali začasno upravo (do decembra 1946 so znani naslednji primeri darilnih ali izročilnih pogodb: Rudnik kaolina, Črna; Premogovnik Brezovica pri Mirni; Peter Majdič, družba z o.z., Škofja vas pri Celju; Josip Vidmar, tovarna dežnikov in nogavic, Ljubljana; Josip Lavrič, tovarna usnja Št. Vid pri Stični; Brata Okršlar A. in V., tovarna usnja v Domžalah; S. Kalin, tovarna usnja, Vrhnika; Slamič, tovarna mesnih izdelkov Ljubljana; Livarna in tovarna strojev A. Dolenc; Bohinc in Vogelcnik, tovarna pletenin, Radovljica; Joško Povh, Novoteks, Novo Mesto). Do maja 1946 je bilo od celotne industrije na ozemlju LRS že 70% v državnem sektorju, 22,3 % pod sekvestrom, 7,8% pa v privatnih rokah.¹⁹ To je pomenilo, da je ministrstvo za industrijo in rudarstvo LRS (MIR) preko svojih delegatov ali začasnih upraviteljev sredi leta 1946 že obvladovalo pretežni del slovenske industrijske proizvodnje.

Julija 1946 je z že omenjenim ukazom o določitvi podjetij splošnodržavnega pomena prišlo do pomembnih sprememb v sistemu vodenja ali upravljanja industrije. S tem ukazom (in še kasnejšimi) je namreč najpomembnejši del slovenske industrije (za več kot 5 let) prešel pod neposredno upravo zveznih institucij, ki so s tem pridobile tudi pravico do uradnega prevzema teh podjetij po objavi zakona o nacionalizaciji. Do objave tega zakona je bilo na ozemlju LRS 59 podjetij splošnodržavnega pomena. (Glej prilogo 1).

Po dosegljivih podatkih je bila do 5. decembra 1946 skoraj polovica (20) podjetij splošnodržavnega pomena že konfisciranih; nekaj (5) jih je bilo pod sekvestrom, lastnik Tovarne usnja na Vrhniku S. Kalin, pa je tovarno z izročilno pogobo prepustil državi. Po ocenah iz maja 1945 je bila več kot polovica teh podjetij last tujih delniških družb. Največ jih je bilo nemškega izvora.²⁰ Po objavi zakona o nacionalizaciji so upravniki, ki sta jih določili zvezno industrijsko in rudarsko ministrstvo, prevzeli vsa tista podjetja, ki do tega časa še niso bila podržavljena.

Potem, ko je sredi leta 1946 najpomembnejši del industrijskih podjetij prešel v zvezno pristojnost, je slovenskemu vodstvu ostala še t.i. republiška ter lokalna industrija. Ta je po takratnih podatkih štela okoli 360 industrijskih podjetij (vseh skupaj jih je bilo okoli 416). Prezidij SNOS-a je z ukazom 5. septembra 1946 določil 313 industrijskih podjetij za podjetja republiškega pomena.²¹ Od teh jih je 116 (od tega več kot polovica žag) spadalo v lesno, 67 v tekstilno, 31 v kovinsko, 22 v živilsko, 21 v industrijo gradbenega materiala, 20 v usnjarsko ter 19 v kemično industrijsko panogo. Do 5. decembra 1946 se je število industrijskih podjetij republiškega pomena še povečalo. Z ukazom je republiški Prezidij 30. novembra imenoval še 96 podjetij za podjetja re-

¹⁹ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond zvezne planske komisije (ZPK), fasc. 157, Članki in študije št. 3.

²⁰ AS, MIR, fasc. 75, Seznam nemških industrijskih podjetij, učlanjenih do 6.4. 1941.

²¹ UL LRS, št.60/222, 5.9. 1946, Ukaz o določitvi gospodarskih podjetij republiškega značaja.

publiškega pomena,²² med katerimi je bilo tudi nekaj industrijskih. (Glej prilogo 2). Po dosedaj dostopnih podatkih je bilo do tega dne konfisciranih 69 industrijskih podjetij republiškega pomena, pod sekvestrom jih je bilo 21, 8 lastnikov pa je svoje podjetje izročilo ali podarilo državi.

V Sloveniji je priprave za izvedbo zakona o nacionalizaciji industrijskih podjetij republiškega pomena (deloma tudi podjetij splošnodržavnega pomena) vodil CK KPS. Kljub temu, da so v tem najvišjem republiškem političnem organu na nacionalizacijo gledali kot na formalnost, »saj smo imeli industrijo v svojih rokah«²³, so priprave potekale v veliki tajnosti, da bi na eni strani zagotovili varen in pravočasen »tehnični prevzem« nacionaliziranih podjetij, se pravi: popis inventarja, nastavitvev upravnika in prevzem blagajne; na drugi strani pa da bi preprečili ustavitvev proizvodnje, ki se ni smela ustaviti »niti za eno uro«.²⁴ S sestavljanjem »spiska« nacionaliziranih podjetij ter še z ostalimi problemi, ki so bili povezani z nacionalizacijo, se CK KPS ni dosti ukvarjal, ampak je to prepustil MIR-u in nižjim partijskim komitejem.²⁵

Nacionalizacija podjetij republiškega pomena, ki je v Sloveniji potekala od 5. do 17. decembra 1946, je zajela le privatna in sekvestrirana podjetja. Če je šlo za privatno podjetje, so ga začasni upravitelji, ki jih je imenovalo MIR z dekretom, prevzeli od lastnika oziroma njegovih zakonitih dedičev. Prevzem je potekal tako, da so najprej ugotovili stanje blagajne in zaključili blagajniško knjigo, nato pa napravili inventuro osnovnih in obratnih sredstev podjetja oziroma popisali stroje, zaloge, surovine, material, parcele itn. Če pa je šlo za sekvestrirano podjetje, ga je v prisotnosti sindikalnih predstavnikov prevzel z dekretom imenovani upravnik, ki je v večini primerov že dotlej opravljal to funkcijo. Da ta prevzem ne bi bil zgolj formalnost, so »novi« upravitelji v prevzemni zapisnik običajno zapisali, da so podjetje prevzeli na podlagi tekočih mesečnih bilanc.

Tehničnemu prevzemu podjetja je običajno sledilo svečano zborovanje, na katerem so novi upravnik in predstavniki sindikalne podružnice imeli »primerne nagovore«, v katerih so delavce opozarjali na vlogo in pomen, ki jo bodo imela državna gospodarska podjetja pri hitrejšem gospodarskem razvoju države in skorajšnjem izboljšanju njihovega standarda. Iz poročil je razvidno, da so delavci in nameščenci na teh mitingih nacionalizacijo pozdravili »spontano in navdušeno« in da so največkrat »enodušno« sklenili, da bodo še stopnjevali prizadevanja za večjo proizvodnjo.

Kot je razvidno iz ohranjenega gradiva MIR-a, je bilo nacionalizacijski postopek treba izvesti za 86 privatnih ali sekvestriranih industrijskih podjetij republiškega pomena (če upoštevamo še 16 podjetij grafične industrije pa 102) ter 7 premogovnikov. (Glej prilogo 3)

S povečanjem števila podržavljenih podjetij se je v republiškem gospodarskem sektorju povečalo število delovnih moči ter narasla vrednost osnovnih sredstev. Po

²² UL LRS, št.76/278, 30.11. 1946.

²³ AS, fond CKZKS III, Partijske konference in posveti 1946/1951, šk. 23, Konferenca partijskega aktivna 23.12. 1946.

²⁴ Prav tam.

²⁵ Prav tam.

analizi, ki jo je izdelalo MIR,²⁶ so bile spremembe po posameznih industrijskih panogah sledeče:

Tabela 1: Število in razdelitev industrijskih nacionaliziranih podjetij po panogah

industrijska stroka	privat. sektor	priv.-sekvestr. sektor	mešani sektor	skupaj
kovinska	7	2	3	12
gradbena	6	1	4	11
kemična	2	-	4	6
lesna	-	3	2	5
tekstilna	12	14	8	34
usnjarska	2	2	3	7
živilska	7	1	3	11
skupaj	36	23	27	86

Tabela 2: Število delavstva v industrijskih nacionaliziranih podjetjih ter njegova razdelitev po industrijskih panogah

industrijska stroka	privat. sektor	priv.-sekvestr. sektor	mešani sektor	skupaj
kovinska	46	409	79	534
gradbena	194	7	316	510
kemična	47	-	108	155
lesna	-	93	41	134
tekstilna	801	1946	337	3084
usnjarska	25	41	128	194
živilska	150	83	54	287
skupaj	1263	2572	1063	4898

²⁶ AS, MIR, fasc. 82, Povečanje državnega sektorja republiške industrije LR Slovenije.

Tabela 3: Vrednost osnovnih sredstev industrijskih nacionaliziranih podjetij v 000 din po posameznih industrijskih panogah

industrijska stroka	privat. sektor	priv.-sekvestr. sektor	mešani sektor	skupaj
kovinska	24051	775	4381	33207
gradbena	12988	-	15717	28705
kemična	26895	-	18542	45437
lesna	-	4665	4531	9196
tekstilna	77580	198067	27750	303397
usnjarska	5732	7060	2688	16280
živilska	57796	6965	32950	97711
skupaj	205042	222332	108559	533933

Slovensko partijsko vodstvo je bilo v glavnem zadovoljno s »tehničnim« prevzemom nacionaliziranih podjetij in s tem, da se proizvodnja v teh podjetjih ni zaustavila ali bila ovirana.²⁷ Na splošno je bilo zadovoljno tudi z odzivom delavstva, saj je v večini primerov nacionalizacijo navdušeno sprejelo. Izjema so bila le nekatera podjetja v prevaljskem in celjskem okraju, v katerih se delavci niso strinjali z odstranitvijo lastnikov, ker so po njihovem mnenju »socialno gledali na delavce«.²⁸ Ni pa bilo zadovoljno s tem, da je kmalu po nacionalizaciji v nekaterih podjetjih začel padati »produktivni elan in delovni nivo«.²⁹

Zelo ogorčeni pa so bili člani CK KPS nad dejavnostjo »reakcije«, zlasti še tistega dela, ki so ga (po njihovih ocenah) tvorili bivši lastniki nacionaliziranih podjetij. Po besedah Borisa Kraigherja je »reakcija« takoj po nacionalizaciji »močno zatulila (...), se čutila močno prizadeto in (...) je podvzela vse, kar je mogla, da bi nam škodovala. To pa je lahko le tako, da se je trudila ustvariti pri prebivalstvu nesigurnost v našo gospodarsko politiko«.³⁰ Po oceni CK KPS je »reakcija« izbrala zelo nevarno in učinkovito sredstvo za »ustvarjanje nesigurnosti«. To so bile »govorice« o tem, da bo nacionalizacija kmalu zajela še druga podjetja, obrtnike, kmete, trgovce in tako naprej, dokler ne bo podržavljena vsa privatna lastnina. Te »govorice« so med prebivalstvom, zlasti še med obrtniki, kmeti ter med srednjim in nižjim privatnim »proizvodnim sektorjem« povzročile preplah, strah in negotovost. Okrajni ali okrožni komiteji KPS so poročali celo o primerih, ko so »privatniki« sami prišli ponujati, da bi njihovo podjetje »država« vzela v najem ali vsaj sprejela v sistem državne distribucije.

²⁷ Glej opombo 22.

²⁸ Prav tam.

²⁹ Prav tam.

³⁰ Prav tam.

Po končani nacionalizaciji je moral CK KPS priznati, da je bilo s političnega gledišča zelo negativno, da je na ta postopek gledal zgolj formalno in da zato ni »sprožil« obsežne politične kampanje, ampak jo je prepustil nižjim političnim aktivom. Ti pa so brez direktiv bili ali v »defenzivi« ali pa so postopali povsem v nasprotju z »generalno« politično linijo. Še posebno se je ta ocena nanašala na tiste partijske funkcionarje, ki so v svojih govorih poudarjali, da so delavci že začeli zasedati tovarne³¹ ali pa so – tako kot član okrajnega komiteja v Kočevju – grozili »tipičnim« predstavnikom privatnega kapitala, da jih bodo »sedaj (...) zgrabili za vrat«.³²

Konec leta 1946 je CK KPS sklenil, da bo v naslednjem letu začel s politično ofenzivo, v kateri bo na eni strani »zadužil vpliv ekspropriiranih na ostale privatne proizvajalce, da se slednji ne bi čutili več ogrožene«,³³ na drugi strani pa delavce prepričal, da bodo prav oni imeli največ koristi od nacionalizacije, saj se je z njo začela pot »odstranjanja izkoriščanja človeka po človeku«. ³⁴ V letu 1947 je KPS to politično »ofenzivo« tudi v resnici izpeljala.³⁵

Ugotovili smo že, da so se po nacionalizaciji državni organi v Jugoslaviji ukvarjali bolj z ukinjanjem in združevanjem posameznih nacionaliziranih podjetij ali pa prenašanjem njihovih osnovnih sredstev kot pa s pripravljanim predpisov o podrobnejšem izvrševanju nacionalizacijskega zakona.

Vzroki za združevanje ali ukinjanje nacionaliziranih industrijskih podjetij republiškega pomena v Sloveniji so bili vsaj trije:

1. Slovensko politično vodstvo je dokazovalo, da je slovenska industrijska proizvodnja v pretežni meri še vedno organizirana tako kot pred drugo svetovno vojno, se pravi, da je bila »eno skrupucalo, razmetana in neorganizirana«. ³⁶ S tem argumentom so opravičevali velik del predlogov za koncentracijo industrijskih podjetij v okviru posameznih panog ali na določenem prostoru.

2. Velike zadolžitve, ki jih je slovenski industriji naložil (predlog) prvega petletnega gospodarskega načrta, so zahtevale določene spremembe v njeni strukturi.

3. Nekateri gospodarski načrtovalci so »bolehalo« za boleznijo, katere simptomi so bili: zapostavljanje in uničenje starega, obstoječega ter glorificiranje in graditev novega, nastajajočega. Zato so pri obravnavanju gospodarskih podjetij skoraj vedno ločevali nacionalizirana podjetja od državno gospodarskih (torej tistih, ki so dobila ta status že pred 5. decembrom 1946) oziroma so pri združevanju ali prenosih osnovnih sredstev vedno navajali, katera so nacionalizirana in katera so iz državno gospodarskega sektorja.

Do največ sprememb je prišlo v tekstilni industriji. V tej panogi je spomladi 1947 prišlo do 11 primerov popolne ali delne združitve nacionaliziranih in državno gospodarskih podjetij republiškega pomena (podjetje Jugofilc se je združilo s Tekstilno to-

³¹ AS,CK ZKS III, KPS - KPJ 1945 - 1953, št. 3, Poročilo o delu CK KPS za leto 1946.

³² Glej opombo 22.

³³ Prav tam.

³⁴ Prav tam.

³⁵ AS,CK ZKS III, KPS - KPJ 1945 - 1953, št. 3, Poročilo o delu CK KPS za leto 1948.

³⁶ AS, SZDL, 01 - 10/47, Zapisnik GOOF, 24.2. 1947.

varno Medvode; Standard z Indusom; Coton s Tkalnico hlačevine; podjetja Novak F, Bohinc in Vogelink, Jeglič A. in Vrhunc M. so se združila v podjetje Tovarna pletenin, Radovljica; Lava in Tekstilna industrija Laško; združila so se podjetja Prah A. in Božič A; Ika, Savnik V. in ing. Savnik V; Industrija platnenih izdelkov, Jarše ter Motvoz in platno, Grosuplje; Predilnica in tkalnica Maribor, Zora in Tovarna pletenin, Maribor; Slavoteks in Tekstilana) in do 12 primerov prenosov osnovnih sredstev (podjetje Kocjančič je dobilo dele osnovnih sredstev od podjetja Tkalnica hlačevine in podjetja Cotton; Tovarna polsti Medvode od Tekstilne tovarne Medvode in Stora; Ornik in Mitrovič ter Hribernik od Jugočeške in Slavoteksa; Tovarna klobukov od Universalala itn.). V tej panogi je bilo v tem času ukinjeno podjetje Universale iz Domžal. V kovinski industriji so bili 3 primeri združitve podjetij (Globočnik K. in Ahačič K.; Metro in Tovarna poljedelskih strojev, Maribor; Jakša in Tovarna kovinske galanterije), v kemični industriji 2 (Pollak A. in Pollak K.; Škrob dekstrin in Tovarna suhih barv, Domžale) itn.

Z nacionalizacijo je država sprejela dvoje vrst finančnih obveznosti do bivših lastnikov ali delaycev. Prva obveznost je bilo izplačilo dela vrednosti čistih aktiv (to je 30% ali največ 60.000 din gotovine, ki je ob nacionalizaciji bila v blagajni) in odškodnina za nacionalizirano premoženje. Druga pa so bile finančne obveznosti, ki so jih morala – na podlagi darilnih ali izročilnih pogodb, sodb in drugih oblastvenih določb v obliki nezgodnih rent, pokojnin in vzdrževalnin – najprej plačevati prizadeta podjetja, nato pa ministrstvo za finance.

V letu 1947 je MIR urejalo finančne obveznosti, ki so jih imela nacionalizirana podjetja, bodisi zaradi predvojnih odločb (nezgodne rente, preživnine, pokojnine) ali povojnih (mesečne rente, vzdrževalnine, enkratne odškodnine, odplačilo terjatev). Tako prvih kot drugih finančnih obveznosti ni bilo veliko. Po podatkih, ki jih je to ministrstvo zbralo do konca maja tega leta, so podjetja ali finančno ministrstvo izplačali 3 enkratne odškodnine in 2 predvojna dolga (terjatvi) ter skrbeli za mesečno izplačilo (poleg pokojnin) ene stanarine in 18 rent ali vzdrževalnin; od slednjih pa so bile do tega časa 4 že ustavljene.³⁷ Mesečne rente ali vzdrževalnine so nakazovali tistim bivšim lastnikom ali njihovim zakonitim dedičem, ki so podjetje z darilno ali izročilno pogodbo prepustili državi. Bile so časovno omejene (do smrti lastnika oziroma njegove žene ali do končanja študija njegovih otrok) in različno visoke. Tako je na primer dosmrtna mesečna renta Josipa Vidmarja (starejšega) znašala 5000 din, Staneta Vidmarja in J. Lavriča 9000 din, A. Zavrtnika 5000 din itn.

Uredba o postopku za ocenitev vrednosti o ugotavljanju odškodnine za nacionalizirano premoženje je izšla šele sredi novembra 1947. Kljub temu, da zvezno finančno ministrstvo ni izdalo natančnejših podzakonskih aktov za izvajanje te uredbe, je republiško ministrstvo februarja 1948 pozvalo MIR, naj uredi, da bodo bivši lastniki nacionaliziranih podjetij dobili izplačan zakoniti del čiste aktive oziroma gotovine.³⁸ Po

³⁷ AS, MIR, fasc. 5, Obveznosti državnih podjetij do bivših lastnikov, 29.7. 1947.

³⁸ AS, MIR, fasc.18, Dopsis ministrstva za finance LRS, 28.2. 1948.

dosedaj znanih podatkih je bila ta gotovina izplačana 7 lastnikom nacionaliziranih tekstilnih podjetij in sicer vsakemu v višini 45.000 oziroma 60.000 din.³⁹

Leta 1948 so sodišča izpeljala tudi postopek cenitve premoženja nacionaliziranih industrijskih podjetij. Bivši lastniki v »ogromni večini primerov cenitvi niso ugovarjali«. ⁴⁰ Odškodninski zneski so bili v večini primerov zelo nizki. Tako je odškodnina, ki naj bi jo izplačali lastniku tovarne Pollak K., znašala okoli 10 milijonov din, lastniku tovarne Seta 8,5 milijona din, lastniku tovarne Pollak A. 5,8 milijona itn.⁴¹ Po dosedaj znanih podatkih odškodnina ni bila izplačana. Občinski organi vloge oškodovancev za odškodnino niso reševali z obrazložitvijo, da to ni upravna zadeva.

Nacionalizacija privatnih industrijskih podjetij, ki je bila izvedena decembra 1946, je veljala le za ozemlje LR Slovenije. To je pomenilo, da v tem času ni zajela podjetij v coni B Julijske krajine. Na tem ozemlju vse do priključitve k FLRJ oziroma LRS septembra 1947 ni bilo posegov v privatno lastnino državljanov v obliki nacionalizacije.

Priloga 1: Podjetja splošnodržavnega pomena na ozemlju LRS:

Trboveljska premogokopna družba d.d.; Rudnik Velenje; Srednjeevropski rudnik d.d. Mežica; Dolina - revir nafte (Dolnja Lendava); Petišovci - revir nafte (Dolnja Lendava); Elektrarna Fala d.d.; Kranjska industrijska družba, Jenec; Jeklarna, Ravne; Rudnik in železarna Štore; Cinkarna in metalna d.d., Celje; Tovarna aluminija, Sirmiče; Tovarna letalskih delov VDM, Maribor; Splošna stavbena družba, Maribor; Titan, Celje; Tovarna verig, Lesce; Železolitvarna, Muta; Štajerska železoindustrijska družba, Zreče; K. Ahačič, tovarna poljedelskega orodja, Tržič; Iskra, Kranj; Tovarna kovin Zugmayer in Gruber, Slov. Bistrica; Zmaj, Ljubljana; Tovarna kemičnih izdelkov A. G., Hrastnik; Tovarna dušika d.d., Ruše; Tovarna Tanin d.d., Goričane; Tovarna tanina, Majšperk; Tvoornica tanina (Jugotanin), Sevnica; Pivovarna Union d.d., Ljubljana; Ornič, Ptuj; Bombažna predilnica in tkalnica E. Glanzmann in A. Gassner, Tržič; Inteks, Kranj; J. Hutter in drug, Maribor; Mariborska tekstilna tvornica Mava d.z.o.z., Maribor; Jugoslovanske tekstilne tvornice Mautner d.d., Litija; Jugosl. tekst. tvor. Mautner d.d., Sv. Pavel pri Preboldu; Tovarna usnja F. Vošnjak i sinovi d.d., Šoštanj; Tovarna usnja E. Laurič, Slov. Konjice; Indus, Ljubljana; Tovarna usnja T. Knaflič, Kamnik; Tovarna usnja S. Kalin, Vrhnika; Peko d.z.o.z., Tržič; Jugoslovanske tvornice gume, Kranj; Združene papirnice Vevče, Goričane in Medvode, Goričane; Združene papirnice Vevče, Goričane in Medvode, obrat Vevče; Tovarna za papir in lepenko, Bonač in sin, Količevo; Sladkogorska tovarna lepenke in papirja, Sladki Vrh; Bratje Piatnik, tovarna za dokumenti in kartni papir, Radeče; Ceršaška tovarna lesnih snovi in lepenke Ceršak; A. Perger, tovarna lepenke in lesovine, Mislinje; Tovarna lepenke in lesovine, Prevalje; D. Pogačnik, tovarna lepenke in lesovine, Brezno nad Mariborom; Celuloza, d.z.o.z., Videm; Tovarna lepenke, C. Moline, Tržič; Združene steklarne Hrastnik, Hrastnik; Združene steklarne Hrastnik, Sv. Križ; Elektrotehna, Ljubljana; Državni zavod za medicinsko proizvodnjo; Ljubljana; Samotna tovarna, Štore; Tobačna tovarna, Ljubljana.

Priloga 2: Industrijska podjetja republiškega pomena na ozemlju LRS po stanju z začetka decembra 1946:

Državni rudnik Zabukovica, Zabukovica; Premogovnik Pečovnik, Pečovnik; Premogovnik keramične industrije d.d., Liboje; Rudnik Kanižarica, Kanižarica; Premogovnik Št. Janž, Krmelj; Premogovnik Brezovica, Mirna; Premogovnik Presika, Presika - Ljutomer; Premogovnik Ključarovci in Sodinci, Ključarovi in Sodinci; Premogovnik Podgorci, Podgorci - Velika Nedelja; Rudnik lignita Otočec, Otočec - Novo Mesto; Rudnik kaolina, Selo pri Kamniku; Rudarska družba Jugoruda, Premogovnik Orle; Premogovnik Vrh, Grabovica - Novo Mesto; Premogovnik Rinčetovo, Rinčetovo - Ljutomer; Premogovnik Globoko, Globoko - Brežice; Črna kaolin, Črna pri Kamniku; Rudnik barita, Pleše pri Škofljici; Dolenc A., livarna in tovarna strojev, Ljubljana; Globočnik J., žičniki, Ljubljana; Smole A., livarna, Podsmreka; Eylert E., Maribor; Farič in sinovi, tovarna poljedelskih strojev, Maribor; Jugoindus, Ljubljana; G.F.Schneiter, tovarna turbin, Škofja Loka; Železarna in livarna Muta, Muta; Eka, Ljubljana; Lajovic, kovinska galanterija, Ljubljana; Saturnus,

³⁹ AS, MIR, fasc. 63, Izplačilo gotovine nacionaliziranih podjetij, 29.3. 1948.

⁴⁰ AS, MIR, fasc. 4, Dopis Okrožnega sodišča za Ljubljano, 22.6. 1948.

⁴¹ AS, MIR, fasc. 2, Seznam odposlanih spisov nacionaliziranih podjetij.

Ljubljana; Westen A., tovarna emajlirane posode, Celje; Kelner in sin, kovaška industrija, Slovenj Gradec; Kiefer H., kovaška industrija, Sv. Lovrenc na Pohorju; Železoprometno, Bistrica - Limbuš; Mariborska livarna in tvornica kovin, Maribor; Prva jugoslovanska kovinska industrija, Celje; Urabič in drug, Celje; Knez in Pacchiaffo, zlatnina, Celje; Tovarna nožev, Maribor; Telcprop, Ljubljana; Jugoslovanska Metro, Maribor; Jakša in Co., Ljubljana; Sava d. z o. z., Jesenice; Seta, Tacen; Pogačnik A., železarna in livarna, Ruše; Globočnik K., tovarna kos, Tržič; Pontos, Maribor; Tovarna poljedelskih strojev, Maribor; Plamen, Kropa; Rebek I., tovarna tehtnic, Celje; Opekarna, Košaki; Opekarna Radvanje, Radvanje; Celjske opekarne, Celje; Celjske opekarne - obrat Žalec, Žalec; Združene opekarne d.d., Ljubljana; Opekarna Sodin, Ljubecna pri Celju; Alpeko d. z o. z., Ljubljana; Keramična industrija d.d., Liboje; Keramika, Novo Mesto; Granitna industrija, ing. Lenarčič, Josipdol; Granitolom Res, Josipdol; Granitolom Oplotnica, Oplotnica; Granitolom Recenjak E., Sv. Lovrenc na Pohorju; Kamnolom Visole, Slov. Bistrica; Kamnolom Tinje, Sv. Urh pri Slov. Bistrici; Swaty, tovarna umetnih brusov, Maribor; Res A., industrijsko gradbeno podjetje, Ljubljana; Kreda, Radovna pri Bledu; Vodlan E., Dobropolje; Birolla A., Kresnice; Državna žaga (dalje: D.ž.), Črna Mušenik; D.ž., Mislinja; D.ž., Subi dol, Slovenj Gradec; D.ž., Josipdol; D.ž., Viltuš, Selnica ob Dravi; D.ž., Podvelka; D.ž., Brezno ob Dravi; D.ž., (Vrenčur), Marenberg; D.ž., (Zmork), Marenberg; D.ž., (Lešnik), Sv. Lovrenc na Pohorju; D.ž., (Vrenčur), Sv. Lovrenc na Pohorju; D.ž., Slov. Bistrica; D.ž., Oplotnica; D.ž., Poljčane; D.ž., Zreče; D.ž., Solčava; D.ž., Nazarje; D.ž., Velenje; D.ž., Sv. Peter v Savinjski dolini; D.ž., Stahovica; D.ž., (Hajnrihar), Kranj; D.ž., (Hajnrihar), Kokra; D.ž., (Hajnrihar), Škofja Loka; D.ž., Sv. Katarina, (Born), Tržič; D.ž., (Born), Tržič; D.ž., Gorjana, Bled; D.ž., Fortuna, Bled; D.ž., Bohinj; D.ž., Jesenice; D.ž., Bohinjska Bistrica; D.ž., Verd; D.ž., Bistra; D.ž., (Kranjc), Cerknica; D.ž., (Šerko), Cerknica; D.ž., Planina; D.ž., Pudob; D.ž., Ribnica; D.ž., Ortnek; D.ž., Loški potok; D.ž., Grčarice; D.ž., (Zurt), Kočevje; D.ž., (Jakomini), Kočevje; D.ž., Soteska pri Straži; D.ž., Slov. Konjice; D.ž., Selo pri Velenju; D.ž., (Hauke), Šoštanj; D.ž., (Zmauc), Šoštanj; Kanđek, parna žaga (dalje: p.ž.), Ruše; Mulej, p.ž., Bled; Čater I., p.ž., Celje; Kunstelj, žaga (dalje: ž.), Slov. Bistrica; Kostič, ž., Slov. Bistrica; Kopač, ž., Slov. Bistrica; Jonke, ž., Oplotnica; Kračun D., ž., Zreče; Kolenc, ž., Rečica ob Savinji; Potočnik, Mežica; Lesna zadruga, Prevalje; Veržun, Drovograd; Pahernik, Vuhred; Glaser, Ruše; Čas E., Dolže; Jaš E., Mislinja; Tavčar F., Vuzenica; Štern, Rače; Keršič, Hoče; Drava d.d., Maribor; Pokorn, Zreče; Miklavžina, Gornji grad; Klemenšek, Solčava; Bačun, Ljubno; Lesna industrija Tebarje; Borlak Š., Šentjur pti Celju; Humerca, Bohinjska Bela; Impex, Bohinjska Bistrica; Hajnrihar I., Bohinjska Bistrica; Zupanc, Lancovo; Šparovec, Lipnica; Lesna industrija Vintgar, Bled; Pogačnik, Podnart; Virnik, Jezersko; Šimic, Bodovje pri Škofje Loki; Dolenc F., Predvor; Dolenc, Škofja Loka; Gorjanc, Kranj; Milavec A., Dol. vas; Furlan, Logatec; Meden N.V., Begunje; Hodnik in Volk, Logatec; Kunstelj, Logatec; Tršar, Logatec; Premrou F. in sin, Martinjak; Kovač, Stari trg; Matičič, Laze pri Planini; Kunstelj, Goriča vas; Bastar in Arko, Kočevje; Dugolin, Sodražica; Šiška, Straža; Remec in Co., Kamnik; Kavalša, Domžale; Sloga, Struževo pri Kranju; Utensilia, Maribor; Aman A., Tržič; Tovarna upog-njenega pohištva, Zbelovo; Tovarna kopit, Sevnica; Gumzelj J., sodarstvo, Celje; Tovarna za impregnacijo les, Hoče; Tovarna igrač, Novo Mesto; Mikolič I., tovarna meril, Slov. Gradec; Tovarna glasbil, Mengeš; Jelačin in Co., Ljubljana; Magra, Ljubljana; Peta d. z o. z., Radeče pri Zidanem mostu; Prva jugosl. tov. podjetnikov, Lokavec pri Rimskih Toplicah; Kemična tovarna Moste, Ljubljana; Tovarna kemičnih izdelkov, Hrastnik; Metalna d.d., Celje; Marx L., tovarna lakov, Domžale; Medič in Zankl, Medvode; Medič in Zankl, Domžale; Jub, Dol pri Ljubljani; Hrovat in Co., Ljubljana; Zlatorog, Maribor; Golob in CO., Ljubljana; Dr. Bohme Ljubljana; Schimmel in Co., Celje; Brauns V., Celje; Pinus, Rače; Akcijska družba za kem. ind., Ljubljana; Zabret in Co., Britof pri Kranju; Dolničar in Ribter, tovarna mila, Ljubljana; Škrob dekstrin, Domžale; Unio, Maribor; Škofjeloška predilnica; Jugobruna, Kranj; Bergman in drug, Celje; Brumen in Thaler, Škofja Loka; Metka, Celje; Jugosvila d. z o. z., Maribor; Jugotekstil d. z o. z., Maribor; Roteks, Maribor; Medic in Miklavc, Medvode; Ogrissig in Themelj, Sv. Peter v Sav. Dolini; Platno, Ljubljana; Sekoteks d. z o. z., Ljubljana; Tekstilindus, Kranj; Vlaj in Co., Ljubljana; Ehrlich A. d.d., Maribor; Tekstilna industrija d. z o. z., Laško; Tovarna volnenih izdelkov, Majšperk; Tekstilana, Kočevje; Pencs J., Novo Mesto; Novoteks, Novo Mesto; Medic I., Novo Mesto; Thoma in Co., Maribor; Mariborska tovarna svile, Atama, Maribor; Štora d.d., Ljubljana; Eyfler F., Ljubljana; Kunc J. in Co., Ljubljana; Zora Maribor; Tovarna nogavic, Ljubljana; Hribar D., Ljubljana; Vidic J., Radovljica, Bohinc in Vogeltnik, Radovljica; Jeglič A., Lesce; Celjske tovarne perila; Cvetič J., Murska Sobota; Šiftar L., Murska Sobota; Kraft O., Slov. Bistrica; Hutter H., konfekcija, Maribor; Industrija platnenih izdelkov d.d., Jarše; Motvoz in platno d.d., Grosuplje; Jugoteks, Žalec; Jugofilc d. z o. z., Mengeš; Pinter A., Maribor; Favorit, Maribor; Tovarna klobukov, Škofja Loka; Predilnica in tkalnica d.d., Maribor; Prah A., Kranj; Coton d. z o. z., Domžale; Prah L., Kranj; Božič A., Kranj; Hribernik in Co. d. z o. z., Ljubljana; Orniš in Mitrovič, Otiški urb; Slavoteks, Kočevje; Jugočeska, Kranj; Lava, Laško; Majdič P., Celje; Tovarna nogavic, Polzela; Ika, Kranj; Iska, Kranj; Savnik V., Kranj; Novak F., Radovljica; Vrhunc M., Bled; Univerzale, Domžale; Zepič in Kovačič, Kranj; Čakš, Ljubljana; Kocjančič, Domžale; Tovarna us-

nja (dalje: T.u.), Št. Lenart; T.u. R. Kolenc, Rečica; T.u. S. Sinigoj, Ljutomer; T.u. K. Vrenčur, Marenberg; T.u. K. Halbert, Maribor; T.u. F. Potočnik, Slov. Gradec; T.u. J. Lavrič, Št. Vid pri Stični; T.u. Runo, Tržič; Trio, Tržič; Ješe B. in Krisper A., Ljubljana; Prešern I., Kranj; Ješe J., Ljubljana; Zorn I., Domžale; Brata Okršlar, Domžale; Knoch, Kranj; Knaflič P., Šmartno pri Litiji; Polak A., Domžale; Polak K., Domžale; Čevljarina Žiri z. z o.j., Žiri; Usnjeni izdelki z. z o.j., Ljubljana; Pivovarna Union d.d., Ljubljana; Gostilničarska pivovarna d.d., Laško; Kanc A., Mengeš; Guzel A., Maribor; Tovarna sadnih sokov in marmelade, Sp. Hudinja; Tovarna olja, Slov. Bistrica; Volk A., Ljubljana; Dr. Oetkerjeva tovarna pec. praškov, Maribor; Benko J., Murska Sobota; Wogerer H., Maribor; Slamič d. z o.z., Ljubljana; Jeras in drug, Ljubljana; Malina, Ljubljana; Potnik in drug, Ljubljana; Majdič F., Domžale; Pekatete, Ljubljana; Zavrtatnik A., Lesce; Sana d.d., Hoče; Kolinska, Ljubljana; Franz L. in sinovi, Maribor; Windisch F., Maribor; Tovarna testenin Franz L., Maribor; Alko, Ljubljana; Battelino A., Ljubljana; Salus d.d., Ljubljana.

Priloga 3: Industrijska podjetja republiškega pomena, nacionalizirana decembra 1946 (seznam ni popoln v kovinski industriji za katero smo dobili le podatke za 11 namesto 12 nacionaliziranih podjetij):

Rudarska združba Jugoruda, Premogovnik Orle, Ljubljana; Premogovnik Vrh, Grabovica; Premogovnik Rinčetovo; Premogovnik Globoko; Črna kaolin; Rudnik barita, Pleše; Knez in Pacchiaffo, Celje; Jugoslovanski Metro, Maribor; Jakša in Co, Ljubljana; Sava, Jesenice; Seta, Tacen; Pogačnik A., Ruše; Globočnik K., Tržič; Pontos, Maribor; Rebek I., Celje; Lajovic, Ljubljana; Kiefer H., Sv. Lovrenc na Pohorju; Sloga, Struževno pri Kranju; Združene opekarne, Ljubljana; Opekarna Sodin, Ljubetna pri Celju; Keramika, Novo Mesto; Granitolum Res, Josipdol; Granitilo Oplotnica; Granitolum Recenjok E.; Kamolom Visola, Slov. Bistrica; Kamolom Tinje, Sv. Vrh pri Slov. Bistrici; Kreda, Radovna; Vodlan E., Dobropole; Birola A., Kresnice; Jelačin in Co., Ljubljana; Peta, Radeče; Prva jug. tovarna podpetnikov, Rimske Toplice; Lesna industrija Teharbe; Metalna, Celje; Jub, Dol pri Ljubljani; Zabret in Co., Britof pri Kranju; Dolničar in Richter, Ljubljana; Škrob dekstrin, Domžale; Medič in Miklavc, Medvode; Platno, Ljubljana; Tekstilindus, Kranj; Tekstilna industrija Laško; Medič I., Novo Mesto; Stora, Ljubljana; Bohinc in Vogeltnik, Radovljica; Jeglič A., Lesce; Industrija platnenih izdelkov, Jarše; Jugofilc, Mengeš; Predilnica in tkalnica, Maribor; Prah A., Kranj; Cotton, Domžale; Prah L., Kranj; Božič A., Kranj; Hribernik, Ljubljana; Ornik in Mitrovič, Otiški vrh; Jugočeska, Kranj; Novak F., Radovljica; Vrhunc M., Bled; Universale, Domžale; Žepič in Kovačič, Kranj; Čaks V., Kranj; Ogrisseg in Themel, Sv. Peter v Savinjski dolini; Oto Kraft, Slovenska Bistrica; Lava, Laško; Tovarna nogavic, Polzela; Ika, Kranj; Iskra, Kranj; Savnik V., Kranj; ing. Savnik V., Kranj; Motvoz in platno, Grosuplje; Slavoteks, Kočevje; Kocjančič, Domžale; Trio, Tržič; Prešeren I., Kranj; Knoch, Kranj; Pollak A., Domžale; Pollak K., Domžale; Ješe B., Ljubljana; Ješe J., Ljubljana; Gostilničarska pivovarna, Laško; Jeras in drug, Ljubljana; Malina, Ljubljana; Majdič F., Domžale; Pekatete, Ljubljana; Sana, Hoče; Kolinska, Ljubljana; Potnik in drug, Ljubljana; Zavrtatnik A., Lesce; Alko, Ljubljana.

Jože PRINČIČ

THE NATIONALISATION OF PRIVATE INDUSTRIAL AND MINING COMPANIES

IN SLOVENIA IN 1946

S u m m a r y

In the territory of the People's Republic of Slovenia the nationalisation of private industrial enterprises took place in the first half of December 1946. The Nationalisation Law of December 5, 1946, should have covered around 370 companies that had been proclaimed in the same year »enterprises of general national or republican significance«. In fact, no more than 130 industrial enterprises were nationalised that had not been nationalised by the beginning of December 1946 under the laws that entailed a punishment of permanent or temporary confiscation of property. This nationalisation, known also as »the first nationalisation«, encompassed all of the most important (in technological and financial terms) industrial companies in the territory of the PR of Slovenia.

The law recognised the right of the owners of nationalised enterprises to compensation. However, the authorities at that time considered such compensation to be unnecessary and an unjustified burden, therefore the process of nationalised property valuation was stalled (the rules governing the process of determi-

ning the value of nationalised property were passed as late as the end of 1947, therefore the courts could not start their procedures before 1948). Furthermore, the then authorities eventually prohibited the relevant municipal bodies from settling the applications for compensation for nationalised property.

ZGODOVINSKI ČASOPIS

glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije
osrednja slovenska historična revija

Zgodovinski časopis (ZČ) objavlja rezultate proučevanja zgodovine slovenskega naroda in slovenske zemlje, študij splošnih in specialnih vprašanj zgodovine sosednjih narodov in srednjeevropskega prostora, obče zgodovine, pomožnih zgodovinskih ved, teorije zgodovine ter pouka zgodovine. ZČ objavlja razprave in krajše zapise, predavanja s kongresov in diskusijske prispevke iz vseh obdobjih zgodovine od najstarejših dob do današnjih dni, prepuščajoč pri tem nadrobnejše obravnavanje posebnih panog, obdobjih, problemov in območij drugim slovenskim historičnim revijam. ZČ poroča o kongresih in simpozijih, delovanju strokovnih društev, o razstavah in kritično vrednoti nove zgodovinske publikacije. Vlogo referalne revije ZČ opravičuje tudi z objavljanjem slovenskih zgodovinskih bibliografij in s predstavitvami slovenskih zgodovinarjev. V zadnjih letih kar petino razprav za ZČ prispevajo zgodovinarji, ki se zunaj meja Republike Slovenije posvečajo proučevanju slovenske zgodovine. V tujino gre tudi znaten del naklade revije, ki je zdaj dosegla 2000 izvodov.

Ob štirih rednih zvezkih posameznih letnikov je uredništvo **postopoma ponatisnilo** skoraj vse starejše, že razprodane zvezke revije, ki je tako dostopna tudi mladim generacijam historikov in ljubiteljev zgodovinskega branja. V Zbirki Zgodovinskega časopisa je doslej izšlo devet zaokroženih razprav in zbornikov o posameznih vprašanjih slovenske preteklosti.

Zgodovinski časopis in publikacije iz njegove zaloge lahko nabavite ali naročite **na upravi ZČ**: Ljubljana, Aškerčeva 12/I (oddelek za zgodovino Filozofske fakultete), tel. (061) 150-001 int. 210.

Vida Deželak-Barič

Organiziranost Komunistične partije Slovenije na Dolenjskem in Notranjskem v letih 1941-1943

Stanje partijske organizacije ob pričetku vojne

Večji del Dolenjske in Notranjske ter Ljubljano je zasedel italijanski okupator in združil v Ljubljansko pokrajino. V okvir imenovane okupacijske enote, kateremu se je prilagodila tudi organiziranost KPS, ni prišel tisti del zahodne Notranjske (Postojna, Pivka, Ilirska Bistrica), ki je pripadel Italiji ob koncu prve svetovne vojne, ter dolensko gričevje (pas južno od Save) in Krško polje, kar je nemški okupator priključil k Štajerski in Gorenjski.

To območje je imelo izrazito kmečki značaj in ga je z izjemo Ljubljane ter nekaterih večjih krajev opredeljevala slaba gospodarska razvitošt, kar se je med drugim tudi odražalo v različni gostoti mreže partijskih organizacij. V delovanju partije je bila občutna izrazita usmerjenost v mesta in njihovo okolico z bolj ali manj močno industrijo in z večjim številom delavcev oziroma delavcev-kmetov, medtem ko je bilo delo v nekaterih podeželskih oziroma kmečkih predelih, kot so hriboviti predeli Dolenjske, Kočevske in Notranjske, dosti manj intenzivno ali pa povsem odsotno.

Pred vojno je bilo obravnavano območje v pogledu organiziranosti partije razdeljeno na štiri okrožja: belokranjsko, kočevsko, novomeško in ljubljansko, medtem ko Notranjska zaradi šibke partijske organizacije ni bila organizirana v samostojno okrožje. Delo v teh okrožjih je neposredno usmerjal centralni komite KPS iz Ljubljane.¹

V Beli krajini je bila partijska organizacija v primerjavi s podobnimi izrazito kmečkimi predeli sorazmerno močna, saj je bilo aprila 1941 tu okoli 65 članov KPS organiziranih v celicah Črnomelj - mesto, Črnomelj - livarna, Kanižarica - Loka, Gradac, Podzemelj, Metlika, Semič in Mlake.²

V okrožnem komiteju KPS za Belo krajino, katerega so delegati izvolili na partijski konferenci februarja 1941, so bili Matija Bahor kot sekretar ter člani: Jože Mihelčič, Ivan Črnič, Jože Slanc in Jože Vrščaj, po nekaterih podatkih pa tudi Milan Kovačič in Niko Žunič. Bahor, Črnič in Vrščaj so tvorili ožje vodstvo, t. i. biro komiteja.

¹ Franci Strle, Tomšičeva brigada, uvodni del, Ljubljana 1980, str. 173-191.

² Podatki o celicah v belokranjskem okrožju so različni. Iz številnih življenjepisov belokranjskih aktivistov, ki jih je zbral Martin Šlibar in jih hrani A INZ (dalje: Gradivo za belokranjsko okrožje), so razvidne zgoraj navedene celice. Pripomniti je treba, da navaja Tone Šušteršič (Gradivo za belokranjsko okrožje), ki je vrsto let pred vojno redno prihajal iz Ljubljane v Belo krajino in so mu bile razmere nedvomno dobro poznane, le štiri celice: Črnomelj, Semič, Gradac in Metlika. Tovrstne podatke je moč najti še v nekaterih drugih spominskih zapiskih pa tudi v literaturi. Navedeni štirje kraji so res predstavljali središča partijske dejavnosti, na katere so se močno vezale okoliške organizacije, pa so morda zato v spominih nekaterih ostali kot edini kraji s partijskimi celicami.

Februarja je Črniča zamenjal Vladimir Mišica, potem pa do poletja 1941 v OK KPS ni prihajalo do sprememb.³

Že leta 1940 naj bi začeli ustanavljati tudi rajonske komiteje za Semič, Gradac, Metliko in Črnomelj, kjer so delali posamezni člani OK, toda oprijemljivih podatkov o tem ni, razen za rajon Gradac, kjer je bil sekretar RK KPS Jakob Butala.⁴ Kaže, da je tu šlo bolj za zamatke rajonov oziroma za močnejše aktivne, kot pa za jasno organizirane partijske forume. Za to domnevo govori tudi dejstvo, da začno v tem okrožju brez vidnejše kontinuitete definitivno oblikovati rajone in rajonska vodstva pozimi 1941–1942, česar v primeru, da bi bila uveljavljena razdelitev okrožja na rajone že pred vojno, ne bi bilo potrebno.

Sorazmerno močna je postala pred vojno partijska organizacija v okolici Kočevja oziroma v kočevskem okrožju. Okrožje je obsegalo ozemlje od Kolpe do robov Bele krajine pa do Loške doline in Velikih Lašč. V začetku leta 1941 so bile v okrožju naslednje celice: Kočevje – Dolga vas, 4 celice na Rudniku pri Kočevju, Konca vas pri Kočevju, Ribnica, Velike Lašče, Koprivnik, Črni Potok in Knežja Lipa – Spodnji Log. Vseh članov KPS je bilo okoli 65.⁵

Partijsko organizacijo je pred vojno pa vse do aretacije 28. aprila 1942 vodil okrožni sekretar Jože Šeško. Člani OK KPS Kočevje so še bili: Albin Videnič, Polde Knapič, Tone Marinč in Ludvik Tomšič.⁶ V samem mestu Kočevje pa je obstajal tudi mestni komite KPS, katerega sekretar je bil Tone Marinč.⁷

V novomeškem okrožju je bilo ob pričetku vojne 31 članov KPS. Celice so bile v Novem mestu, Vavti vasi – Straži, Dolenjskih Toplicah, Šentjerneju, Bršlinu, postopoma pa se je začela s tem okrožjem povezovati še celica v Telčah, ki je prej spadala v brežiško okrožje. Posamezni člani so bili še v Birčni vasi, Dobrniču, Ajdovcu in Žužemberku.

OK KPS Novo mesto so od okrožne konference septembra 1940 sestavljali sekretar Vinko Kristan, Ivan Bartol, Maks Henigman, Vilma Bebler, Angela Henigman, Jože Ravbar, Niko Šilih in verjetno tudi Jože Slak. Še v aprilu 1941 sta bila na novo dolžnost v Ljubljano poklicana Kristan ter Beblerjeva in tedaj je prevzel sekretarske dolžnosti Dušan Jereb, junija pa so vključili še Jožeta Borštarnarja, ki ga je organizacijski sekretar CK KPS Tone Tomšič poklical iz brežiškega okrožja in ga zadolžil za organiziranje KPS in OF v mirnski dolini.⁸

³ A INZ, Gradivo za belokranjsko okrožje, Vladimir Mišica; Anton Štampohar, Kronološki pregled naprednega političnega gibanja na območju občin Črnomelj, Metlika, Novo mesto in Trebnje, Novo mesto 1983, str. 126, 127.

⁴ A INZ, Gradivo za belokranjsko okrožje, Matija Bahor; Anton Štampohar, V borbi je zmaga, v zmagi je pravica in svoboda – Jakob Butala (1903–1942), Dolenjski zbornik 1985, Novo mesto 1985, str. 268.

⁵ A INZ, Gradivo za kočevsko okrožje (zbral France Fajdiga) – glej predvsem izjave Dušana Bravnčarja, Poldeta Knapiča, Rajka Jenka, Marije Knapič, Ivana Erkarja, Franca Ožbolta, Petra Čera, Lojzeta Komeričkega, Janeza Hočevarja in Angele Prijatelj; A RS, Gradivo družbenopolitičnih organizacij (bivši ZA CK ZKS), spominsko gradivo: fasc. 24, magnetofonski zapis s sestanka predvojnih članov KP 31. marca 1959 v Kočevju; fasc. 23, Življenjepis Poldeta Knapiča.

⁶ Dolenjski zbornik 1961, Novo mesto 1961, str. 22.

⁷ Pismo Rajka Jenka 23. 5. 1983 piscu.

⁸ A INZ, Gradivo za novomeško okrožje (zbral Martin Šlibar) ter na osnovi tega spominskega gradiva napravljen elaborat Martina Šlibarja »Razvoj Komunistične partije, SKOJ in odborov OF v bivšem okrožju

Najslabši je bil položaj na **Notranjskem**. Medtem ko je v začetku tridesetih let imela partija tu sorazmerno močne pozicije, je po razkritju partijske organizacije leta 1933 in po t. i. »notranjskem procesu« njena aktivnost zelo upadla. Tako so obstajale aprila 1941 na celotnem Notranjskem samo tri celice, in sicer v Borovnici, na Vrhniki in Loški dolini, ki so šteje skupaj 14 članov, ti pa so bili povezani s posameznimi partijskimi voditelji v Ljubljani. Tu je delovalo še nekaj komunistov, ki pa jim partijski staž ni priznan. Zaradi navedene šibke organiziranosti je bil na sestanku notranjskih komunistov 27. maja 1941 v Borovnici, kateremu je prisostvoval tudi član CK KPS Miha Marinko, sprejet med drugim tudi sklep o intenzivnejšem vzpostavljanju osnovnih partijskih organizacij, ki naj štejejo maksimalno po pet članov, najuspešnejši med njimi pa naj prevzamejo sekretarstvo.⁹

Ljubljansko okrožje sicer ni predmet pričujoče obravnave,¹⁰ vendar je potrebno poudariti, da je Ljubljana predstavljala pred in po začetku vojne glavni organizacijsko-politični center KPS z najštevilčnejšo partijsko organizacijo. Glede na to, da se je v njej zadrževalo najožje partijsko vodstvo Slovenije, da je postala središče narodnoosvobodilnega gibanja ter da so se v njej razvile številne dejavnosti, organizacije in ustanove splošnega pomena, je pomembno vplivala tudi na razvoj in delo partijske organizacije na Dolenjskem in Notranjskem, še zlasti zato, ker ti dve pokrajini po razkosanju Slovenije edini nista bili ločeni od Ljubljane.

Partijsko članstvo v ljubljanskem okrožju, ki je obsegalo mesto Ljubljano s širšo okolico (do Borovnice, Vrhnike, Polhovega Gradca, Medvod, Črnuč, Zaloga in Grosupljega), je do aprila 1941 naraslo na okoli 250 članov KPS, združenih v približno 40 celicah, kar je predstavljalo okoli 1/5 celotnega takratnega partijskega članstva v Sloveniji.

Številčna rast in organizacijska izgradnja KPS v letu 1941

Po okupaciji je partijska organizacija na celotnem območju Ljubljanske pokrajine beležila v pomladanskih in poletnih mesecih l. 1941 razmeroma hitro številčno rast, kar se je med drugim odražalo tudi v njeni organiziranosti. Nastajale so nove celice, oziroma so se že obstoječe razširile z novimi člani in kandidati iz vrst najaktivnejših aktivistov Osvobodilne fronte. Sredi leta 1941 se je obseg ljubljanskega okrožja nekoliko zmanjšal, ker sta na njegovem južnem obrobju nastali dve novi okrožji - grosupeljsko in notranjsko. Na tem območju je partijska organizacija narasla do tolikšne mere, da je že bilo umestno in potrebno oblikovati nove teritorialno-politične enote

Novo mesto« (dalje: Martin Šlibar, KP, SKOJ in OF v novomeškem okrožju), str. 112-131; Ivo Pirkovič, Predstraže ilegalnega Novega mesta, Dolenjski zbornik 1961, str. 68.

⁹ A RS, Gradivo DPO, spominsko gradivo, fasc. 32: Franc Popit in Ivan Novak, Notranjska 1934-1941; Franc Levec, Loška dolina. Anton Avsec, Janez Šumrada, Kratak oris priprav na množično vstajo in na oblikovanje osvobodjenega ozemlja na Notranjskem pozimi 1941-1942, Notranjski listi II, Cerknica 1981, str. 153.

¹⁰ Takšno odločitev je v prvi vrsti narekovalo dejstvo, da je razprava o KPS v Ljubljani in njeni neposredni okolici že objavljena. Glej: Vida Deželak, Organizacijski razvoj KPS v Ljubljani od aprila 1941 do septembra 1943, Zgodovina Ljubljane, Prispevki za monografijo, Ljubljana 1984.

in partijske forume zaradi učinkovitejšega povezovanja in aktiviranja novo nastalih celic, obvladovanja terena nasploh in nenazadnje so manjša okrožja v razmerah, ko je bila partijska organizacija na določenem območju šele v začetni fazi izgradnje, ko še ni bila izpeljana klasična organizacijska shema in je delo slonelo na omejenem številu partijskih organizatorjev, prispevala k večji konspirativnosti.

Vzrokov za uspešno organizacijsko rast partije je bilo več, oziroma so za to morali biti izpolnjeni določeni pogoji. Partija si je že pred vojno pridobila krog simpatizerjev, tesnih sodelavcev ter kandidatov, ki jih iz različnih vzrokov formalno ni pritegnila v vrste KPS. V razmerah okupacije pa so se ti ljudje izkazali kot požrtvovalni aktivisti in so bili sprejeti v KPS. Pomembno je bilo tudi dejstvo, da je bil italijanski okupator v primerjavi z nemškim bistveno slabše pripravljen na okupacijo in na preventivne ukrepe proti morebitnim pobudnikom odpora, ki bi v prvi vrsti prizadeli ravno KPS. Odločilna pa je bila velika enotnost prebivalstva v začetnem obdobju, ki je vzporedno s slabšo učinkovitostjo italijanske policije na primer omogočala delo najvidnejšim komunistom (članom CK KPS in voditeljem pomembnih sektorjev) celo v sami Ljubljani, sedežu številnih okupatorjevih ustanov. Zato leta 1941 skoraj ni bilo vdorov v partijske organizacije in še tisti iz decembra 1941, ki je najbolj prizadel partijski vrh, saj so bili hkrati aretirani kar štirje člani CK KPS (med njimi organizacijski sekretar Tone Tomšič), je uspel šele ob pomoči gestapa in izdajstva, ki je prihajalo s Štajerske. Pri tem je treba poudariti, da aretirani komunisti praviloma niso povzročili nadaljnjih aretacij, kar je bilo med drugim tako zelo usodno za partijsko organizacijo na nemškem okupacijskem ozemlju. Tako so partijski komiteji različnih instanc ostali v glavnem nedotaknjeni, to pa je bilo pomembno za kontinuirano delo partije, ko ni bilo potrebno večino energije usmerjati v obnavljanje pretrganih zvez in izpopolnjevanje partijskih forumov, ampak so bili dani sorazmerno ugodni pogoji za širši razmah osnovnih partijskih organizacij. Seveda je bila predpogoj številčne in organizacijske rasti množičnost narodnoosvobodilnega gibanja s podrobno razpredeno organizacijsko mrežo, od koder je partija črpala nove kadre tako, da je ustanavljala simpatizerske skupine in kandidatske celice, iz katerih so se rekrutirali novi člani. In končno, številčna rast partije je bila mogoča tudi zaradi t. i. politike širše odprtih vrat za sprejem v KPS.

Tako so se v **Beli krajini** precej razširile že obstoječe celice in se delile v manjše (v Metliki npr. obstajajo od oktobra 1941 tri celice), nova celica pa je nastala v Adlešičih. Julija 1941 je CK KPS poslal sem inštruktorja Toneta Šušteršiča – Tineta Železnika kot svojega stalnega zastopnika pri OK KPS Bela krajina v pomoč pri organiziranju OF in vstaje. V drugi polovici leta je v OK prišlo do večjih sprememb. Ko so julija in avgusta začeli odhajati komunisti v prve partizanske skupine, je iz OK odšel tudi Jože Vrščaj, ki je bil prvotno določen za političnega komisarja, v partizane pa je odšel tudi član CK KPS Jože Mihelčič, ki je nato postal politični komisar Belokranjske čete. Po uničenju čete na Gornjih Lazah je bil Mihelčič zajet in 9. decembra 1941 ustreljen. Že prej, 6. septembra, je italijanski okupator izvedel množične aretacije kot protiukrep zaradi uspešnega partizanskega napada na italijansko kolono pri Gribljah. Takrat je bil aretiran Vladimir Mišica, namesto njega pa je bil v komite kooptiran Stane Cuznar,

vendar je že novembra 1941 odšel v partizane. Ko je sredi oktobra prišel po nalogu CK KPS v Metliko Jože Borštinar, da bi vzpostavil zvezo s Hrvaško, je tudi on postal član OK KPS.¹¹

V prvi polovici decembra 1941 je prišel v Belo krajino še Ivan Novak-Očka in zamenjal Toneta Šušteršiča. Z Novakovim prihodom je nastal nekakšen nesporazum, kajti ni bilo povsem jasno, ali ga je CK KPS poslal kot inštruktorja, kar je bil prej Šušteršič, ali pa ga je tudi imenoval za okrožnega partijskega sekretarja. Formalno so ga poslali kot inštruktorja oziroma delegata, dejansko pa je poslej večji del komiteja severno od železniške proge deloval pod njegovim neposrednim vodstvom, medtem ko je manjši del pod vodstvom Matije Bahorja deloval južno od nje. Tako je ostalo do začetka aprila 1942, ko je Bahor odšel k partizanom in je bil tudi formalno razrešen funkcije sekretarja. Z Novakovim prihodom je pričel OK delovati v sestavi: Bahor, Borštinar in Novak, februarja 1942 pa je bila v komite vključena še Anica Ivec. Delo so si razdelili tako, da je Bahor deloval na območju Dragatuša in Vinice, Borštinar v Metliki, Novak v telem okrožju s poudarkom na Črnomlju, Ivčeva pa je odgovarjala za delo z mladino in za tehniko.¹²

Razmere v Beli krajini so postale po uničenju Belokranjske čete precej neugodne. Prebivalstva, pa tudi nekaterih komunistov sta se polastila določen strah in oportunističem. Ko je sem prišel Novak, je večino belokranjske partijske organizacije ocenil za oportunistično, to oceno posredoval centralnemu komiteju in z njegovo vednostjo začel s preverjanjem komunistov, kar je dejansko pomenilo razpust partijskih organizacij, saj je po tem »čiščenju« ostalo v partiji le še 1/4 ali 1/3 prejšnjega članstva.¹³ Ocene smotrnosti tovrstnega ukrepanja so bile kasneje različne. Tako eni menijo, da je bila ocena o prevladujočem oportunizmu v resnici pretirana, enostranska in ne dovolj preverjena, saj so tisti komunisti, ki so se vključili v Belokranjsko četo, dokazali dovolj odločnosti, tisti, ki so ostali na terenu, pa so bili po stažu mladi in je njihovo politično znanje zaostajalo za potrebami takratnih razmer, kakor jih je opredeljevala KPS.¹⁴ Sam Novak pa je kasneje vehementno ocenjeval, da ob njegovem prihodu »s partijsko organizacijo ni bilo nič (...) V Partiji ni bilo discipline (...) Moral sem dve tretjini partijcev izključiti. To je bilo izvršeno do konca januarja 1942. Na sestanku sem izpraševal člane, ali bomo delali. Izgovarjali so se, da je preveč Italijanov. Izključenim nisem pustil delati niti v odborih Osvobodilne fronte, da ne bi zanesli oportunizma še tja. (...) Ko smo izključili dve tretjini partijcev; je stvar stekla.«¹⁵

V poletnih in jesenskih mesecih se je delno razširila tudi partijska organizacija v kočevskem okrožju. Tako se je na primer celica v Velikih Laščah iz predvojnih treh članov razširila v poletju na 10 članov, na novo so bile ustanovljene celice v Sodražici,

¹¹ Radko Polič, Belokranjski odred, Ljubljana 1975, str. 21–25, 48, 62, 71, 74, 89, 90; A INZ, Gradivo za belokranjsko okrožje: Tone Šušteršič, Jože Borštinar, Stane Cuznar, Vladimir Mišica, Jože Slanc.

¹² Radko Polič, Belokranjski odred, str. 121.

¹³ A INZ, Gradivo za belokranjsko okrožje, Ivan Novak; Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 2, Zapisnik s partijske konference na Cinku julija 1942, dok. št. 98, str. 250 in 251 – govor Jožeta Borštinarja.

¹⁴ Rudi Vogrič, Boj Belokranjcev, Ljubljana 1973, str. 77, 78.

¹⁵ A INZ, Gradivo za belokranjsko okrožje, Ivan Novak.

Ribnici, Loškem Potoku itd. V OK je od jeseni dalje prihajalo do številnih sprememb. Dne 6. septembra 1941 je bil aretiran Albin Videnič, oktobra so bili v komite vključeni Tone Trtnik ter štajerska begunca Melhior Jošt–Vane in Jože Antloga, marca naslednjega leta pa še Matija Maležič–Ciril. Marca 1942 so v okrožju ustanovili prvi rajonski komite, in sicer za ribniško območje. Vodil ga je Maležič. Toda v noči od 27. na 28. april je partija doživela težak udarec. Zaradi izdajstva so bili aretirani Šeško, Jošt, Antloga in Tomšič. Aprila je bil aretiran tudi Trtnik, maja 1942 pa Tone Marinč. Aretiranih je bilo še nekaj drugih komunistov. Knapič ni mogel vzpostaviti novih zvez in je 6. maja 1942 odšel v partizane. Maležič je do julija še vodil RK Ribnica, nato pa je tudi on odšel v partizane. OK je za krajši čas prenehal obstajati.¹⁶

Tudi v novomeškem okrožju so v poletnih mesecih nastale nove celice v Mokronogu, Dolenji Straži, Podgori, nekatere že obstoječe pa so se razširile.¹⁷

Za nadaljnje akcijsko in organizacijsko utrjevanje partije je bila pomembna seja OK KPS 19. in 20. julija 1941, na kateri so sprejeli sklep, da se okrožje razdeli na rajone. Na isti seji so obsodili omahovanje nekaterih komunistov glede izpolnjevanja osnovnih političnih in vojaških nalog v tistem trenutku ter med drugim Rudija Zupanca, predvojnega sekretarja novomeškega okrožja in kandidata za člana CK KPS, zaradi tega izključili iz KPS.

Rajoni, ki so praviloma obsegali več občin, so se že v poletnih mesecih izoblikovali v teritorialno–politične enote z rajonskimi vodstvi, vendar je ustanavljanje RK KPS nekoliko zaostajalo za ustanavljanjem ROOF. Rajonov je bilo 7: Novo mesto, Žužemberk, Trebnje, Mirna Peč, Mokronog, Šentjernej in Toplice. Partijskih rajonskih komitejev v letu 1941 ni bilo v Trebnjem, Žužemberku in Šentjerneju in verjetno tedaj tudi ni bilo rajonskega oziroma mestnega komiteja KPS za Novo mesto. Novo mesto je bilo od jeseni 1941 v pogledu organiziranosti OF razdeljeno celo na dva rajona (levi in desni breg), vendar ni nobenih podatkov, da bi ista delitev veljala tudi za partijsko organizacijo. Niti to ni jasno, ali je obstajal samo eden RK KPS ali pa tudi tega ni bilo in so bili člani partije vezani direktno na OK KPS, ki se je v tem času zadrževal v mestu. Vsaj za novo sprejete člane je znano, da so bili vezani na posamezne člane OK KPS in so dobivali navodila ter naloge direktno od njih. Zanesljivo pa je mestni komite obstajal od sredine decembra 1941 in ga je do maja 1942 vodil Dolfe Medvešček. Za rajon Toplice je bil RK KPS ustanovljen že poleti 1941 in ga je vodil Jože Ravbar–Gregor do julija 1942, ko je vstopil v partizane kot namestnik političnega komisarja Krškega odreda. V mokronoškem rajonu je nalogo RK KPS v bistvu opravljala prva ustanovljena celica v tem rajonu (ustanovljena julija 1941), do dejanske ustanovitve RK KPS pa je prišlo decembra istega leta. Sekretar tako celice kot RK KPS Mokronog je bil Nace Majcen do aprila 1942, ko je odšel v partizane. RK KPS Mirna Peč je

¹⁶ Matija Maležič, Kratek časovni pregled važnejših dogodkov v sedanji občini Ribnica, Ribnica skozi stoletja, Ljubljana 1982, str. 126; A INZ, Gradivo za kočevsko okrožje – Polde Knapič; France Fajdiga, Jože Šeško – organizator in vodja revolucionarnega gibanja na Kočevskem, Borec 1965, št. 11; Henrik Kužnik, Aktivisti OF na območju sedanje občine Kočevje, Domicili v slovenskih občinah, Ljubljana 1981, str. 213; Matija Žgajnar, Kočevska v NOB od 1941 do 1945. 500 let mesta Kočevje 1471–1971, str. 122.

¹⁷ A INZ, Gradivo za novomeško okrožje: Jože Borštnar, Jože Ravbar.

bil ustanovljen poleti 1941 in ga je vodila Mara Rupena do aretacije konec marca 1942.

V času priprav na oboroženo vstajo je OK KPS novomeškega okrožja deloval v že precej spremenjeni sestavi. Poleg sekretarja Jereba sta od predvojnega komiteja v njem ostala le še Niko Šilih in Jože Ravbar; Maks Henigman se je pasiviziral, Jože Slak je prevzel organizacijo partizanskega taborišča, v partizane je kmalu odšel tudi Ivan Bartolj. Zato so bili v komite na novo vključeni Ivan More, Srečo Preželj in Jože Borštinar. Iz tako formiranega komiteja je prvi odšel septembra v partizane Šilih, naslednji mesec so Borštinarja premestili na politično delo v Belo krajino, Preželj pa je bil zaradi bolezni in depremiranosti po uničenju Belokranjske čete, ko se ni vključil v partizansko enoto, po sklepu CK KPS izključen iz partije.¹⁸

V prvi polovici decembra je prišlo do spremembe tudi glede okrožnega sekretarja. Ker je bil Jereb že močno kompromitiran, ga je CK KPS poklical v Ljubljano, v Novo mesto pa poslal Viktorja Avblja-Rudija (prvotno je bil predviden Vladimir Krivic). Takrat je CK KPS nameraval razdeliti obsežno novomeško okrožje na dve okrožji, novomeško in mokronoško (sekretar Jereb), do česar pa iz nepojasnjenih razlogov ni prišlo. V novo organiziranem OK sta poleg sekretarja Avblja delala še More in Šilih. V marcu 1942 je More prevzel vojaško dolžnost in so v komite ponovno kooptirali Ravbarja, v aprilu pa še Fani Koširjevo namesto Šilaha, ki je prav tako odšel v partizane.¹⁹

Ena izmed značilnosti delovanja novega okrožnega vodstva je bila precejšnja širina pri sprejemanju v partijsko članstvo, čeprav je res, da je najprej nekaj dotedanjih članov izključilo iz partije zaradi oportunističnega odnosa do oborožene vstaje. Ko je Avbelj prišel v Novo mesto, je bilo v okrožju okoli 35 povezanih komunistov (dejansko število je moralo biti nekoliko višje), do konca decembra 1941 pa je število naraslo že na skoraj 90 članov.

Avblju je CK KPS, oziroma Tone Tomšič, med drugim naročil, da je treba širše odpreti vrata v partijo tistim posameznikom, ki so se v vojnih pogojih že izkazali z delom in so pripravljeni izpolnjevati program partije, da je treba iz partijskih vrst izločiti oportuniste, širše uvesti kandidaturo in preko nje hitreje večati število članov partije, posebno pa razvijati SKOJ. Celotno članstvo je potrebno preizkusiti v akcijah; osnovna vojaško-politična naloga, ki je bila obenem tudi osnovni preizkusni kamen za člane partije, je bila intenzivna in takojšnja mobilizacija v partizansko vojsko in zagotovitev vsestranske oskrbe zanjo. Tomšič je izrecno poudaril, da je potrebno voditi kadrovske politike v partiji glede na odnos posameznikov do takojšnje mobilizacije.²⁰

¹⁸ Martin Šlibar, *Razvoj KP, SKOJ in OF v novomeškem okrožju*, str. 121, 126-128, 279, 280; *Gradivo za novomeško okrožje*: Jože Ravbar, Jože Borštinar, Nace Majcen; A RS, *Gradivo DPO, spominsko gradivo*, fasc. 23, Viktor Avbelj, *Nekaj ugotovitev in podatkov o organizaciji in delu KP bivšega novomeškega okrožja v letih 1941-1942*, str. 15-18, 83 (dalje: Viktor Avbelj, *KP v novomeškem okrožju 1941-1942*); Terezija Traven, *Novomeška partizanska četa*, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja in NOB na Dolenjskem in v Beli krajini*, Novo mesto 1989; Terezija Traven, *Mokronoška partizanska četa*, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja in NOB na Dolenjskem in v Beli krajini*, Novo mesto 1985.

¹⁹ Viktor Avbelj, *KP v novomeškem okrožju 1941-1942*, str. 26.

²⁰ Isto, str. 18-23, 28, 49.

Za poletne mesece leta 1941 je značilno, da nastajajo partijske organizacije tudi na tistih širših območjih, kjer je bila pred vojno partijska organizacija izredno šibka ali pa je sploh ni bilo. Tak je bil tudi predel okoli Grosupljega in Stične. Zato je CK KPS poslal iz Ljubljane na to območje svojega inštruktorja Dolfa Jakhla. Nekako v juniju so nastali prvi organizacijski obrisi novega **grosupeljskega okrožja**, v katerega so spadali trije večji okoliši: grosupeljski, stiški in velikolaški. Določen okvir novemu okrožju je dala demarkacijska meja med nemškim in italijanskim zasedbenim ozemljem, ki je potekala približno po sredini med Savo in dolensko železnico. Sicer pa so bile meje okrožja v prvih mesecih še precej nestalne in je veljalo načelo: organiziraj, kjer moreš in do kamor sežeš! Prav izjemen položaj je predstavljala Suha krajina, ki je bila do pomladi 1942 takorekoč »nikogaršnja zemlja«, in so sem posegala bolj ali manj organizirano vsa tri mejna dolenska okrožja (novomeško, kočevsko, grosupeljsko) iz svojih obmejnih rajonov.

Ob okupaciji ni bilo v Grosupljem in ostalem delu zahodne Dolenjske nobene partijske celice,²¹ obstajala pa je močna simpatizerska skupina KPS z jedrom v grosupeljski tovarni Motvoz in platno, ki je postala pomemben kadrovski in organizacijski temelj osvobodilnega gibanja na tem terenu. Zato je bila ena izmed glavnih Jakhlovih nalog organiziranje partijskih celic in okrožnega vodstva. OK KPS Grosuplje je organiziral že v zadnjih dneh junija 1941 in ga je tudi sam vodil. Člani komiteja so bili: Ivan Kovač, Radko Polič, Janko Rode, Ludvik Starič, od septembra 1941 pa še Anica Vodiškar-Špela. V tej sestavi je komite delal do 29. oktobra, ko so člani komiteja odšli v partizane in je na terenu ostala samo Vodiškarjeva, dejansko pa so še naprej predstavljali OK.²²

Neposredno po ustanovitvi OK so bile organizirane simpatizerske partijske grupe v Motvozu, Ivančni Gorici, Stični ter Šentvidu pri Stični, iz katerih so bile kmalu ustanovljene prve partijske organizacije v okrožju. Do jeseni je v okrožju bilo že okoli 25 članov KPS. Partijska organizacija se je potem vse do pomladi 1942 krepila. Že novembra 1941 so ustanovili RK KPS Žalna, katerega sekretar je bil Ivan Erjavec-Cene.²³

Člani OK so v Grosupeljski četi prevzeli vodstvene dolžnosti. Jakhel je bil komandir čete, politkomisar pa najprej Polič, nato Ivan Kovač-Vanja. Toda ob napadu čete na Turjak 6. januarja 1942 sta bila smrtno ranjena tako Jakhel kot Kovač, zato je dolžnost sekretarja prevzel Ivan Erjavec-Cene, dotedanji sekretar OOOF Grosuplje. Kot član je še ostal Starič, medtem ko so Vodiškarjevo v začetku januarja 1942 poslali na

²¹ To trditev najdemo v vsej dosednji literaturi in spominskih zapisih, edino Metod Dular navaja v članku Prispevek k vlogi tovarne Motvoz in platno v NOV, Zbornik občine Grosuplje, VII, Grosuplje 1975, str. 82, da je bila v tej tovarni ustanovljena petčlanska partijska celica tik pred vojno.

²² Radko Polič, Čudežna pomlad, Ljubljana 1979, str. 18.

²³ Slavko Kovačič, Aktivisti OF grosupeljsko-stiškega okrožja, Domicili v slovenskih občinah, str. 116; Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1, str. 79, op. 2; Janez Kramar, Rajon Slivnica-Žalna, Zbornik občine Grosuplje, X, Grosuplje 1978; Jože Šeme, Opis revolucionarnih dogajanj v okrožju Stična v prvem obdobju narodnoosvobodilnega gibanja, Borec 1986, št. 6-7.

politično delo v kranjsko okrožje, Rode pa je ostal v Štajerskem bataljonu. Na novo so v komite vključili Zalko Rode.²⁴

Jeseni 1941 se je obseg grosupeljskega okrožja precej zmanjšal, ko sta se od njega odcepila stiški in velikolaški del in se organizirala v samostojno **stiško okrožje**, od katerega pa so se Velike Lašče kmalu ponovno vključile v kočevsko okrožje. Stiško okrožje je predstavljalo v organizacijskem pogledu določeno izjemo v dotedanji praksi. Medtem ko je bilo z vidika organiziranosti OF samostojno okrožje (OOOF so ustanovili 14. septembra 1941) in razdeljeno na šest rajonov (Višnja Gora, Stična, Šentvid, Temenica, Krka, Zagradec), je v partijskem pogledu še dalje spadalo pod OK KPS Grosuplje. Grosupeljsko okrožje OF je po tej reorganizaciji obsegalo tudi šest rajonov (Grosuplje, Žalna, Račna, Šentjur – danes Počtabor, Šmarje in Polica). Specifičnost, da teritorialna organiziranost KPS in OF na nivoju okrožja nista bili identični, je verjetno izvirala iz dejstva, da je bila partijska organizacija v stiškem OF okrogju izrazito mlada in maloštevilčna, saj sta bili prvi celici – stiška in šentviška – ustanovljeni šele sredi poletja 1941 in je zato primanjkovalo domačih partijskih delavcev, ki bi že lahko prevzeli odgovornejše naloge v okrožnem merilu, izdatnejše pomoči z drugih območij v smislu kadrovske okrepitve partijskega aktiva pa v tistem trenutku tudi ni bilo.

Novembra 1941 so poklicali Radka Poliča v Ljubljano, kjer je dobil nalogo in navodila za formiranje OK KPS tudi za stiško okrožje. Polič si je potem skupaj s političnim aktivom od decembra 1941 do aprila 1942 prizadeval za utrjevanje KPS in OF ter 27. aprila 1942 sestavil tričlanski OK KPS Stična. Sekretarstvo je prevzel sam Radko Polič–Tone Gorjanc, člana pa sta bila Lojze Kralj–Boltek in Anton Vozel–Gašper.²⁵

Hitreje kot na Dolenjskem je v poletnih in jesenskih mesecih leta 1941 rasla partijska organizacija na **Notranjskem**. Sem je v začetku junija CK KPS poslal svojega inštruktorja Ivana Novaka–Očka z nalogo, da ustanovi OK KPS za Notranjsko in s tem pospeši rast partijske in frontne organizacije. OK so ustanovili že 7. junija. Sekretar je bil Novak, člani pa Janez Hribar–Tone, Lojze Ule–Špengler in Vinko Kristan, ki je imel nalogo, da notranjsko organizacijo povezuje z Ljubljano, vendar se je sestanka OK udeležil samo enkrat. Konec junija so v OK vključili še Franca Popita, ki je bil hkrati inštruktor CK KPS.²⁶

Po vzpostavitvi okrožnega komiteja je partijska organizacija doživljala hitro številčno rast, nekaj časa celo hitreje kot OF. Večina partijskih organizacij je bilo na novo ustanovljenih v času od avgusta do oktobra 1941. Sredi jeseni je bilo na Notranjskem že čez 100 članov KPS in okoli 25 celic. Celice so bile v Borovnici, Dolu, Bistri, Bregu, Horjulu, Kremenci, dve na Vrhniki, Logatcu, Planini, Rakeku, Uncu, Cerknici, Begunjah, Ravniku, Kačeniji, Starem trgu, Ložu, Podcerkvi, Kozarišču, Markovcu, Knežji

²⁴ Radko Polič, Čudežna pomlad, str. 55; Stane Valentinčič, Prvi okrožni odbor OF v Grosupljem, Zbornik občine Grosuplje, II, Grosuplje 1970; A RS, Gradivo DPO, življenjepisi Ivana Erjavca, Ludvika Stariča in Anice Vodiškar.

²⁵ Radko Polič, Čudežna pomlad, str. 19, 59, 86; Metod Mikuž, Grosupeljsko okrožje, Zbornik občine Grosuplje, II, str. 8.

²⁶ A RS, Gradivo DPO, spominsko gradivo, fasc. 32: Lojze Ule, Rekonstrukcija partijskih komitejev in odborov OF na območju spodnje Notranjske; France Popit, Ivan Novak, Notranjska 1934–1941.

Njivi, Novi vasi, Hudem Vrhu, Viševku in Babni Polici. Septembra je Popit ustanovil celico tudi v Borovniški četi.²⁷ Organizacija KPS je bila ustanovljena tudi na hrvaški strani v Prezidu.²⁸

Poleti je bila partijska mreža že toliko razprostranjena, da so v avgustu okrožje razdelili na šest rajonov ter formirali rajonske komiteje. Sekretar cerkniškega RK je postal Jože Pirc, bloškega Ignac Voljč-Fric, loškega verjetno za krajši čas Feliks Razdrih, ki je bil nesporno član RK od njegove ustanovitve, vendar se izjave o tem, ali je bil on prvi sekretar, razhajajo. Eni zatrjujejo, da je bil prvi sekretar Razdrih, drugi, da je bil to Franc Plos, ki pa je bil neizpodbitno sekretar RK vsaj od jeseni 1941. Približno januarja 1942 so rajon Loška dolina razdelili na dva manjša rajona. Loškega je še naprej vodil Plos, viševskega pa dotedanji član RK loška dolina Lojze Mlakar.²⁹

Na vrhniškem območju so prav tako ustanovili tri rajonske komiteje. Vrhniškega je vodil Franc Skok,³⁰ borovniškega Stane Kavčič in logaškega Janez Suhadolnik.³¹

Novembra 1941 so razmeroma veliko notranjsko okrožje razdelili na dve manjši: cerkniško in vrhniško. Reorganizacija je bila posledica močno razvejane partijske organizacije, zaradi česar je bilo potrebno uveljaviti novo organiziranost na nivoju okrožij, povod zanjo pa je bila tudi aretacija Novaka in Popita 22. oktobra 1941.

Cerkniški OK KPS so sestavljali sekretar Lojze Ule, Jože Pirc in verjetno Lojze Rožej.³² Januarja je sekretarstvo prevzel Pirc, Ule pa je še naprej ostal član OK. Po Pirčevi aretaciji 11. marca 1942 v Trstu, kamor je odšel po ciklostil, je Ule ponovno opravljal sekretarske dolžnosti, v OK pa so vključili dotedanjega sekretarja viševskega RK Lojzeta Mlakarja - Ljuba. Ko je bil 7. aprila 1942 aretiran še Ule, je delo sekretarja prevzel Franc Popit.³³

²⁷ Glej op. 26 ter v istem fasciklu: Jože Molek, Delo partijske organizacije v Borovnici od 1938-1942; Lojzer Ule, Jože Pirc, Del podakov o razvoju mladinske organizacije in revolucionarnega gibanja na Notranjskem pred II. svetovno vojno in do aprila 1942. Janez Hribar, Razvoj NOB u Notranjskoj 1941, Ustanak naroda Jugoslavije 1941, knjiga 2, Beograd 1963, str. 154; Tone Kebe, Priprava in začetki vstaje na Cerkniskem in Rakovškem, Notranjski listi, II, str. 28, 29, 41-45, 48; Lojze Mlakar, Pogled v dejavnost KPS in OF v Loški dolini v prvem letu NOB, Notranjski listi, II, str. 67-69; Jože Tekavec, Prvo leto upora na Bloški planoti, Notranjski listi, II, str. 106-124; Anton Avsec, Lojze Mlakar, Aktivisti OF notranjskega okrožja, Domicili v slovenskih občinah, str. 68.

²⁸ Lojze Mlakar, Dejavnost KPS in OF na Prezidanskem 1941-1942, Notranjski listi, II, str. 94-105. Slovenski aktivisti so posegali na hrvaško ozemlje, ker so jim v začetku to dopuščale legalne zveze, pa tudi kasneje, ko so se razmere že bistveno poslabšale, so vzdrževali zveze s tem območjem. To je trajalo do septembra 1942, ko so ta predel vključili v OK KPH Čabar.

²⁹ A RS, Gradivo DPO, spominsko gradivo, fasc. 32: Lojze Ule, Notranjska 1935-1942; Franc Popit, Ivan Novak, Notranjska 1934-1941; Zapisnik razgovora s Francem Levcem, Feliksom Razdrihom, Antonom Prevcem in Alojzjem Mlakarjem. Lojze Mlakar, Pogled v dejavnost KPS in OF v Loški dolini v prvem letu NOB, Notranjski listi, II, str. 67.

³⁰ Franc Popit, ustna izjava 11. 6. 1984.

³¹ Stane Kavčič, ustna izjava 18. 4. 1984.

³² Rožej navaja v življenjepisju in anketnem listu (arhiv Stranke demokratične prenove), da je bil član OK KPS Cerknica od ustanovitve 1941 do njegove reorganizacije junija 1942 in prikazuje povsem točen sestav OK v tem razdobju. Po drugi strani pa navajajo Franc Popit (ustna izjava 11. 6. 1984), Lojze Mlakar (ustna izjava 2. 2. 1984) in Jože Pirc (ustna izjava 8. 2. 1984), da Rožej ni bil član OK, temveč da je bil ves ta čas sekretar RK Cerknica.

³³ A RS, Gradivo DPO, spominsko gradivo, fasc. 32, Jože Pirc, Iz spominov na delo Partije na Notranjskem leta 1941-1942; Tone Kebe, Priprave in začetki vstaje na Cerkniskem in Rakovškem, str. 29, 30;

Novembra 1941 je v cerkniškem okrožju prišlo do nekaterih sprememb glede razdelitve okrožja na rajone. Takrat so na novo ustanovili rajon Ravnik - Kremenca. RK KPS v tem rajonu je vodil Franc Rudolf - Peter in sicer do februarja 1942, ko so ga izključili iz KPS zaradi soodgovornosti za neuspelo vstajo na tem območju. Ker je s tem soupadal povečan teror okupatorja in je bilo nekaj vidnejših aktivistov aretiranih, oziroma so odšli v partizane, rajonskega komiteja niso več obnovili.³⁴ V cerkniškem rajonu je po vključitvi Jožeta Pirca v OK postal sekretar dotedanji član RK Alojz Rožej.³⁵

V vrhniškem OK KPS je bil prvi sekretar Tone Gradišnik-Januš, člana pa Stane Kavčič-Džuro in dr. Cene Logar-Rovtar. Decembra je nalogo okrožnega sekretarja prevzel Kavčič. Ko je januarja 1942 Gradišnik odšel v partizane, so v OK vključili dotedanjega člana RK KPS Borovnica Ivana Demšarja, a je že aprila zaradi nevarnosti aretacije odšel v partizane.³⁶

Vrhniško okrožje je bilo razdeljeno na štiri rajone. Borovniški RK je po vključitvi Kavčiča v OK vodil Jože Molek-Puntar, vrhniškega je vodil Franc Skok do aretacije v začetku leta 1942, logaškega pa Janez Suhadolnik.³⁷ Edino horjulski rajon, ki se je do pomladi 1942 navezoval tako na vrhniško kot na ljubljansko okrožje, takrat pa so ga definitivno priključili vrhniškemu okrožju, ni imel RK KPS. Tu je sicer obstajal že od septembra 1941 ROOF, ki ga je vodil dr. Cene Logar, medtem ko RK KPS niso ustanovili. Za partijsko delo v tem predelu je odgovarjal dr. Logar vse do odhoda na Primorsko aprila 1943.³⁸

Kot inštruktor CK KPS je po novembrski reorganizaciji na Notranjskem še naprej delal Franc Popit, Ivan Novak pa je isto dolžnost prevzel v Beli krajini.

Iz predstavljene rekonstrukcije torej sledi, da se je KPS na Dolenjskem in Notranjskem do začetka leta 1942 sistematično številčno in organizacijsko utrdila in da se je okrepila kljub odhodu nekaterih komunistov v partizanske enote. Okupator v nobenem okrožju ni uspel usodno prizadeti partijske organizacije. Še najbolj daljnosežne posledice je imel njegov poseg v kočevskem okrožju aprila 1942. Po poročilu Edvarda Kardelja Titu 29. marca 1942 se je število članov KPS v Ljubljanski pokrajini takrat gibalo med 550-700. Od tega je čez 400 članov odpadlo na Ljubljano in njeno okolico.³⁹

Lojze Mlakar, Pogled v dejavnost KPS in OF v Loški dolini v prvem letu NOB, str. 65, 67, 78, 79; Lojze Mlakar in Franc Popit, v op. 32 navedeni ustni izjavi.

³⁴ Jože Tekavec, Dnevi preizkušnje, Ljubljana 1977, str. 106, 113-115.

³⁵ A RS, Gradivo DPO, spominsko gradivo, fasc. 32, Jože Pirc, Alojz Ule, Del podatkov o razvoju mladinske organizacije in revolucionarnega gibanja na Notranjskem pred II. svetovno vojno in do aprila 1942.

³⁶ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 3, str. 65, op. 4; Stane Kavčič, ustna izjava 18. 4. 1984.

³⁷ Stane Kavčič, ustna izjava 18. 4. 1984; Franc Popit, ustna izjava 11. 6. 1984.

³⁸ Dr. Cene Logar-Rovtar, Osvobodilni boj v Dolomitih, Borec 1973, št. 6-7, 8-9.

³⁹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1, dok. 151.

Razvoj partijske organizacije v času osvobojenega ozemlja in posledice sovražne ofenzive

V pomladanskih mesecih leta 1942 je narodnoosvobodilno gibanje doživljalo širok razmah tako v političnem kot v vojaškem pogledu. Na terenu se je še nadalje izpopolnjevala organizacija odborov OF in nastajale so številne nove partizanske enote. Končno se je moč narodnoosvobodilnega gibanja izražala v izbojevanju obsežnega osvobojenega ozemlja maja 1942. V takih razmerah tudi partijska organizacija ni doživljala večjih pretresov in je zaradi množičnosti narodnoosvobodilnega gibanja izpadle člane, ki so odšli v partizanske enote ali so bili po zaporih in v internaciji, lahko nadomeščala z novimi člani ter tako izpopolnjevala obstoječe organizacije oziroma ustanavljala nove, vendar v večini okrožij še zdaleč ne v tolikšni meri, kakršni so bili objektivni pogoji za razmah partijske organizacije. Vzrok temu sta bila v prvi vrsti pomanjkanje tovrstnih navodil s strani partijskega vodstva in premajhna samoiniciativnost partijskih organizacij.

V začetku leta 1942 se je postopoma pričela organizacijska konsolidacija partijske organizacije v **Beli krajini**. Večina izključenih članov KPS je namreč še naprej aktivno delala pri povezovanju prebivalstva v vrste OF in so bili postopoma ponovno vključeni v KPS. V partijo je bil na primer ponovno sprejet predvojni komunist Niko Žunič, ki je hkrati postal sekretar RK KPS Semič. Z obnavljanjem starih in ustanavljanjem novih organizacij so nastajale tudi zasnove rajonskih komitejev, ki so s pomladjo 1942, ko je število partijskega članstva hitreje naraščalo, postali resnični rajonski komiteji. V Črnomlju je sprva vodil partijsko organizacijo Ivan Novak sam, kmalu pa je postal rajonski sekretar Tone Dvojmoč. Tudi v Metliki je vodil partijsko organizacijo neposredno član OK Jože Borštinar, po oblikovanju RK pa so imenovali za rajonskega sekretarja Martina Žuglja. Dvojmoč kot tudi Žugelj sta bila kasneje vključena v OK, tako da je le-ta potem delal v naslednji sestavi: sekretar Matija Bahor, Jože Borštinar, Anica Ivec ter Ivan Novak kot inštruktor CK KPS in od aprila dalje okrožni sekretar KPS, ko je Bahor odšel v partizane. Po Bahorjevem odhodu so v komite vključili Toneta Dvojmoča, konec julija je iz komiteja izpadel Borštinar, ker je prevzel dolžnost politkomisarja Belokranjskega odreda, Ivčeva je bila oktobra 1942 izključena iz partije a verjetno že od poletja ni bila več članica OK, julija pa so vanj vključili Martina Žuglja in Janeza Jezerška-Sokola.

Julija so belokranjsko okrožje razdelili še na dve podokrožji, na južno – črnomeljsko in severno – metliško, ki ju je razmejevala železniška proga. V črnomeljsko podokrožje sta odšla Dvojmoč in Jezeršek, v metliškem pa sta ostala Novak in Žugelj, kjer je bil sedež okrožja do kapitulacije Italije.⁴⁰

V črnomeljsko podokrožje so spadali rajoni Gradac, Črnomelj, Vinica in Dragatuš. Sekretar podokrožnega komiteja je bil Jezeršek. Pod metliško podokrožje so spadali zahodnometliški (suhorski), vzhodnometliški (drašički) in semiški rajon. Podatkov o

⁴⁰ Rudi Vogrič, *Boj Belokranjcev*, str. 78, 88; Radko Polič, *Belokranjski odred*, Ljubljana 1975, str. 121, 122, 155, 156; A INZ, *Gradivo za belokranjsko okrožje*: Tone Dvojmoč, Jože Borštinar, Anica Ivec; A INZ, fasc. 740, *Pismo Anice Ivec* 7. 5. 1944 OK KPS Bela krajina.

metliškem podokrožnem komiteju ni. Morda ta forum niti ni obstajal glede na to, da je na tem terenu delal okrožni sekretar Novak. V gradaškem rajonu je od marca 1942 za partijsko delo odgovarjal Stane Šmid, RK pa je bil ustanovljen šele jeseni 1942. Črnomeljski komite je vodil Dvojmoč, nato Tone Andrejčič, od druge polovice leta 1942 pa Janez Jezeršek. RK Vinica so ustanovili septembra 1942, sekretar je bil vse do kapitulacije Italije Janez Vitkovič. Dragatuš je dobil rajonsko partijsko vodstvo junija 1942, ko so vse člane ROOF sprejeli v KPS, njihov sekretar pa je postal Tone Štajdohar. Semiški RK je vodil Niko Žunič. Za suhorski oziroma zahodnetliški rajon, ki se je aprila 1942 odcepil od prejšnjega večjega metliškega rajona, je po partijski liniji najprej odgovarjal Jože Slanc, junija 1942 pa so v KPS sprejeli celoten ROOF, ki je tako hkrati predstavljal RK. Sekretar je postal Polde Jelenič. Vzhodnetliški komite je vodil Martin Žugelj.⁴¹ Vendar ni jasno, če se je metliški rajon do junija 1942 tudi v partijskem pogledu delil v dva rajona. Možno je, da je bil za oba rajona skupen RK Metlika do junija 1942, ko se je Žugelj moral zaradi kompromitiranosti umakniti iz Metlike in ko je bil za rajon Suhor postavljen RK.

Tudi novomeško okrožje je konec zime doživljalo hiter razvoj. Obseg političnega dela in pogoji so se začeli bistveno spreminjati. Ob pričakovanju in načrtovanju, da se bodo potrebe po političnem delu spomladi še povečale, da redna prometna sredstva in zveze ne bodo več lahko dostopne političnim aktivistom ter da bodo obsežni rajoni vse težje obvladovali območja, ki so jim bila določena, je okrožno vodstvo konec marca 1942 sklenilo, da se bistveno poveča število rajonov. Od tedanjih 7 je njihovo število potem postopno naraslo na 23. Tolikšno število rajonov pa bi bilo okrožnemu vodstvu težko obvladovati. Zato so organizirali še podokrožja, ki so združevala po nekaj rajonov ter postavili podokrožne komiteje KPS in podokrožne odbore OF. Pričakovati je bilo, da bo s tako razvejano organiziranostjo poraslo število političnih delavcev, ki bodo zato lahko bolj obvladovali teren, da bo s tem mogoče premostiti prometne težave, ker bodo rajonska vodstva lažje obvladovala območja zmanjšanih rajonov ter da bo s tem vsaj delno mogoče nadomestiti izpad večjega števila političnih delavcev, ki jih je okupator pozapr. Uresničevanje te zamisli se je zavleklo v tistih rajonih, kjer je bil kadrovski položaj težavnejši. Nekaj podokrožij so organizirali že v aprilu, nekaj pa kasneje (Trebnje na primer šele junija). Okrožje so razdelili na naslednja podokrožja: Gorjanci, Šmarjeta ali Krka – levi breg, Mokronog – Trebelno, Trebnje, Mirna Peč – Žužemberk, Novo mesto in Dolenjske Toplice. Število podokrožij je bilo torej enako številu prvotnih rajonov, samo meje so se nekoliko spremenile.

Vzporedno se je spreminjala tudi metoda dela okrožnega in nekaterih podokrožnih komitejev. Vsi člani OK, del članov podokrožnih komitejev in kar precejšnje število ostalih članov KPS so bili profesionalni politični delavci, kar je omogočalo redno sestajanje, dogovarjanje in tudi kontrolo. S tem so bila olajšana nekatera vprašanja kadrovske razporeditve za odgovornejše politične zadolžitve in omogočena je bila boljša organiziranost KPS, uspešnejše njeno številčno in idejnopolitično utrjevanje. V

⁴¹ A INZ, Gradivo za belokranjsko okrožje: Stane Šmid, ing. Miran Brinar (Joško Jerman), Tone Dvojmoč, Janez Vitkovič, Tone Štajdohar, Jože Slanc.

tistih dveh rajonih, kjer v prvi polovici leta 1942 ni bilo partije, je partijske naloge in smernice v veliki meri uresničeval SKOJ. Tu sta mišljena rajona Žužemberk in Trebnje.⁴²

Partijske organizacije seveda ni bilo mogoče dosledno prilagoditi tako razdrobljeni organizacijski shemi, kakršna je bila dokončno zgrajena do poletja 1942 in katera je veljala v prvi vrsti za organizacije OF, saj bi v tem primeru porabili večino partijskega članstva samo za oblikovanje partijskih forumov. Pri tem je potrebno še upoštevati zahteve po določeni meri usposobljenosti kadrov za takšne naloge, teh pa pompljena KPS v novomeškem okrožju ni imela dovolj. Zato so ob reorganizaciji že obstoječe rajonske komiteje v bistvu preimenovali v podokrožne, rajonskih pa v glavnem niso ustanavljali. To se je izražalo tudi v terminologiji, ko so podokrožne komiteje pogosto imenovali kar rajonske.

Neprekinjeno je deloval rajonski oziroma od konca aprila podokrožni komite Mirna Peč, ki ga je od aretacije Mare Rupene vodil Jože Šali. Ko so 19. julija 1942 Šali ubili belogardisti, je sekretarske dolžnosti prevzel Jože Povše. Sekretar RK Mokronog je bil od aprila 1942 Ferdo Štrajčič. V začetku leta 1942 naj bi nastal še samostojen RK Trebelno. Sekretar je bil Franci Kolar. Ko so konec aprila ustanovili mokronoško podokrožje, je Kolar postal sekretar podokrožnega komiteja, ker so v to podokrožje vključili tudi Trebelno, hkrati pa je še naprej vodil partijsko organizacijo na Trebelnem. Mestni komite Novo mesto (obsegal je tudi bližnje okolico mesta) je do 23. maja 1942 vodil Dolfe Medvešček in nato Miha Šušteršič. Intenziven razvoj je beležila partijska organizacija na železniški postaji v Novem mestu. Tu je bilo že od začetka leta 1942 pet celic, ki jih je najprej povezoval t. i. železniški partijski biro, od 15. septembra 1942 pa železniški RK. Njegov sekretar je bil do kapitulacije Jože Zagorc. OK KPS je postavil železniški komite v rang rajonskega zaradi velikega pomena partijske organizacije na železnici pri vzpostavljanju poštnih zvez, pri prenosu literature, vzdrževanju povezave z Ljubljano in Bele krajine s Hrvaško, zaradi sabotažnih akcij itd. Dolenjske Toplice po vključitvi partijskega sekretarja Jožeta Ravbarja v OK marca 1942 do junija 1942 niso imele podokrožnega komiteja, junija pa so komite obnovili. Kratek čas je nalogo sekretarja opravljal Ivan Mavrovič, od srede julija pa Mira Ružič. Podokrožje Šmarjeta je bilo organizirano že na prehodu marec–april 1942. Do avgusta 1942 ga je vodil Zoran Dobravec, potem pa Lojze Gregorčič. Za podokrožje Trebnje je bil komite ustanovljen šele julija 1942. Na ta teren so junija poslali Franca Černeta–Klemena iz zunanjega ljubljanskega okrožja. Naslednji mesec je Černe že ustanovil komite, ki ga je sam vodil. Ko so avgusta Černeta vključili v OK KPS, je na njegovo mesto prišel Zoran Dobravec iz šmarješkega podokrožja. Zadnji je bil ustanovljen komite za podokrožje Gorjanci, in sicer avgusta 1942. Sekretar je bil do kapitulacije Italije Martin Bajc–Grega.⁴³

⁴² Viktor Avbelj, KP v novomeškem okrožju 1941–1942, str. 28, 38, 71, 72.

⁴³ Viktor Avbelj, KP v novomeškem okrožju 1941–1942, str. 89, 94, 96–98 in priloga VIII; Martin Šlibar, KP SKOJ in OF v novomeškem okrožju, str. 221, 244, 245, 261, 296–307, 336; Vlado Jurančič, Šmarjeta pri Novem mestu v narodnoosvobodilni vojni 1941–1945, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja in NOB na Dolenjskem v Beli krajini, Novo mesto 1985, str. 33, 34, 56, 57.

Za čas osvobojenega ozemlja je odpadla potreba, da bi OK še naprej sestavljali le trije člani, kot je bilo to zaradi potrebne ekspeditivnosti do tedaj nujno. Zato je postopoma prišlo do razširitve tega foruma. Julija so vključili Vilmo Bebler (odgovarjala je za SKOJ), avgusta pa Dušana Jereba (OF), Franceta Černeta (odgovarjal je za partijsko organizacijo), ki je zamenjal Ravbarja, ko je ta odšel v vojsko ter Maro Rupeno (odgovarjala je za organiziranje žensk). Za krajši čas je bila vključena še Fani Košir. V tem času je med vsemi okrožji v Ljubljanski pokrajini, z izjemo Ljubljane, partijsko članstvo najhitreje naraščalo ravno v novomeškem okrožju. Julija je v okrožju bilo približno 120 članov in prav toliko kandidatov za člane KPS.⁴⁴

Najtežji je bil položaj v kočevskem okrožju. Medtem ko je organiziranje OF hitro napredovalo, tako da so v začetku junija 1942 ustanovili OOOOF in okrožje razdelili na štiri rajone (Kočevska Reka, Banja Loka, Mozelj in Koprivnik), v začetku julija pa na šest (na novo so ustanovali še rajon Dolenja vas in Stari Log),⁴⁵ je partijsko delo po aretaciji Šeška in njegovih sodelavcev do konca leta 1942 v okrožju skoraj zamrlo. Preostali člani so odšli v partizane, tisti pa, ki so ostali na terenu (ves ta čas je obstajala partijska organizacija na Rudniku), niso imeli praktično nobenega vodstva. Konec junija je sicer prišel v to okrožje inštruktor CK KPS Maks Nahlik – Samo,⁴⁶ ki pa je že 8. avgusta 1942 padel. Dalje je po partijski konferenci na Cinku julija 1942 bil poslan na ta teren dotedanji ljubljanski aktivist Dušan Drolc–Stane Savinčan. Drolc in Nahlik sta kratko obdobje predstavljala OK KPS za Kočevsko. Vendar je tudi Drolc že 2. septembra 1942 padel.⁴⁷

Stanje partijske organizacije v okrožju konec avgusta je razvidno iz poročila Dušana Drolca CK KPS. Takrat so bili v okrožju na terenu le 3 člani in 1 kandidat.⁴⁸ Po Drolčevi smrti je na terenu ostal le še Ivan Kristan–Fajfa, katerega je po ofenzivi na Rog pritegnil Drolc k terenskemu delu in ki je potem do vzpostavitve OK KPS v decembru 1942 že sprejel nekaj posameznikov v članstvo KPS oziroma kandidaturo.⁴⁹

Julija so osnovali na delu kočevskega okrožja novo velikolaško okrožje, ki je obstajalo samo nekaj mesecev in ni zaživelo predvsem zaradi italijanske ofenzive. Sekretar okrožja je bil Nace Voljč – Fric, član komiteja pa nekaj časa Matevž Hace.⁵⁰

V stiškem okrožju se je partijsko delo pomladi 1942 pod vodstvom novo ustanovljenega OK precej razmahnilo. Okrožni sekretar Radko Polič je 24. aprila že lahko poročal Borisu Kidriču, da šteje partijska organizacija 11 članov in 11 kandidatov in da je okrožje razdeljeno na pet rajonov. Sredi junija 1942 se je obseg okrožja povečal, ko je bila vanj dokončno vključena Suha krajina. Tako povečano okrožje se je poslej imeno-

⁴⁴ Viktor Avbelj, KP v novomeškem okrožju 1941–1942, str. 27 in priloga V.; Martin Šlibar, KP, SKOJ in OF v novomeškem okrožju, str. 129.

⁴⁵ A INZ, fasc. 712, Zapisnika seje OOOOF Kočevje z dne 7. 6. 1942 in 6. 7. 1942.

⁴⁶ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 2, dok. 88.

⁴⁷ A INZ, fasc. 4, Poročilo 1. bataljona Kočevskega odreda štabu Belokranjskega odreda 4. 9. 1942; Viktor Stopar, ustna izjava 21. 11. 1983.

⁴⁸ A INZ, fasc. 10, Poročilo Dušana Drolca 29. 8. 1942 CK KPS.

⁴⁹ A INZ, fasc. 10, Poročilo Ivana Kristana 9. 9. 1942 CK KPS.

⁵⁰ Ivan Fajdiga, Ivan Špolar, Aktivisti OF kočevsko–ribniško–velikolaškega okrožja, Domicili v slovenskih občinah, str. 209; A INZ Gradivo za kočevsko okrožje – izjava Vladimirja Nusdorferja; Matevž Hace, Komisarjevi zapiski, knjiga 1, Ljubljana 1957, str. 10.

valo okrožje Stična–Struge. Razdeljeno je bilo na dva partijska rajona, ki ju je razmejevala reka Krka in sta bila v pogledu organiziranosti OF razdeljena še na podrajone. Prvi rajon je bil rajon Stična, drugi pa Struge (Suha krajina). Za rajon Stična so organizirali tudi RK KPS s sekretarjem Ignacem Kraljem – Jakom. Delo v okrožju je hitro napredovalo tudi po zaslugi aktivistov, ki so spomladi in poleti prihajali v to okrožje iz Ljubljane. V začetku julija se je prej tričlanski OK razširil še za dva člana. Vanj sta bila 5. julija vključena Zvonko Vrečko – Tine Gojčič in Janez Grum – Ovčnikov Janez. Toda že v poletnih mesecih se je OK skrčil na enega samega člana. Vozlja so Italijani internirali, v začetku septembra so ustrelili Gruma, sredi septembra so belogradisti ubili Lojza Kralja, Vrečko pa je v začetku septembra moral na novo dolžnost v Gubčevu brigado. Med ofenzivo je bil ustreljen tudi sekretar stiškega rajona Ignac Kralj.⁵¹

V **grosupeljskem okrožju** je od januarja 1942 vodil partijsko delo okrožni sekretar Ivan Erjavec – Cene s članoma OK Zalko Rode in Ludvikom Staričem. Slednji je bil oktobra 1942 izključen iz partije, v komite pa sta bila vključena Jože Šerjak in Franc Štibernik, vendar ni znano, kdaj točno.⁵²

Na Notranjskem se je partijska organizacija na terenu spomladi 1942 deloma razrahljala. Takrat je bilo nekaj komunistov aretiranih, precej pa se jih je vključilo v partizanske enote. Posledica tega je bila, da so nekateri partijski forumi prenehali obstajati.

V **vrhniškem okrožju** je marca 1942 prenehal z delom logaški RK KPS. Takrat je bil aretiran poleg nekaterih članov KPS tudi rajonski sekretar Ivan Suhadolnik.⁵³ V začetku maja je prenehal z delom borovniški RK, ker je takrat večina članov KPS odšla v partizane, rajonski sekretar Jože Molek – Puntar pa je postal politkomisar Faškarske čete.⁵⁴ Od začetka leta 1942 ni bilo več RK za Vrhniko, ker je delo v tem rajonu usmerjal preko rajonskega aktiva OK, ki se je stalno zadrževal na tem območju.⁵⁵ S tem organizirana partijska dejavnost na terenu ni prenehala in tudi tisti člani, ki so še ostali na terenu, niso ostali brez zvez. Spremenil se je samo način dela v tem smislu, da so po tem času v veliki meri vodili partijsko delo na terenu komunisti iz partizanskih enot.

Neprekinjeno je delal OK KPS Vrhnika. Spomladi 1942 sta ga sestavljala sekretar Stane Kavčič in dr. Cene Logar. Poleti 1942 so ga precej razširili, ko so vanj vključili Adolfa Malavašiča – Zajca, Nandeta Šinkovca – Petlja in Matevža Fortuno – Srnjaka, kot kandidata za člana OK pa Franjo Župančič – Sivko, a je bila že 26. avgusta 1942 aretirana in nato ustreljena.⁵⁶

⁵¹ Radko Polič, Čudežna pomlad, str. 82, 85–87, 128, 144; Tone Ferenc, Zaplenjeno poročilo iz stiškega okrožja, Borec 1988, št. 5.

⁵² Janez Kramar, rajon Slivnica–Žalna, Zbornik občine Grosuplje, X, str. 41; A RS, Gradivo DPO, Življenjepis Ludvika Stariča; Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 4, dok. 181.

⁵³ A RS, Gradivo DPO, spominsko gradivo, fasc. 32, Ante Crnica, Rad i razvoj KPS i OF u Logatcu od 1941 do 1943 godine; Stane Kavčič, ustna izjava 18. 4. 1984.

⁵⁴ Stane Kavčič, ustna izjava 18. 4. 1984.

⁵⁵ Nace Voljč, ustna izjava 29. 2. 1984.

⁵⁶ Dr. Cene Logar – Rovtar, Osvobodilni boj v Dolomitih, Borec 1973, št. 6–7, str. 368; Stane Kavčič, ustna izjava 18. 4. 1984; Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 3, dok. 83.

Sličen vrhniškemu je bil položaj v cerkniškem okrožju. Tudi tu so nekateri rajonski komiteji postopoma prenehali z delom in je njihove naloge prevzel OK KPS oziroma partijske organizacije v partizanskih enotah. Na Blokah je RK prenehali z delom že pozimi, aprila 1942 je prenehali obstajati viševski RK in so ta rajon priključili rajonu Loška dolina, kjer je bil do italijanske ofenzive sekretar Franc Plos (junija je postal tudi član OK), potem pa je RK prenehali obstajati. V cerkniškem rajonu je sekretarske posle opravljal do ofenzive Lojze Rožej.

OK, ki je bil dokončno formiran junija 1942, je vodil Lojze Mlakar, člana pa sta postala Franc Plos - Lado in Ludvik Lovko - Bobnar, kot kandidat za člana pa je bil vključen Anton Prevec - Dimač.⁵⁷

Iz povedanega sledi, da so se partijske postojanke v prvi polovici leta 1942 v glavnem obdržale tam, kjer so že bile leta 1941, ponekod pa so se tudi razširile, kar še zlasti velja za novomeško okrožje. Za druga okrožja, čeprav zanje nimamo na voljo točnih podatkov o številu članov KPS, pa lahko ocenjujemo, da partijska organizacija v tem času ni beležila izrazitejše rasti, ponekod, npr. v kočevskem okrožju, je celo bistveno nazadovala. Vzrok takšnemu procesu so bili odhodi članov KPS v partizanske enote, aretacije, ustrelitve, v manjši meri pa tudi izključitve članov iz partije. Za ta čas lahko ugotavljamo, da niso bile izkoriščene vse možnosti, da bi izpadle člane nadomeščali z novimi ter da številčnost partijskega članstva ni ustrezala razvejanosti in moči organizacij OF, v katerih so delali številni aktivisti, ki bi po uveljavljenih kriterijih nedvomno lahko postali člani KPS.

Da je bil s takšnim stanjem nezadovoljen tudi sam CK KPS, se je jasno pokazalo na partijskem posvetovanju julija 1942 na Cinku, kjer je med drugim postavil tudi zahtevo po množičnejšem sprejemu v partijske vrste. Vendar se tako zastavljena linija praktično v celi drugi polovici leta 1942 ni mogla izvajati zaradi skoraj štirimesečne sovražne ofenzive v Ljubljanski pokrajini v času od 16. julija do 4. novembra.

Ofenziva sicer ni v tolikšni meri prizadela partijske organizacije, kot je organizacija OF. Zlasti ni bilo med člani partije širših pojavov demoralizacije in boljše so se znali izogibati sovražnikovim udarcem, vendar so bile tudi tu posledice precejšnje. Poleg tega, da so bili nekateri člani ustreljeni ali zajeti, se je del partijskega aktiva moral umakniti v partizanske enote, kamor so se nekateri vključili za stalno in postali borci, drugi pa so kot politični delavci iz in s pomočjo partizanskih enot skušali obnoviti pretrgane zveze in bolj ali manj razbite organizacije. Pri tem je bilo zelo pomembno, da so okrožna vodstva ostala v glavnem neokrnjena, kar je olajšalo odstranjevanje posledic ofenzive. Vendar so tovrstna prizadevanja močno ovirala številne belogardistične postojanke, ki so nastajale med in še zlasti po ofenzivi.

Kakšne so bile izgube partije med ofenzivo, je težko ugotavljati, ker imamo na voljo podatke o stanju partijske organizacije pred ofenzivo samo za nekatera okrožja. Znano pa je številčno stanje po ofenzivi, čeprav kaže, da je nekoliko prenizko ocenjeno. Po poročilu organizacijskega sekretarja CK KPS sredi decembra 1942 je bilo takrat številčno stanje sledeče: Na Dolenjskem (okrožje Bela krajina, Novo mesto, Stična,

⁵⁷ Lojze Mlakar, ustna izjava 2. 2. 1984; Jože Pirc, ustna izjava 8. 2. 1984.

Grosuplje) je bilo okoli 84 članov, na Notranjskem (okrožje Vrhnika, Cerknica, Ribnica in Kočevje) okoli 55 članov, v Ljubljani in njeni oklici okoli 350 članov, v brigadah okoli 280 ter v odredih okoli 130 članov KPS.⁵⁸

Premagovanje posledic ofenzive in ponovna krepitev partijskih organizacij, zlasti od spomladi 1943 dalje

Glede na to, da so člani partije morali po ofenzivi intenzivno politično delovati med prebivalstvom, pobijati belogardistično propagando ter v veliki meri obnavljati in voditi delo odborov OF, je nekako zmanjkalo časa za hitrejšo obnavljanje in razširjanje partijskih organizacij. Položaj se je izboljšal šele na pomlad 1943, ko so se že pokazali uspehi političnega dela, povezani z uspehi narodnoosvobodilnega gibanja na vojaškem področju. Do tega časa se je ne samo politično, ampak tudi organizacijsko utrdila OF, organizacijsko pa so se začele širiti tudi druge organizacije (SKOJ, Zveza slovenske mladine, Slovenska protifašistična ženska zveza). V teh organizacijah so se oblikovali in potrjevali številni novi kadri, ki jih je partija v nadaljnjem razvoju priregnila v svoje vrste. Tako beleži partijska organizacija od pomladi 1943 dalje ponovni številčni in organizacijski vzpon, kar je trajalo vse do kapitulacije Italije. Seveda se razmere v okrožjih niso istočasno in enako hitro popravljale, saj so bile krajevne razmere od okrožja do okrožja različne. V tistih okrožjih, kjer je bila koncentracija belogardističnih enot velika (grosupeljsko, stiško, vrhniško, cerkniško), kjer so bili pogoji političnega delovanja najtežji, se je tudi partijska organizacija počasneje utrjevala in širila.

Najmanj je okupatorjeva ofenziva prizadela partijsko organizacijo v **Beli krajini**. Tu je bilo konec novembra 1942 v petih rajonih (vzhodnometliški, zahodnometliški, semiški, gradaški in črnomeljski, upoštevana nista viniški in dragatuški rajon) 55 članov in 45 kandidatov KPS.⁵⁹ OK so sestavljali sekretar Ivan Novak, Tone Dvojmoč, Martin Žugelj, Janez Jezeršek in Polde Jelenič-Vinko, ki je bil v komite vključen 15. septembra 1942. Januarja 1943 so vključili v komite Dušana Boleta, od februarja do julija 1943 Nika Belopavloviča, prav tako od februarja do junija 1943 Mico Šlander, konec avgusta 1943 pa še Staneta Šmida.⁶⁰

V vzhodnometliškem rajonu je za Žugljem opravljal sekretarske dolžnosti do julija 1943 Tone Kočever. Takrat je prevzel isto dolžnost za Šmidom v gradaškem rajonu, v vzhodnometliškem pa ga je nasledil ing. Miran Brinar – Joško Jerman.⁶¹ Suhorski rajon je vodil Polde Jelenič, član OK KPS, od jeseni 1943 pa Josip Petric.⁶² Črnomeljski RK je vsaj od junija 1943 vodil Ivan Gusič, vse do takrat pa verjetno član OK Jezer-

⁵⁸ Jesen 1942, dok. 209.

⁵⁹ A RS, Gradivo DPO, fond KPS-ZKS, Poročilo Ivana Novaka 29. 11. 1942, dok. št. 536.

⁶⁰ A INZ, Gradivo za belokranjsko okrožje: Niko Belopavlovič, Stane Šmid, Polde Jelenič; A RS, Gradivo DPO, življenjepisa Dušana Boleta in Mice Šlander – Marinko.

⁶¹ A RS, Gradivo DPO, fond KPS-ZKS: Poročilo RK KPS vzhodnometliški 15. 7. 1943 OK KPS Bela krajina, dok. št. 884; Poročilo OK KPS Bela krajina 20. 8. 1943 CK KPS, dok. št. 2807.

⁶² A INZ, fasc. 749, Poročilo RK KPS Suhor 6. 10. 1943 OK KPS Bela krajina; A RS, Gradivo DPO, fond KPS-ZKS, Poročilo OK KPS Bela krajina (brez datuma), dok. št. 2816.

šek.⁶³ Sekretar semiškega RK je bil do novembra 1942 Niko Žunič, nato Žan Škrinjar, od jeseni 1943 pa Jože Plut.⁶⁴ V dragatuškem rajonu je bil sekretar Tone Štajdohar. Maja 1943 ga je nasledil Peter Kuzma, ki je to nalogo opravljal še po kapitulaciji Italije.⁶⁵ V viniškem rajonu je sekretarske posle opravljal vse do sredine oktobra 1943 Janez Vitkovič, ko je odšel za sekretarja v rajon Stari trg.⁶⁶ Septembra 1943 so ustanovili še mestni komite KPS Metlika, katerega sekretar je postal Jožef Krštinc.⁶⁷

Nekako v juniju 1943 je OK KPS Bela krajina naslovil na rajonske komiteje posebno okrožnico z napotili za izboljšanje dela rajonskih komitejev in celic. Od njih je zahteval načrtnejše in vestnejše delo, prizadevnejše ideološko izobraževanje ter največjo pozornost razširitvi partijskega kadra, »pri čemer je treba voditi račun o vsakem poedincu, ki je vnet, pošten in aktiven pristaš Osvobodilne fronte«. Posebej je postavil zahtevo po organiziranju mladine in žena, s čimer bi bila vzpostavljena množičnejša osnova za rekrutiranje novih članov in kandidatov KPS.⁶⁸

Nato je partijska organizacija beležila hitro številčno rast. Iz poročila okrožnega komiteja, ki je bilo napisano v juliju ali začetku avgusta 1943, je razvidno, da je bilo takrat v okrožju 97 članov KPS, od tega kar 38 na novo sprejetih, 41 kandidatov za člane KPS ter 17 celic.⁶⁹ Konec avgusta 1943 pa je že bilo 125 članov in 33 kandidatov. Istočasno je bilo v I. in II. bataljonu Vzhodnodolenjskega odreda, ki sta se zadrževala na območju belokranjskega okrožja in katerih – tako kot vse odredne – partijska organizacija je bila pod kompetenco OK KPS, 48 članov in 16 kandidatov.⁷⁰

V kočevskem okrožju so se razmere začele urejevati šele decembra 1942, ko so ponovno vzpostavili okrožno partijsko vodstvo. Na to območje je CK KPS poslal decembra 1942 bivšega sekretarja partijskega biroja II. bataljona Notranjskega odreda, Jožeta Kopitarja – Gregorja, in ga določil za sekretarja. Okrožni komite so določili 17. decembra, vodil ga je Kopitar, člani pa so še bili Ivan Kristan – Fajfa, Polde Knapič in Jakob Pantar.⁷¹ Ko je Kopitar prispel 25. decembra, je v okrožju našel 6 članov in 17 kandidatov KPS, vendar je od tega 3 člane predlagal za izključitev iz partije zaradi nedelavnosti – med njimi tudi Kristana. Ker tudi s Knapičem, ki se je nahajal v Starem Logu, vsaj do sredine februarja 1943 ni bilo mogoče vzpostaviti zveze, sta OK sestavljala le Kopitar in Pantar.⁷²

Sredi februarja 1943 je bilo stanje partije v kočevskem okrožju sledeče: v rajonu Log je obstajala celica s 3 člani, v Starem trgu kanadidatska skupina, v rajonu Mozelj je tudi obstajala kandidatska skupina s 7 člani, v ostalih rajonih pa ni bilo niti članov niti kandidatov KPS. Okrožni sekretar je počasno napredovanje partije utemeljeval s

⁶³ A RS, Gradivo DPO, fond KPS-ZKS, Poročilo RK KPS Črnomelj-okolica 26. 9. 1943, dok. št. 887.

⁶⁴ Rudi Vogrič, Boj Belokranjcev, str. 88.

⁶⁵ A INZ, Gradivo za belokranjsko okrožje – Peter Kuzma.

⁶⁶ A INZ, fasc. 749, Poročilo Janeza Vitkoviča 19. 10. 1943 OK KPS Bela krajina.

⁶⁷ A INZ, fasc. 749, Poročilo MK KPS Metlika 30. 9. 1943 OK KPS Bela krajina.

⁶⁸ A INZ, fasc. 740, Okrožnica OK KPS Bela krajina (brez datuma).

⁶⁹ A RS, Gradivo DPO, fond KPS-ZKS, Poročilo OK KPS Bela krajina (brez datuma), dok. št. 2814.

⁷⁰ A RS, Gradivo DPO, fond KPS-ZKS, Poročilo OK KPS Bela krajina 30. 8. 1943, dok. št. 2810.

⁷¹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 4, dok. 175.

⁷² Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 5, dok. 35 in 106.

pomanjkanjem usposobljenega partijskega kadra, s tem, da je moral sam opravljati večino dela, pa tudi z dejstvom, da so bili v okrožju samo trije rajoni kolikor toliko gosto poseljeni, ostali štirje pa zelo redko.⁷³

Okoli 20. maja 1943 so ob prisotnosti sekretarja CK KPS Franca Leskoška OK KPS Kočevje reorganizirali. Sekretar novega OK je bil še naprej Jože Kopitar, člani pa Jakob Pantar, Marija Jordan, Radko Polič, Feliks Razdrih in Štefan Trobiš – Aleš. Komite je v tej sestavi deloval do avgusta 1943, ko so iz njega izključili Pantarja, ki ni zmožeg izvrševati nalog. Kandidat za člana OK je postal sekretar OK SKOJ Viktor Mokorel – Zmago, ki pa nikoli ni postal član, ker je kmalu nato zapustil kočevsko okrožje.

Okrožje je bilo takrat razdeljeno na 7 rajonov, od katerih sta bila Stari Log in Koprivnik skoraj brez prebivalstva in sta praktično obstajala le na papirju. Ostali rajoni so bili: Kočevje, Mozelj, Stari trg ob Kolpi ali Poljanska dolina, Banja Loka in Kočevska Reka. V Mozlju je postal sekretar RK KPS Janez Pirnat, v Starem trgu Peter Romanič, ki je istočasno odgovarjal tudi za rajon Koprivnik, v Banji Loki Ivan Fajfar (od julija 1943 pa Feliks Razdrih, ki je še naprej ostal član OK), v Kočevski Reki Peter Grčar in v Starem Logu Štefan Trobiš. Pred kapitulacijo Italije rajonskega komiteja v Kočevju verjetno ni bilo, čeprav se je tudi tu v avgustu že okreplila partijska organizacija in sta bili konec tega meseca v mestu že dve celici z enajstimi člani. Za politično delo v Kočevju je bil zadolžen rajon Stari Log.⁷⁴

Do naslednjih kadrovskih in organizacijskih sprememb je prišlo na okrožni partijski konferenci 26. septembra 1943. Takrat so v OK kooptirali Dušana Bižala, Feliks Razdrih je bil postavljen za organizacijskega sekretarja OK, rajonski sekretarji pa so bili: v Banji Loki Ivan Kristan, v Kočevski Reki Albert Kovač, v Mozlju Janez Pirnat in v Kočevju Pavla Bradač. Rajonskega komiteja Stari Log ne omenjajo več, rajon Stari trg pa so naslednji dan izročili belokranjskemu okrožju.⁷⁵ S tem se je začasno končal spor med belokranjskim in kočevskim okrožjem, ki se je zaostрил pozimi 1942–1943 ob vprašanju, kateremu okrožju naj ta rajon pripada.⁷⁶

Ena glavnih nalog v maju reorganiziranega OK je bila utrditev šibke partijske organizacije. S postavitvijo rajonskih partijskih vodstev je to nalogo lahko začel načrtnje uresničevati in sredi julija je že lahko poročal, da so v zadnjem času sprejeli v KPS

⁷³ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji., knjiga 5, dok. 174.

⁷⁴ A RS, Gradivo DPO, fond KPS–ZKS: Poročilo OK KPS Kočevje 9. 7. 1943 CK KPS, dok. št. 2741; Poročilo OK KPS Kočevje 12. 8. 1943, dok. št. 2747; Poročilo OK KPS Kočevje 31. 8. 1943, dok. št. 2751. Radko Polič, Čudežna pomlad, str. 232, 244, 248–251. Tu naj opozorim, da Poličevi spomini vsebujejo nekatere netočnosti; avtor npr. navaja, da od konstituiranja OK KPS v maju pa do oktobra (takrat so kočevsko okrožje združili z ribniškimi in velikolaškimi) v OK ni prišlo do nobenih sprememb ter da sta bila prva sekretarja v rajonu Stari trg Milan Megušar, od avgusta 1943 pa Rado Škraba – Gorazd.

⁷⁵ A RS, Gradivo DPO, fond KPS–ZKS, Poročilo OK KPS Kočevje 29. 9. 1943 CK KPS, dok. št. 2754.

⁷⁶ Prvi organizatorji narodnoosvobodilnega gibanja v tej dolini so se vezali na Belo krajino, v času osvobojenega ozemlja pa so se začeli vezati na kočevsko okrožje. Pozimi 1942–1943 so belokranjski aktivisti želeli ta rajon ponovno vključiti v belokranjsko okrožje, zaradi česar je moral posredovati CK KPS, ki je poudaril, da so tovrstne samovoljne spremembe v nasprotju z disciplino, ki mora vladati v partiji in da se lahko izvajajo teritorialne spremembe samo z vednostjo in odobritvijo CK KPS. Glej Dokumente Ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 5, dok. 93.

14 članov in 22 kandidatov, s tovrstnimi prizadevanji pa so nadaljevali tudi v naslednjih mesecih.⁷⁷

V novomeškem okrožju, kjer je KPS do poletja 1942 doživljala izredno hitro rast, je ofenziva močno prizadela organizacijo in številčno stanje partije. OK je 29. novembra 1942 poročal, da šteje partija 44 članov in 35 kandidatov. V poročilu je vidna posebna skrb za dvig idejno-politične in teoretične ravni po stažu zelo mladega partijskega članstva. Zaradi tega so v OK vključili Maksa Strmeckega - Roka, ki je posebej odgovarjal za vzgojo članstva. Okrožje je bilo še vedno razdeljeno na 6 podokrožij in mesto Novo mesto. Iz poročila je razvidno, da je mesto sekretarja v podokrožju Trebnje prevzel Vekoslav Perpar - Vrbinc, ker so Zorana Dobravca septembra imenovali za namestnika politkomisarja Gubčeve brigade. V podokrožju Trebelno-Mokronog je trenutno vodila delo sama Zora Rupena - Katja, ker sta sekretar komiteja Franci Kocijančič in član komiteja Majcen tudi odšla v vojsko. V podokrožju Šmarjeta, kjer je pred ofenzivo obstajal štiričlanski komite, je bil med ofenzivo sekretar Jože Gregorčič ustreljen, drugi član je zbolel, preostali članici (Mica Koren in Slavka Becele) pa sta se umaknili k partizanom. Tudi v podokrožju Gorjanci je pred ofenzivo obstajal štiričlanski komite, ki naj bi ga do novembra vodil Franc Pirkovič-Črt,⁷⁸ ko je postal politkomisar II. bataljona Vzhodnodolenjskega odreda. V podokrožju Žužemberk-Mirna Peč kaže, da je bil komite razbit, prav tako v podokrožju Toplice, od koder je sekretar Jože Ravbar odšel v partizane, zato so začasno na ta teren poslali članico OK Maro Rupeno. V Novem mestu je bila organizacija na terenu razbita, naprej pa je še delal tričlanski biro na železnici. Po omenjenem poročilu naj bi bile spremembe in žrtve v partijskih vrstah med ofenzivo sledeče: 12 članov in kandidatov KPS je bilo ustreljenih, 20 zaprtih, 10 pa jih je odšlo v partizane.⁷⁹ Verjetno pa so te številke prenizke, zlasti kar zadeva odhode v partizane.

V I. in II. bataljonu Vzhodnodolenjskega odreda je bilo konec oktobra 32 članov in 11 kandidatov, v I. in II. bataljonu Zahodnodolenjskega odreda pa 21 članov ter 16 kandidatov.⁸⁰

Med ofenzivo je prišlo do sprememb tudi v OK KPS Novo mesto. Septembra so Avblja imenovali za politkomisarja Gubčeve brigade, zato je sekretarske posle prevzel Franc Černe - Klemen, člani pa so bili Mara Rupena, Dušan Jereb, Vilma Bebler in nekako od novembra 1942 še Maks Strmecki.⁸¹

Dne 24. decembra 1942 je OK KPS Novo mesto poročal, da so zaradi pomanjkanja partijskih delavcev združili prejšnje partijske rajone (podokrožja) Šmarjeta, Trebelno in Trebnje v en partijski rajon, za sekretarja pa postavili ing. Jožeta Levstika.

⁷⁷ A RS, Gradivo DPO, fond KPS-ZKS, Poročilo OK KPS Kočevje 14. 7. 1943 CK KPS, dok. št. 2743.

⁷⁸ Tu gre verjetno za pomoto. Iz izjav, ki jih je zbral Martin Šlibar je razvidno, da je sekretarsko nalogo tu opravljal Martin Bajc - Grega, ki ga gornje poročilo omenja kot člana podokrožnega komiteja. Tudi sam Bajc izjavlja (A INZ, Gradivo za novomeško okrožje), da je bil sekretar komiteja od njegove ustanovitve v začetku avgusta 1942 pa do 22. 10. 1943, ko se je ponesrečil.

⁷⁹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 4, dok. 74.

⁸⁰ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 3, dok. 186.

⁸¹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 3, dok. 186.

RK Gorjanci je vodil Martin Bajc, v Toplicah Jože Ravbar – Gregor Zemljak, v rajonu Mirna Peč RK še niso ustanovili, za partijsko delo v njem pa je bil zadolžen Jože Pövshe – Podhostnik. V Novem mestu so ustanovili dvočlanski mestni komite z Jožetom Hribarjem na čelu. V okrožju je takrat bilo 12 celic, 5 kandidatskih celic ter 25 kandidatskih in simpatizerskih krožkov. V OK je Černe odgovarjal za partijsko organizacijo, Jereb za OF, Strmecki za agitacijo in propagando, Rupena za delo med ženami in Beblerjeva za mladinsko delo. OK je odgovarjal za partijsko delo tudi v tistih bataljonih Vzhodnodolenjskega in Zahodnodolenjskega odreda, ki so se zadrževali na njegovem območju in v katerih so našli »pravo anarhično stanje«. V bataljonih naj bi vlada la velika zmeda o tem, kdo sploh je član partije, nekateri člani pa niso vedeli, kaj to pomeni. Takšno stanje je bilo gotovo posledica kampanjskega sprejemanja v KPS v partizanskih enotah na osvobojenem ozemlju ter temu sledeče ofenzive, ki je preprečila kakršnokoli politično delo.⁸²

Ko je sredi januarja 1943 Dušan Jereb prevzel delo v poverjeništvu CK KPS in IOOF za Dolenjsko, so namesto njega vključili v OK ing. Jožeta Levstika. Februarja 1943 so iz OK izpadli Vilma Bebler, ki je bila določena za mladinsko delo na celotnem Dolenjskem, začasno Mara Rupena, ki je odpotovala v Bihač na kongres AFŽ, 27. februarja pa je padel Maks Strmecki. Tako sta v OK ostala le še Černe in ing. Levstik.⁸³

RK Trebnje–Trebelno–Šmarjeta je po vključitvi ing. Levstika v OK vodil Jože Kačar. Februarja so začasno ustanovili še skupni RK Toplice–Mirna Peč s sekretarjem Jožetom Ravbarjem. Sredi aprila je bilo v okrožju 66 članov in 33 kandidatov KPS, v OK pa se je takrat že vrnila Mara Rupena. V štirih četah Zahodnodolenjskega odreda, ki so samostojno delovale v okrožju, je bilo 39 članov in 23 kandidatov.⁸⁴

Dne 12. julija je bil OK znova reorganiziran. Sekretar je bil še naprej Černe, člani pa ing. Levstik, Albert Svetina – Erno, Jože Franko in Tončka Majcen. Do naslednjih sprememb je prišlo po kapitulaciji Italije, ko so ing. Levstika in Svetino poklicali na nove dolžnosti, na njuni mesti pa vključili druge člane. Julija so uvedli tudi obvezno članarino za člane partije, katera je za ilegalce znašala 2 liri, za legalce 10 lir ter prispevke za partijski fond v znesku 30 lir mesečno.⁸⁵

Vsaj v času reorganizacije OK julija 1943, mogoče pa že nekoliko prej, so razdružili prej združene partijske rajone. Poslej so sekretarske dolžnosti po rajonih opravljali: v gorjanskem Martin Bajc, v topliškem Jože Ravbar, v trebanjskem Vekoslav Perpar, v žužemberško–mirnopoškem Franc Somrak, v trebelsko–mokronoškem Anton Sašek –

⁸² Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 4, dok. 193; Zoran Hudales, Občina Trebnje v NOB, Ljubljana 1973, str. 405.

⁸³ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 5, dok. 142, 203. Dušan Jereb navaja v poročilu 11. 2. 1943 (dok. 142), da je bil do januarja 1943 član OK tudi Bogdan Osolnik, vendar gre tu verjetno za neprecizno formulacijo. Osolnik se z gotovostjo spominja, da je bil član OOOF in ne član OK (Bogdan Osolnik, ustna izjava l. 6. 1984).

⁸⁴ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 5, dok. 148 in knjiga 6, dok. 68.

⁸⁵ A RS, Gradivo DPO, fond KPS–ZKS, Poročila OK KPS Novo mesto 13. 7. 1943, 16. 9. 1943 in 1. 10. 1943, dok. št. 2701, 1426, 1420.

Ante, od septembra dalje Jože Gašperšič, v šmarješkem Jože Kačar - Kantor, v novomeškem Jože Hribar - Anže in v železničarskem Jože Zagorc - Dolski.⁸⁶

Avgusta 1943 je partija v novomeškem okrožju postala že precej številčna. Medtem ko je bilo v sredini meseca v okrožju 79 članov in 54 kandidatov, je do konca meseca avgusta njeno število naraslo kar na 137 članov in 45 kandidatov.⁸⁷

Bolj izjemoma kot praviloma so v novomeškem okrožju v partijskih podokrožjih ustanavljali tudi rajonske komiteje KPS. Tako so konec maja ali začetek junija 1942 v okviru podokrožja Trebelno-Mokronog ustanovili RK KPS Trebelno, ki ga je vodil Franci Kolar. Pozno jeseni 1942 so ustanovili RK KPS za gabrovsko območje v trebanjskem podokrožju in ga je vodil do oktobra 1943 Franc Sotlar - Dado Gregurc. Konec poletja 1943 pa so ustanovili še RK KPS Mokronog. Sekretar je bil Jože Gašperšič - Matija.⁸⁸

Novembra 1942 so ustanovili novo ribniško-velikolaško okrožje. OK KPS so imenovali 1. novembra v sestavi: sekretar Matija Maležič - Ciril, Ignac Voljč - Fric in Ivan Fajdiga. Okrožje so razdelili na ribniški in velikolaški rajon. V ribniškem rajonu, kjer sta delala Maležič in Fajdiga, so bili konec novembra 3 člani KPS (celica Travnik) in 8 kandidatov, medtem ko v velikolaškem rajonu, kjer je delal Voljč, partijske organizacije še ni bilo.⁸⁹

Za ribniški rajon so že konec decembra 1942 ustanovili štiričlanski RK, katerega sekretar je postal Feliks Razdrih - Stane. Takrat sta delovala kandidatska krožka v Ribnici in Nemški vasi, nekaj kandidatov je bilo v Sodražici, v Loškem potoku pa je delovala celica, vendar so organizacijsko utrjevanje kakor partijsko delovanje nasploh močno ovirale pogoste sovražne blokade in patrole.⁹⁰ Medtem pa v velikolaškem rajonu še ni bilo možnosti za postavitvev komiteja, saj je še v januarju 1943 bil na terenu samo en član KPS.⁹¹

Maja 1943 je sekretarsko mesto v ribniškem RK prevzel Vence Drobnič, ker je Razdrih odšel v kočevsko okrožje. Takrat so bili v rajonu poleg članov RK še 4 člani in 10 kandidatov KPS. V velikolaškem rajonu do tega časa ni bilo partijskih postojank in so šele v tem času sprejeli prve 4 kandidate v severnem delu rajona (Želimlje, Turjak, Golo). Poleg tega je OK ustanovil še partijsko celico na kurirski karavli točke 11. Ker v okrožju ni bilo na voljo niti takšnega kadra, ki bi lahko uspešno deloval v rajonskem merilu in sistematično vzpostavljaj osnovne partijske organizacije, se je OK obrnil na CK KPS s prošnjo, da mu pošlje vsaj sekretarja za velikolaški rajon. Le-ta je

⁸⁶ Tončka Majcen, Spomini na borbo, Dolenjski list, 2. 4. 1959, št. 13; A INZ, Gradivo za novomeško okrožje - izjava Marjete Pirjevec; A RS, Gradivo DPO, fond KPS-ZKS, Poročilo OK KPS Novo mesto iz druge polovice septembra 1943 CK KPS, dok. št. 2715.

⁸⁷ A RS, Gradivo DPO, fond KPS-ZKS: Poročilo OK KPS Novo mesto 15. 8. 1943 CK KPS, dok. št. 750; Poročilo OK KPS Novo mesto 31. 8. 1943 CK KPS, dok. št. 2712/a.

⁸⁸ Zoran Hudales, Občina Trebnje v NOB, str. 142, 143, 361, 585.

⁸⁹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 4, dok. 94 in 120.

⁹⁰ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 4 dok. 206.

⁹¹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 5, dok. 72 in 125.

potem junija poslal v velikolaški rajon partijskega delavca iz Ljubljane Jova Rajakoviča.⁹²

Franc Popit, ki se je maja 1943 zadrževal v tem okrožju kot poverjenik CK KPS za Notranjsko, je bil z obstoječim stanjem nezadovoljen. Menil je, da gledajo partijski aktivisti precej sektaško na sprejem kandidatov v partijo, saj so bili vsi v kandidaturo sprejeti že decembra 1942. Kljub temu, da so s svojim delom dokazali, da zaslužijo popolno zaupanje in sprejem v članstvo KPS, so vse predolgo ostajali kandidati. Ozko gledanje partijskih aktivistov je bilo opaziti tudi glede sprejemanja novih kandidatov. Centralnemu komiteju je Popit poročal, da imajo v okrožju »odbore OF, AFŽ, zaupnike. Torej ljudi, ki so bili v času najhujšega okupatorskega in belega terorja pripravljeni delati z nami, ljudi, ki imajo vse pogoje, da se jih sprejme kot kandidate, pa jih držijo izven Partije.

Pokazal sem jim, če hočemo, da bomo spravili OF v nov polet, moramo okrepiti Partijo z novimi silami, moramo takoj prekiniti s staro prakso in potegniti najboljše tovariše iz terenskih odborov in AFŽ in zaupnike v Partijo, sistematično ustvarjati partijska jedra, ki bodo povedla široke mase s svežim elanom v borbo za osvoboditev našega naroda.«

Popit je opozoril tudi na pomanjkljivosti v metodah dela OK KPS s terenskimi partijskimi organizacijami, ki so se odražale v tem, da članom KPS okrožni komite ni dajal konkretnih nalog in sistematične pomoči, temveč jih je prepuščal samim sebi, sam pa se je preveč ukvarjal z drobnimi problemi. Da bi delo potekalo hitreje in nadržteje, je Popit zadalžil OK, da redno mesečno sklicuje aktiv najagilnejših partijcev okrožja, kjer bodo obravnavali politično situacijo in delo partije v okrožju.

V istem pismu je Popit poročal, da je 21. maja obnovil RK KPS Barje, ki je bil razbit februarja 1943, ko so belogardisti ubili sekretarja RK Lada Majcna in članico Zoro Majcen. Omenjeni rajon je do razbitja spadal v zunanje ljubljansko okrožje, katerega pa so v februarju 1943 razformirali zaradi otežkočenega političnega delovanja ob vzpostavitvi številnih belogardističnih postojank v okolici Ljubljane. Sekretar obnovljenega RK Barje je postal Ivan Primic - Jakič, rajon pa so vključili v ribniško-velikolaško okrožje. V barjanskem rajon je bilo skupno 9 članov KPS, od katerih so tri že poslali v partizane. Rajon so vključili v imenovano okrožje zaradi možnosti vzpostavljanja ugodnejših zvez z okrožnim centrom, bil pa je še naprej odgovoren za vzdrževanje zvez z Ljubljano.⁹³ Kmalu po konstituiranju RK Barje je sekretar postal Ivan Jevc - Čufi.⁹⁴

V začetku julija 1943 je v okrožju prišlo do novih sprememb. Dotedanji član OK Ignac Voljč je odšel na novo dolžnost v vrhniško okrožje, sekretar RK Ribnica je postal Gorše Mirko - Iztok in postavljen je že bil RK za velikolaški rajon s sekretarjem Rajakovičem. V tem času so poleg Barja okrožju priključili še rajon Dobrepolje-Stru-

⁹² Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 7, dok. 86; A RS, Gradivo DPO, fond KPS-ZKS, Pismo CK KPS 18. 6. 1943 OK KPS Ribnica-Velike Lašče, dok. št. 1621.

⁹³ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 7, dok. 87; Življenjepis Lada in Zore Majcen, Ljubljana v ilegali, knjiga 3, Ljubljana 1967, str. 396.

⁹⁴ A RS, Gradivo DPO, fond KPS-ZKS, Življenjepis Ivana Primca in Ivana Jevca.

ge, vendar niti s prvim niti z drugim rajonom okrožno vodstvo še ni vzpostavilo stikov. V okrožju je takrat bilo brez upoštevanja stanja v novo priključenih rajonih, kjer pa so bile partijske pozicije šibke, 21 članov in 21 kandidatov KPS. Avgusta so Rajakoviča premestili v grosupeljsko okrožje in ga je zamenjal Janez Kožar – Prajer.⁹⁵

Sredi avgusta je bilo v okrožju skupaj z okrožno komisijo VOS in varnostno grupo že 51 članov in 25 kandidatov. Najugodnejši je bil položaj v ribniškem rajonu, na katerega je odpadlo kar 29 članov in 5 kandidatov, najtežji pa v rajonu Dobrepolje–Struge, kjer sta bila samo 1 član in 1 kandidat. Tudi v barjanskem rajonu je bilo samo 6 članov, v velikolaškem pa 3 člani in 18 kandidatov.⁹⁶

Ker je ribniško–velikolaško okrožje s priključitvijo dveh rajonov bilo zelo razseženo, je CK KPS 26. avgusta odredil, da se okrožje razdeli na samostojno ribniško in samostojno velikolaško okrožje ter da se okrožna partijska foruma številčno okrepi. Pod velikolaško okrožje sta poslej spadala velikolaški in barjanski rajon, za člane OK KPS pa je CK predlagal sledeče: sekretar Ivan Jevc – Čufi, Janez Kožar – Prajer, Nika Ložar – Ančka in Anton Škrl. Novemu OK je še naročil, naj postavi rajonska komiteja za Velike Lašče in Barje, slednji pa naj vzpostavi zvezo z OK v Ljubljani.

Ribniško okrožje je poslej obsegalo rajone Loški Potok, Sodražica–Ribnica in Dobrepolje–Struge. OK KPS so sestavljali Matija Maležič kot sekretar, Janez Fajdiga, Karol Mikulič in Stane Ilc – Krištof.

Ob tej priliki je CK ocenil tudi dotedanje delo okrožnega komiteja. Menil je, da je komite zanemarjal živ stik z osnovnimi partijskimi organizacijami in s tem nezadovoljivo utrjeval partijsko organizacijo na terenu, da je premalo populariziral partijo kot voditeljico narodnoosvobodilne borbe in da dela ni prenašal na legalne ljudi. Za bodoče delo je naročil, da naj tiste komuniste, ki niso pokazali aktivnega dela, pošljejo v partizanske enote ter smelo sprejemajo v članstvo vse tiste, ki to glede na delo zaslužijo.⁹⁷

Sekretar RK Ribnica–Sodražica je bil še naprej Mirko Gorše, v rajonih Dobrepolje–Struge in Loški potok pa so začeli postavljati kandidatske skupine šele po kapitulaciji Italije.⁹⁸

V velikolaškem okrožju, ki je bilo končno razdeljeno na 4 rajone in ne na 2, kot je bilo prvotno predvideno, so začeli rajonske komiteje z izjemo Barja vzpostavljati šele po kapitulaciji Italije. Sekretar barjanskega komiteja je za Jevcem postal Rado Škraba – Gorazd, turjaškega rajona Herman Gale, medtem ko je v velikolaškem rajonu še sredi oktobra obstajala samo štiričlanska kandidatska skupina, v rajonu Rob pa do oktobra še ni bilo nobenega kandidata ali člana.⁹⁹

⁹⁵ A RS, Gradivo DPO, fond KPS–ZKS: Poročilo OK KPS Ribnica–Velike Lašče 8. 7. 1943 CK KPS, dok. št. 2833; Poročilo OK KPS Grosuplje 27. 8. 1943 CK KPS, dok. št. 2733.

⁹⁶ ARS, Gradivo DPO, fond KPS–ZKS: Poročilo OK KPS Ribnica–Velike Lašče 17. 8. 1943 CK KPS, dok. št. 2837.

⁹⁷ A RS, Gradivo DPO, fond KPS–ZKS: Pismo CK KPS 26. 8. 1943 OK KPS Ribnica–Velike Lašče, dok. št. 1623; Pismo CK KPS 26. 8. 1943 OK KPS Velike Lašče, dok. št. 1624.

⁹⁸ A RS, Gradivo DPO, fond KPS–ZKS: Dopisa OK KPS Ribnica 20. 9. 1943. CK KPS, dok. št. 2846 in konec septembra 1943 CK KPS, dok. št. 2848.

⁹⁹ A RS, Gradivo DPO, fond KPS–ZKS, Poročilo OK KPS Velike Lašče 14. 10. 1943 CK KPS, dok. št. 2842; Ivan Jevc, ustna izjava 7. 6. 1984.

Italijanska ofenziva in oborožen nastop bele garde sta močno prizadela stiško okrožje, kjer je od okrožnega vodstva ostal samo Radko Polič, razbit pa je bil tudi stiški RK. Tudi število članov partije se je prepolovilo. Medtem ko je bilo v okrožju pred ofenzivo 22 članov in 23 kandidatov, je v sredini novembra 1942 bilo v okrožju skupno le še 24 članov in kandidatov. Med ofenzivo jih je 5 padlo, 7 jih je bilo zaprtih, 2 sta se predala, 5 jih je odšlo v partizane. Vendar po ofenzivi ni bilo nobenih izgledov za utrditev razbitih organizacij, ker so to preprečevale številne belogardistične postojanke. V okrožju tudi ni bilo nobenih partizanskih enot, ki bi dajale zaščito aktivistom, zato so se ti zadrževali pri partizanskih enotah izven okrožja.¹⁰⁰

Konec septembra 1942 so se sicer skušali aktivisti stiškega okrožja skupno z aktivisti grosupeljskega okrožja, ki so prav tako morali v avgustu zapustiti okrožje, vrniti na delo v omenjeni okrožji, toda položaj je bil nevzdržen. Stiški aktivisti so se lahko zadrževali le v severnem delu okrožja med mejo in železnico. To območje so skušali organizirati kot rajon Stična, ozemlje med železnico in reko Krka kot rajon Krka, ozemlje južno od nje kot rajon Suha krajina. Ko so tudi vsa prizadevanja, da bi v okrožje prišla kakšna partizanska enota, ostala brez odziva, se je aktiv v začetku novembra premestil k partizanskim enotam v novomeško okrožje, od koder so potem posamezniki občasno odhajali v okrožje k zaupnikom.

Januarja 1943 so Poliča na zahtevo organizacijskega sekretarja CK KPS Borisa Kraigherja razrešili funkcije okrožnega sekretarja. Kraigher je menil, da Polič dela ni opravljal zadovoljivo in da je po italijanski ofenzivi minilo že preveč časa, oziroma da težje razmere ne morejo več opravičevati trajnejšega zastoja v organizacijskem delu. Mesto okrožnega sekretarja je nato prevzel Bogdan Osolnik, dotedanji politični delavec v novomeškem okrožju. Njegova naloga je bila, da razišče razmere v okrožju, obnovi razbite politične organizacije ter postopoma vzpostavi politične forume. Delo v okrožnem merilu je vodil politični aktiv, ki so ga sestavljali Bogdan Osolnik, Radko Polič, Jože Slapničar, Slavko Kovačič, Karel Sagadin, Angel Venturini, Pepca Zajc in drugi, iz katerega naj bi se v dognednem času med drugim formiral tudi OK KPS.

Da bi delo v okrožju lažje obvladovali, so okrožje razdelili na tri podokrožja kotčasne teritorialno-politične enote, pri čemer niso prenašali izkušenj iz novomeškega območja, saj so bili motivi formiranja podokrožij v stiškem okrožju ravno nasprotni motivom, ki so narekovali ustanovitev podokrožij v novomeškem okrožju. Če so podokrožja v novomeškem okrožju ustanavljali spomladi 1942 iz potrebe, da bi okrožni forumi lažje obvladovali zelo razvejano partijsko in frontno organizacijo, so v stiškem okrožju predstavljala le začasen način dela aktivistov, da bi te organizacije sploh lahko obnovili, pri čemer so upoštevali različne možnosti delovanja v posameznih predelih okrožja. Še najboljši pogoji za politično delo so bili v stiškem podokrožju, kjer se je tudi zadrževal del okrožnega aktiva in kjer so lahko najprej obnovili organizacije, druga območja pa so lahko pokrivali v glavnem le z legalci. Težji je bil položaj v podokrožju med železnico in Krka, kjer so delali preko legalcev, ki so občasno vzdrževali

¹⁰⁰ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 4, dok. 75.

stike z vodstvom v stiškem podokrožju. Najtežje je bilo v Suhi krajini, kamor je bilo možno priti le z južne strani, iz baze 14.

Kot ni bilo okrožnih forumov, praviloma tudi ni bilo podokrožnih. V podokrožnih so delovali aktivni pod vodstvom vidnejših aktivistov, razen v stiškem podokrožju, kjer so februarja 1943 ustanovili RK (oz. podokrožni) KPS Stična–Št. Vid s sekretarjem Karlom Sagadinom – Boštjanom, vendar so bili vsi trije njegovi člani (Sagadin, Plankar, Dremelj) maja 1943 vključeni v novo formirani OK KPS Stična. V Suhi krajini je aktiv vodil Polič, po odhodu v kočevsko okrožje aprila 1943 pa Angel Venturini – Mitja, ki je tu že prej delal skupaj s Poličem. V podokrožju Krka je bila zelo delavna Pepca Zajc.

Po zboru aktivistov OF na Pugledu, kjer je Osolnik dobil smernice od predstavnikov IOOF in CK KPS, so proti koncu maja sestavili OK KPS Stična in hkrati tudi OOOE¹⁰¹ Za sekretarja OK so določili Slavka Kovačiča, za člane pa Karla Sagadina (sekretar OOOE), Jožeta Plankarja – Vejo (odgovoren za VOS), Jožeta Slapničarja – Vanjo (mladinsko delo), Pepco Zajc – Karo (delo z ženami) in Jožeta Dremlja. OK je v tej sestavi delal do septembra 1943.¹⁰²

Rajonskih komitejev v obravnavanem obdobju v stiškem okrožju ni bilo. Te so začeli ustanavljati šele po kapitulaciji Italije. Iz dokumentov iz julija in avgusta 1943 je sicer razvidno, da se je Karel Sagadin podpisoval kot sekretar podokrožnega komiteja KPS Stična, Angel Venturini pa kot sekretar podokrožnega komiteja KPS Suha krajina. Imenovana sta bila dejansko odgovorna za partijsko delo na teh dveh območjih, vendar iz njunih poročil ni razvidno, da bi obstajala podokrožna komiteja. Tudi kratki partijski delavci zatrjujejo, da podokrožni komiteji niso obstajali.¹⁰³

Delo v stiškem okrožju se vse do jeseni 1943 ni moglo polno razviti in je partijska organizacija vseskozi ostajala šibka. Še konec septembra 1943 je bilo v okrožju le 13 članov in 14 kandidatov KPS.¹⁰⁴

Enako težaven položaj je bil po veliki italijanski ofenzivi v grosupeljskem okrožju. Okrožni sekretar Ivan Erjavec je v poročilu 22. avgusta 1942 ugotavljal, da italijansko nasilje, stroga kontrola in pojavi bele garde močno otežujejo delo. Med ofenzivo so bili ubiti 4 člani in nekaj kandidatov, precej jih je bilo zajetih, tako da se je uspelo obdržati le slabi četrtini članov. Nekaj so jih zaradi oportunitizma izključili.¹⁰⁵

Tudi poročilo iz sredine decembra 1942 je zelo kritično slikalo položaj v okrožju, kjer so bili ljudje zaradi močne prisotnosti bele garde precej ustrahovani, zbegani in so nekateri vse bolj jasno izražali direktno odklonilen odnos. V razmerah, ko so bile že ogromne težave pri pridobivanju zaupnikov OF, ni bilo nikakršnih izgledov za usta-

¹⁰¹ Radko Polič, Čudežna pomlad, str. 145, 146, 151, 182, 183; Bogdan Osolnik, Z ljubeznijo skozi surovi čas, Ljubljana 1989, str. 147–161.

¹⁰² Slavko Kovačič, Aktivisti OF grosupeljsko– stiškega okrožja, Domicili v slovenskih občinah, str. 121; Ustni izjavi Slavka Kovačiča in Bogdana Osolnika 1. 6. 1984.

¹⁰³ A RS, Gradivo DPO, fond KPS–ZKS: Pismo Sagadina 25. 7. 1943 CK KPS, dok. št. 2824; Pismo Venturinija 28. 8. 1943 CK KPS, dok. št. 2726. Ustni izjavi Slavka Kovačiča in Bogdana Osolnika 1. 6. 1984.

¹⁰⁴ A RS, Gradivo DPO, fond KPS–ZKS, Poročilo OK KPS Stična 27. 9. 1943 CK KPS, dok. št. 2827.

¹⁰⁵ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 3, dok. 51.

navljanje partijskih organizacij. Okrožje so sicer razdelili na tri rajone, ki so bili razmejeni po železnicah Škofljica–Stična in Grosuplje–Velike Lašče, vendar v njih ni bilo mogoče organizirati nikakršnih rajonskih vodstev. V začetku januarja 1943 se je partijska organizacija omejevala le na štiričlanski OK in še na dva člana KPS. OK so sestavljali Ivan Erjavec, Jože Šerjak, Franc Štibernik in Zalka Rode. Poslednji trije so že 11. marca 1943 padli zaradi izdajstva. Delo v okrožju je bilo vse preveč odvisno od direktnega osebnega dela članov OK, ker ni bilo celic in rajonskih komitejev, na katere bi se v razmerah težavnega gibanja po terenu moralo prenesti del nalog. Sredi februarja 1943 je sekretar poročal, da je en član KPS padel ter da so sprejeli 2 nova člana in 4 kandidate, a je bil zelo skeptičen glede nadaljnega širjenja partijske organizacije.¹⁰⁶

Od marca do avgusta 1943, kaže, da okrožnega komiteja ni bilo in je delo v okrožju vodil samo sekretar Erjavec. V drugi polovici avgusta 1943 je postal okrožni sekretar Jovo Rajakovič, dotedanji sekretar RK Velike Lašče. Erjavec je kot sekretar OOOOF še naprej bil član OK KPS. Partijska organizacija je še konec avgusta 1943 štela komaj 10 članov, ki so bili vsi ilegalci in so morali v glavnem delati na utrjevanju organizacij OF.¹⁰⁷

Ker se je ob kapitulaciji Italije Rajakovič težje ponesrečil, je njegove naloge deloma prevzel Erjavec, potem je začasno sekretarstvo opravljajl Sergej Kraigher, 13. oktobra 1943 pa je CK KPS na to mesto imenoval Franca Kimovca – Žigo, dotedanjega člana OK KPS Ljubljana.¹⁰⁸

Zarezo v rasti partijske organizacije je italijanska ofenziva povzročila tudi na Notranjskem, to je v vrhniškem in cerkniškem okrožju. Sekretar vrhniškega okrožja Stane Kavčič je 12. avgusta 1942 poročal inštruktorju CK KPS Francu Popitu, da je položaj v okrožju zaradi okupatorjevih požigov in bele garde neugoden, da je narodnoosvobodilno gibanje organizacijsko precej razbito, ker so prejšnji funkcionarji večinoma odšli v partizane, pri novih pa da se opaža strah pred italijansko ofenzivo in bližajočo se zimo. Glede partije je poročal, da je kader iz prejšnjega leta v glavnem v ilegali ter da je na terenu še 13 legalcev. Zaradi neaktivnosti in oportunitizma sta bila dva člana izključena. V Dolomitskem odredu sta takrat v obeh bataljonih obstajala bataljonska partijska biroja.¹⁰⁹

Mesec dni kasneje je Kavčič poročal, da je bila mreža KPS zaradi rekrutacij v partizanske enote in aretacij v avgustu precej razbita. Iz okrožja se je nahajalo v partizanih 16 partijcev, od katerih so že trije padli, 10 jih je bilo v zaporih, 7 jih je ostalo na terenu, 2 sta bila ustreljena in 6 so jih izključili zaradi pasivnosti in oportunitizma. Okrožje so na novo razdelili na 6 rajonov in prešli k načrtnemu sprejemanju v partijo.

¹⁰⁶ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 4, dok. 181 in knjiga 5, dok. 32, 153.

¹⁰⁷ A RS, Gradivo DPO, fond KPS-ZKS, Poročilo OK KPS Grosuplje 27. 8. 1943 CK KPS, dok. št. 2733.

¹⁰⁸ A RS, Gradivo DPO, fond KPS-ZKS: Poročilo OK KPS Grosuplje 13. 9. 1943 CK KPS, dok. št. 2736; Poverilnica CK KPS za Franca Kimovca 13. 10. 1943, dok. št. 1658. Slavko Kovačič, Aktivisti OF grospeljsko-stiškega okrožja, str. 122.

¹⁰⁹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 3, dok. 35.

Pri novih kandidaturah so posvečali pozornost srednjim kmetom in obrtnikom, še zlasti pa ženskam. Kandidatov je bilo že 20 in 21 članov skupno s sedmimi organizatorji. Celic je bilo 5 in ustanovili so RK KPS Vrhnika. Ustanovitev ostalih pet rajonskih partijskih vodstev je bila predvidena za čas po sprejemu kandidatov v članstvo KPS. OK KPS je posvečal pozornost izgrajevanju članov, utrditvi discipline, dvigu avtoritete posameznih forumov ter borbi proti sektaštvu, ki se je pojavljalo zaradi netačnega poznavanja situacije, kakor tudi zaradi »mladostnega temperamenta« članov, ki se je izražal v prenegljenosti in ambicioznosti. Ugotavljal je tudi, da je sodelovanje okrožnega komiteja s partijskim birojem 1. in 2. bataljona Dolomitskega odreda slabo.¹¹⁰

Zaradi številnih sprememb v okrožju, ki so jih povzročale aretacije in mobilizacije, je okrožno vodstvo kmalu spoznalo, da nameravane razdelitve okrožja v šest rajonov zaradi pomanjkanja kadrov ne bo mogoče izpeljati. Zato je v novembru 1942 okrožje razdelilo na tri rajone: I. rajon za območje Borovnica - Preserje - Rakitna, II. rajon za Vrhniko in Horjul z okolico in III. rajon za Logatec z okolico. V vseh treh rajonih so postavili rajonske komiteje. Člani OK so si delo razdelili tako, da je Malavašič odgovarjal za OF, dr. Logar za horjulski teren, agitacijo in propagando ter politično delo v I. bataljonu Dolomitskega odreda, Kavčič pa je vodil in kontroliral partijsko delo v celotnem okrožju in II. bataljonu Dolomitskega odreda. Politkomisar II. bataljona Dolomitskega odreda Franc Trček - Ovsov pa je postal kandidat za člana OK KPS. V okrožju je bilo takrat 11 celic, 28 članov in 8 kandidatov. Istočasno je odred štel 53 članov in 24 kandidatov.¹¹¹ Drugih članov OK poročilo z 22. novembra 1942 ne omeinja več, čeprav sta tako Šinkovec kot Fortuna še naprej delala na tem terenu.

Medtem ko se je KPS ob koncu leta 1942 konsolidirala predvsem v vrhniškem in horjulskem rajonu, je težji udarec doživela v borovniškem rajonu, ko sta 14. decembra 1942 zaradi izdaje padla sekretar RK KPS Anton Zalar-Žan in še eden član, tretji član pa je bil zajet.¹¹²

Ko je januarja 1943 dotedanji sekretar OK KPS Vrhnika Stane Kavčič prevzel sekretarstvo v PK SKOJ za Slovenijo, ga je v vrhniškem okrožju nasledil dr. Logar. Aprila 1943 so odpoklicali še dr. Logarja (poslali so ga na Primorsko), zato je sekretarstvo prevzel Adolf Malavašič - Zajc, julija 1943 pa Ignac Voljč - Fric.¹¹³ Ob občasni odsotnosti sekretarjev je bil namestnik Franc Trček.¹¹⁴ Tu velja posebej poudariti, da so se razmere v vrhniškem okrožju od pomladi 1943, ko so se partizanske enote umaknile iz Dolomitov, zelo poslabšale ter da je postalo politično delo ob močnih pozicijah bele garde bistveno težje.

¹¹⁰ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 3, dok. 83.

¹¹¹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 4, dok. 88.

¹¹² Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 4, dok. 221; Karel Grabeljšek, Vrhnika in okolica v boju za svobodo, str. 78; Stanko Petelin - Vojko, Krajevna skupnost Podpeč-Preserje v NOB, Ljubljana 1983, str. 232-239.

¹¹³ Dr. Cene Logar-Rovtar, Osvobodilni boj v Dolomitih, Borec 1973, št. 8-9, str. 476; A RS, Gradivo DPO, fond KPS-ZKS, Poročilo OK KPS Vrhnika 31. 8. 1943 CK KPS, dok. št. 2792.

¹¹⁴ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 7, dok. 70; A RS, Gradivo DPO, fond KPS-ZKS, Poročilo Franca Trčka 20. 9. 1943 CK KPS, dok. št. 2797; Franc Trček, ustna izjava 3. 2. 1984.

Ker sta poleti 1943 sestavljala okrožni komite samo Malavašič in Voljč, ga je CK KPS 26. avgusta 1943 sklenil razširiti. Vanj sta bila vključena še Jože Molek – Puntar in Ivan Kržič – Pajk. Istočasno je okrožnemu komiteju naročil, da mora preveriti, ali vsi člani KPS res sodijo v partijske vrste, da mora pozvati vse partijske organizacije in člane na aktivno delo, s čimer bo eliminiran delno prisoten oportunistem, da mora povečati čut odgovornosti za delo, dvigniti politično raven članov, pritegovati v partijo in prelagati delo na legalne ljudi, dvigati nove kadre in sprejemati v KPS predvsem iz vrst delavstva. Menil je, da bodo ti ukrepi presekali organizacijski zastoj v okrožju.¹¹⁵

Poleti 1943 so vrhniško okrožje končno razdelili na šest rajonov: Vrhnika, Borovnica, Logatec, Rovte, Dobrova in Horjul. V vseh rajonih so obstajali rajonski komiteji, razen v Rovtah. Tudi za rovtarski rajon so ustanovili RK KPS, vendar sta dva njegova člana prestopila k četnikom. Novo postavljenemu komiteju pod vodstvom Jožeta Moleka pa je bilo gibanje na tem terenu onemogočeno, zato se je zadrževal pri okrožnem vodstvu v okolici Vrhnike in od tam vzdrževal stike s posameznimi zaupniki, medtem ko partijske organizacije v tem rajonu ni bilo. V celotnem okrožju je bilo sredi avgusta 1943 50 članov in 8 kandidatov KPS.¹¹⁶

Sekretarji posameznih rajonskih komitejev od jeseni 1942, ko so te forume obnovili, so bili sledeči: vrhniškega je od jeseni 1942 do septembra 1943 vodil Ignac Voljč – Drčar.¹¹⁷ Borovniški je po razbitju v decembru 1942 začasno prenehal obstajati, a so ga februarja 1943 obnovili. Sekretar je postal Anton Gradišnik – Janoš, ki je to dolžnost opravljal do smrti 23. 9. 1943 in ga je nasledil Jože Molek–Puntar.¹¹⁸ Logaški RK je ves ta čas vodil Franc Popit – Župančev.¹¹⁹ V rajonu Horjul jeseni 1942 RK še niso ustanovili, temveč je partijsko in frontno organizacijo skupaj vodil dr. Logar in od aprila 1943 Viktor Korenčan – Polh. Ti dve funkciji sta se ločiti šele poleti 1943, ko so tudi za ta rajon ustanovili KR KPS, katerega je vodil Viktor Korenčan.¹²⁰ Vendar še v avgustu, ko je RK že nesporno obstajal, na terenu ni bilo nobene celice. Maja 1943 so vrhniškemu okrožju priključili rajon Dobrova, ki je prej spadal v zunanje ljubljansko okrožje. Sekretar RK je bil od konca leta 1942 pa do kapitulacije Italije Kocjan Kmetič – Edvard Eržen, ki je nasledil Alojza Erbežnika.¹²¹ Rovtarski rajon so formirali poleti 1943, rajonskega komiteja pa praktično ni bilo mogoče ustanoviti.¹²²

Prav tako je velika italijanska ofenziva oslabilo partijsko organizacijo v cerkniškem okrožju. Oktobra 1942 so to okrožje razdelili na tri partijske rajone in v njih

¹¹⁵ A RS, Gradivo DPO, fond KPS–ZKS, Pismo CK KPS 26. 8. 1943 OK KPS Vrhnika, dok. št. 1601.

¹¹⁶ A RS, Gradivo DPO, fond KPS–ZKS, Poročilo OK KPS Vrhnika 17. 8. 1943 CK KPS, dok. št. 2790.

¹¹⁷ A RS, Gradivo DPO, Življenjepis Ignaca Voljča.

¹¹⁸ Rudolf Hribernik–Svarun, Dolomiti v NOB, Ljubljana 1974, str. 76, 77; Terezija Traven, Revolucionarna pot borovniških komunistov, Komunist, 29. 8. 1963, št. 35.

¹¹⁹ Rudolf Hribernik–Svarun, Dolomiti v NOB, str. 424, 517; Karel Leskovec, Križpotja, knjiga 1, Ljubljana 1971; A RS, Gradivo DPO, fond KPS–ZKS, Poročilo RK KPS Logatec 14. 9. 1943 CK KPS, dok. št. 2794.

¹²⁰ Rudolf Hribernik–Svarun, Dolomiti v NOB, str. 424, 425; Glej op. 116.

¹²¹ Rudolf Hribernik–Svarun, Dolomiti v NOB, str. 425, 514; Kronika NOB terenov Tržaška cesta–Kozarje in »Lado Miklavc« Vič, Brdo, Vrhovci, Ljubljana 1971, str. 19–22.

¹²² Glej op. 116.

ustanovili partijske komiteje. Konec oktobra je bilo v rajonu Cerknica–Begunje (imeovali so ga tudi Grahovo–Rakek) 5 članov in 7 kandidatov KPS; tričlanski komite je vodil Franc Mlakar – Robert. V rajonu Bloška planota je tričlanski komite vodil Jože Tekavec, na terenu pa so bili še 3 člani in 3 kandidati. Štiričlanski RK za Loško dolino, ki je bil ustanovljen 1. oktobra 1942, je vodil Franc Levec – Bogo in v rajonu sta delovala še 1 član in 1 kandidat.¹²³

Cerkniški OK je odgovarjal tudi za partijsko organizacijo v I. in II. bataljonu Notranjskega odreda ter v Poliškem (Slivniškem) bataljonu. V začetku decembra 1942 je bilo v teh treh bataljonih brez 1. čete II. bataljona Notranjskega odreda 43 članov in 20 kandidatov.¹²⁴

Dne 12. januarja 1943 je cerkniški OK poročal, da obstaja v Loški dolini samo RK, medtem ko partijske organizacije na terenu ni. Tudi v bloško-vidovskem rajonu so poleg RK obstajali samo 3 kandidati in 1 član. V cerkniškem rajonu, kjer je sekretarstvo prevzel Franc Pirc – Jovo, so bili 4 člani in 10 kandidatov.¹²⁵ Maja 1943 je Pirc odšel v partizane. Sekretarstvo cerkniškega RK je do jeseni 1943 prevzel dotedanji član bloškega RK Jože Žnidaršič – Nace.¹²⁶

OK KPS Cerknica so jeseni 1942 sestavljali sekretar Lojze Mlakar – Ljubo Skalar, Franc Plos – Lado, Ludvik Lovko – Vinko Bobnar in kandidata za člana OK Anton Pirc – Dimač ter Jože Koščak– Krištof Novšak. Ko je Plos jeseni odšel v Poliški bataljon, je bil nekaj časa še vedno član komiteja, konec leta 1942 pa mu je članstvo zaradi neaktivnosti ter sektaškega zadržanja prenehalo in so v komite kot člana sprejeli Jožeta Koščaka.¹²⁷ Maja 1943 je zaradi sektaštva članstvo prenehalo tudi Ludviku Lovku.¹²⁸ Za člana so sprejeli dotedanjega kandidata Antona Prevca, ki pa je že naslednji mesec prevzel obveščevalno delo v okrožju, zato so ga razrešili članstva v OK. Član OK je nato postal Jože Tekavec – Pepe Sorok.¹²⁹ Neposredno po kapitulaciji Italije so v komite vključili še sekretarja OK SKOJ Matijo Knapa – Pirmana.¹³⁰

Sekretar bloškega RK je po odhodu Tekavca postal Mirko Vesel.¹³¹ V loškem rajonu je sekretarstvo od marca 1943 opravljal Stanko Bavec in od julija Franc Strle – Štefan.¹³²

V okrožju je bilo v začetku julija 1943 17 legalnih in 13 ilegalnih članov ter 14 kandidatov KPS, od katerih je bil samo eden v ilegali.¹³³ Dne 2. julija 1943 je okrožni

¹²³ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 3, dok. 143 in 174; Lojze Mlakar, ustna izjava 2. 2. 1984.

¹²⁴ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 4, dok. 132.

¹²⁵ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 5, dok. 49.

¹²⁶ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 7, dok. 34; Lojze Mlakar, ustna izjava 2. 2. 1984.

¹²⁷ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 4, dok. 132 ter knjiga 5, dok. 56; Lojze Mlakar, ustna izjava 2. 2. 1984.

¹²⁸ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 7, dok. 34 in 87.

¹²⁹ Jože Tekavec, Dnevi preizkušnje, str. 288; Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 7, dok. 160.

¹³⁰ A RS, Gradivo DPO, fond KPS–ZKS, Poročilo OK KPS Cerknica 23. 9. 1943 CK KPS, dok. št. 2782.

¹³¹ Jože Tekavec, Dnevi preizkušnje, str. 288.

¹³² Lojze Mlakar, ustna izjava 2. 2. 1984.

¹³³ A INZ, fasc. 719, Poročilo OK KPS Cerknica 2. 7. 1943 CK KPS.

komite poslal rajonskim komitejem okrožnico z navodili, kako izboljšati in okrepiti organizacijsko in vzgojno delo. Rajonske komiteje je zadolžil za redno sestajanje tako partijskih kot drugih organizacij, za sprotno reševanje tekočih vprašanj, za redno pošiljanje poročil okrožnemu komiteju, za utrditev in razširitev partijske organizacije itd.¹³⁴ Vendar je okrožni sekretar še konec avgusta ugotavljal, da je pri vseh rajonskih komitejih opažati premalo samostojnosti v delu, kar je gotovo vplivalo tudi na počasnejšo rast partijske organizacije.¹³⁵

Kot je že bilo ugotovljeno, so bili partijski okrožni komiteji na ozemlju, ki ga je okupiral italijanski okupator, v začetku neposredno vezani na CK KPS. Ta se je stalno zadrževal v Ljubljanski pokrajini, zato so okrožni komiteji lahko sorazmerno redno z njim vzdrževali zveze in za razliko od drugih pokrajin ni bilo potrebno ustanovljati pokrajinskih partijskih forumov. Potreba po ustanovitvi nekega vmesnega organa med okrožji in CK KPS se je prvič pokazala po odhodu vodstva narodnoosvobodilnega gibanja iz Ljubljane meseca maja oziroma dokončno v začetku julija 1942. Takrat so ustanovili poverjeništvo CK KPS, ki je odgovarjalo za notranje in zunanje ljubljansko okrožje. Istočasno je svoje poverjeništvo ustanovil tudi IOOF. Odločitev o ustanovitvi ljubljanskega poverjeništva je gotovo izhajala iz posebnega pomena, ki ga je imela Ljubljana za narodnoosvobodilno gibanje. Tu so se namreč še naprej zadrževala vodstva posameznih sektorjev partijske in frontne dejavnosti, partijske in druge organizacije so bile tu zelo številne, trdna zasidranost narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani je še naprej imela velik politični in materialni pomen za celotno gibanje in nenazadnje, Ljubljana je bila središče okupatorja ter središče sredinsko in narodnoosvobodilnemu boju nasprotnovalno razporejenih Slovencev. Zaradi pomembnih nalog ljubljanske organizacije, ki so imele tudi splošno slovenske razsežnosti, je CK KPS želel imeti direkten pregled nad njihovim izvajanjem. Ker določene naloge niso bile v okviru običajnih kompetenc okrožnih komitejev, je CK formiral iz vrst izkušenih partijskih delavcev t. i. poverjeništvo.

Po končani veliki italijanski ofenzivi je CK ustanovil poverjeništvi tudi za Dolenjsko in Notranjsko, tokrat z namenom pospeševanja konsolidacije partijske in frontne organizacije.

Za poverjenika na Dolenjskem je 18. decembra 1942 imenoval Dušana Jereba – Štefana, ki je istočasno postal sekretar poverjeništva IOOF. Kot partijski poverjenik je moral skrbeti predvsem za utrditev partije na terenu, ki je poslej spadal pod dolenjsko poverjeništvo, to je v belokranjskem, novomeškem, stiškem in grosupeljskem okrožju.¹³⁶ Ni pa natančno znano, kdaj je CK imenoval svojega poverjenika za Notranjsko. Iz pisma člana IOOF, Jožeta Rusa, 15. septembra 1942 je razvidno, da so takrat že razmišljali o ustanovitvi poverjeništva za Notranjsko. Kot predstavnika KPS so vanj predvideli Franca Popita – Jokla, s katerim pa Rus še ni dobil zveze.¹³⁷ Do ustanovitve

¹³⁴ A RS, Gradivo DPO, fond KPS-ZKS, dok. št. 2772.

¹³⁵ A RS, Gradivo DPO, fond KPS-ZKS, Poročilo OK KPS Cerknica 30. 8. 1943, CK KPS, dok. 2776.

¹³⁶ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 4, dok. 179 in 180.

¹³⁷ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 3, dok. 88.

poverjeništa, katerega sekretar je postal Popit, je prišlo verjetno v oktobru, kajti v poročilu 2. novembra 1942 Popit že omenja poverjenišvo, daje poročilo o stanju partijske organizacije v vrhniškem in cerkniškem okrožju ter sporoča, da odhaja v ribniško in kočevsko okrožje. Ta štiri okrožja so namreč spadala pod notranjsko poverjenišvo.¹³⁸

Naloga poverjenikov je bilo stalno vzdrževanje stikov z okrožnimi partijskimi vodstvi, nadzorovanje in usmerjanje njihovega dela, nudenje pomoči posameznim partijskim organizacijam ter redno seznanjanje CK s stanjem na terenu.

Partijski poverjenik na Dolenjskem je bil do smrti 12. marca 1943 Jereb. Nato je CK imenoval za partijskega poverjenika dotedanjega člana poverjenišva IOOF za Dolenjsko Bogdana Osolnika, ki je do takrat v poverjeništvu predstavljal sokolsko skupino, čeprav je že bil član KPS. Osolnik je opravljal to nalogo do kapitulacije Italije, ko je prevzel sekretarstvo v Upravni komisiji, sicer pa sta poverjeništvu za Dolenjsko in Notranjsko takrat prenehali obstajati.¹³⁹

Na Notranjskem je bil ves čas sekretar poverjenišva IOOF in hkrati partijski poverjenik Franc Popit. Konec leta 1942 ali prve dni januarja 1943 je CK nameraval vključiti v poverjenišvo tudi Staneta Kavčiča, toda takrat so ga na hitro imenovali za sekretarja PK SKOJ za Slovenijo in Kavčič te funkcije ni prevzel, niti ni bil seznanjen s prvotnimi načrti CK.¹⁴⁰ Nato je CK še v januarju 1943 imenoval za člana poverjenišva dotedanjega partijskega sekretarja zunanjega ljubljanskega okrožja Alberta Svetina - Erna.¹⁴¹ Svetina je kot partijski poverjenik deloval na Notranjskem do sredine leta 1943, ko je postal član OK KPS Novo mesto. Po njegovem odhodu je ostal kot partijski poverjenik na Notranjskem samo Popit.

Reševanje organizacijskega vprašanja KPS na Dolenjskem in Notranjskem v obravnavanem obdobju, to je od začetka vojne do jeseni 1943, kaže torej na več ali manj konstantno skrb za ohranjanje in nadaljnjo izgradnjo strukture partijskih organizacij, čeprav je res, da se je le-ta zaradi neugodnih objektivnih okoliščin, neambicioznosti same KPS in pomanjkanja ustreznih navodil mestoma omejevala bolj na reševanje vprašanj okoli partijskih forumov kot na sistematično izgradnjo mreže osnovnih postojank KPS. Vendar lahko v splošnem ocenjujemo organizacijska prizadevanja kot uspešna, še zlasti če primerjamo položaj v Ljubljanski pokrajini s položajem v ostalih pokrajinah Slovenije. Okrožjem na Dolenjskem in Notranjskem je z eno samo kratkotrajnejšo izjemo uspelo zagotavljati večjo ali manjšo kontinuiteto okrožnih forumov ter s tem prisotnost KPS na terenu, in to celo v najbolj kritičnem trenutku, ki ga predstavlja čas velike italijanske ofenzive v drugi polovici leta 1942. Partije v glavnem niso obremenjevali usodni vdori okupatorja v njene vrste ter izdajstva v sami KPS, kar je bilo značilno za partijske organizacije na nemškem okupacijskem območju. Kakorkoli izpadle člane je lahko relativno hitro nadomeščala z novimi.

¹³⁸ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 4, dok. 6.

¹³⁹ Bogdan Osolnik, *Z ljubeznijo skozi surovi čas*, str. 166, 167, 203.

¹⁴⁰ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 5, dok. 22; Stane Kavčič, ustna izjava 18. 4. 1984.

¹⁴¹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 5, dok. 94.

Glede sprejemanja novih članov je veljalo splošno poudarjeno načelo, da predstavlja odločujoč kriterij sprejemanja že izkazano požrtvovalno in uspešno delo posameznika v narodnoosvobodilnem gibanju, aktivnost pa je bila tudi pogoj, da je posameznik, ki je že bil član KPS, članstvo tudi obdržal. Zato v kriznih obdobjih, ki so nastopila ob večjih okupatorjevih uspehih, pa tudi že ob samem prehodu k oboroženemu boju, ko je delavnost iz objektivnih, včasih pa čisto človeških vzrokov popustila, niso tako redke množičnejše izključitve zaradi t. i. oportunitizma. Ta je bil v obravnavanem obdobju na Dolenjskem in Notranjskem sploh glavni vzrok izključevanj, čeprav ne smemo zanemarjati tudi drugega vzroka, to je izključevanja zaradi sektaštva, ki ni bilo tako množično, je pa praviloma že zajemalo višji sloj partijskih delavcev. Pri sprejemanju novih članov je kljub deklarirani širini brez omejitev in z enim samim pogojem vendarle prisotno prizadevanje, da se v KPS zagotovi ustrezna socialna struktura. V tem smislu niso osamljena navodila, da je potrebno v KPS sprejemati predvsem delavce, male in srednje kmete, s čimer se posredno (včasih tudi direktno) izraža zadržan odnos do ostalih slojev. Za razliko od nekaterih drugih pokrajin (npr. Primorska in delno Gorenjska) se v Ljubljanski pokrajini ne poudarja neodločilnost svetovnonazorske opredelitve članov KPS, vendar tudi ni eksplicitnega ateističnega pogojevanja.

Dalje je značilno, da se KPS v svojem delovanju naslanja predvsem na domače kadre, oziroma imamo opraviti le s premeščanjem v okviru Ljubljanske pokrajine, nikoli pa ni bila v tako neugodni situaciji, da bi bila odvisna od pomoči od drugod.

O utrjevanju organizacijskih pozicij partije govori med drugim dejstvo, da se je število okrožij od predvojnih treh do konca obravnavanega obdobja dvignilo na devet, tekom leta 1943 pa skoraj vsa območja pokrijejo tudi rajonski komiteji KPS. Če je bilo na Notranjskem in Dolenjskem ob pričetku vojne skupno okoli 175 članov KPS, jih je bilo poleti 1943 približno 440 ter okoli 160 kandidatov, čeprav so bili pogoji za številčno rast ugodnejši in je doseženo številčno stanje v precejšnji meri rezultat prizadevanj od pomladi 1943 dalje. Očitno je, da je CK KPS vsaj v določenih razdobjih premalo insistiral na tem vprašanju, da okrožna vodstva ponekje niso bila dovolj samoiniciativna in da so nekatera težko prelamljala s prakso predvojnega dolgotrajnega preverjanja bodočih članov.

Vida DEŽELAK-BARIČ

 ORGANISIERUNG DER KOMMUNISTISCHEN PARTEI SLOWENIENS IN UNTERKRAIN
 UND INNERKRAIN 1941–1943

 Zusammenfassung

Unterkrain und Innerkrain zählten zu denjenigen slowenischen Landschaften, für die zu Beginn des Jahres 1941 ein schwächer umspannenes Netz der Parteiorganisationen charakteristisch war, was noch besonders für das gesamte Innerkrain und den nördlichen Teil des Unterkrains gilt. Im Unterschied zu den Landschaften aber, die bei der Okkupation unter das deutsche Besatzungsgebiet kamen, erlebte die Parteiorganisation auf dem Gebiet, welches der italienische Okkupator besetzte, im Jahre 1941 keine wesentlichere Einbußen, sondern nützte bei milderem Okkupationssystem sowie schlechterer Vorbereitung italienischen Okkupators bequemere objektive Voraussetzungen für die eigene Organisationsstärkung aus. Auf diese Weise wurden bis Ende des Jahres 1941, bzw. bis zu Beginn des Jahres 1942 mit der Parteiorganisation mehr oder weniger systematisch fast das gesamte Unterkrain und Innerkrain gedeckt. Das Organisationswachstum drückte sich im Anstieg der Parteimitgliederzahl aus, in der Gründung neuer Zellen, Kreise, schrittweise auch neuer Bezirke und im Zusammenhang damit auch der Kreise- bzw. Bezirksforume.

Für die Zeit des befreiten Gebiets im Frühjahr 1942 ist es charakteristisch, daß die KPS insgesamt keine größere Entwicklung zu verzeichnen hatte, obwohl dafür günstige Voraussetzungen gegeben waren. Der Grund für eine solche Lage sind teilweise massive aber auch Mangel entsprechender Anweisungen seitens des Zentralkomitees der KPS, sowie mangelhafte Selbstinitiative der Parteiforume im Außendienst.

Die große italienische Offensive in der zweiten Hälfte des Jahres 1942 bedeutete auch für die Parteiorganisation einen stärkeren Einschnitt, wurden doch zahlreiche Mitglieder verhaftet, erschossen oder kehrten in Partisaneneinheiten zurück, davon betroffen waren aber auch einige Parteikomitees. Was jedoch die Kreiskomitees betrifft, können wir feststellen, daß außer einem, keines ganz zerstört war. Dies erleichterte die Konsolidation der Verhältnisse nach Beendigung der Offensive, obwohl die Beseitigung der Folgen nach der Offensive vom Kreis zu Kreis verlief, abhängig vom Gewicht des Verlustes während der Offensive sowie der Intensität der Anwesenheit »weißgardistischer« Einheiten. Im Allgemeinen können wir feststellen, daß die Parteiorganisation seit Frühjahr 1943 wieder einen Organisationsaufstieg erlebt, was bis hin zum Herbst 1943 andauert.

Das Ergebnis der Organisationsbestrebungen im behandelten Zeitraum war wie folgt: zu Kriegsbeginn waren in Innerkrain und Unterkrain ungefähr 175 Mitglieder der KPS, im Sommer 1943 wuchs die Zahl der Mitglieder im Außendienst auf ungefähr 40 Mitglieder sowie ungefähr 160 Kandidaten der KPS. Im Frühjahr 1941 existierten in Unterkrain 4 Kreise, in Innerkrain gab es noch keinen, während bei der Kapitulation Italiens in beiden Landschaften 9 Kreise waren und fast alle Gebiete waren bereits auch durch Bezirkskomitees der KPS gedeckt.

Lojz Tršan

Izvajanje Dolomitske izjave v Ljubljani

Na seji izvršnega odbora OF 28. februarja 1943 je bila sprejeta Izjava treh ustanovnih skupin OF, Komunistične partije Slovenije (KPS), Krščanskih socialistov in Sokolov o krepitvi politične in organizacijske enotnosti OF. Izjava je bila sprejeta in podpisana v Polhograjskih Dolomitih in je zato danes poznana pod imenom Dolomitska izjava. V literaturi so popisana različna dejstva, ki so privedla do podpisa začeniši z dogodki na Dolenjskem in v Beli krajini, kjer naj bi nekateri aktivisti iz krščansko-socialistične skupine težili h krepitvi svoje skupine v OF in se hkrati upirali razširitvi pristojnosti KPS, kar naj bi se odražalo tudi v okrožnici številka 6 krščansko-socialistične skupine. Omenjena okrožnica je bila izdana januarja 1943. V njej so poudarili, da ob ustanovitvi OF Krščanski socialisti niso zagovarjali koalicijskega načela, pač pa najtesnejše sodelovanje in povezovanje v enotno politično organizacijo s prizadevanjem po sintezi, po »zgraditvi enotne vodilne politične tvorbe«. Sami pa so se po tej okrožnici odločili, da se bodo organizirali »v samostojni skupini, ki se kot elitna organizacija z lastnim vodstvom omejuje le na pridobivanje in vzgajanje aktivistov«. Po osvoboditvi bi po njihovem mnenju OF morala postati enotna politična organizacija, »to je politična stranka s točno izdelanim narodnim, političnim, gospodarskim in družbenim programom«, v katero bi se vključili tudi komunisti in Sokoli, s čimer bi bila ukinjena samostojnost posameznih skupin, tudi KPS. Če pa bi »nastopila načelna nasprotja v pogledih slovenske narodne in družbene ter politične ureditve«, bi se krščanski socialisti morali odločiti za samostojno stranko.¹ Zgoraj omenjeni dejstvi sta bili morebiti res povod, s katerim je KPS utemeljevala podpise Izjave. Po vsej verjetnosti pa so bili pravi vzroki predvsem zunanje-politični položaj, pričakovani konec vojne in prevzem oblasti, kar je KPJ narekovalo poenotenje političnega delovanja na vsem jugoslovanskem prostoru in pri čemer na Slovenskem ne bi smelo biti izjeme. KPJ (in KPS) je uspelo, da je z ukinitvijo krščansko-socialistične skupine (ki se je KPS zdela najhujši tekmeč) in sokolske skupine kot samostojnih skupin prevzela vso politično in drugo iniciativo v svoje roke.²

¹ Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino, dalje AINZ, f. 492, okrožnica krščansko-socialistične skupine v OF, št. 6.

² O tej problematiki glej več: Tone Ferenc: Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945, Država in državi, knjiga 1, knjižnica OF št. 8/1, Ljubljana 1985, str. 578-606. (dalje: Ferenc n. d.). Rudolf Hribernik: Dolomiti v NOB, knjižnica NOV in POS 31/1, Ljubljana, 1974, str. 16 in 17. Tone Fajfar: Pomen Dolomitske izjave, Delo, 21. april 1978. Edvard Kocbek: Odgovori, Naši razgledi, 9. maj 1975. Tone Fajfar: Namesto epiloga, Naši razgledi, 9. maj 1975. Makso Šnuderl: Pismo akademika Maksa Šnuderla književniku Edvardu Kocbeku in odgovor nanj, Naši razgledi, 20. junij 1975. Edvard Kocbek: Odgovor, Naši razgledi, 20. junij 1975. Jože Penca: Politični monopolizem, 45 let Dolomitske izjave, Ljubljanski dnevnik, 1. marec 1988. Stane Kovač: Dolomitska izjava, spomenik stalinizma, Ljubljanski dnevnik, 15. april 1989. Spomenka Hribar: Dolomitska izjava, Nova revija, 1989, št. 83/84, str. 499-519, št. 85/86, str. 757-780. Zoran Polič: Vloga sokolske organizacije v zgodovini slovenskega naroda, Ljubljana 1952, str. 3 in 4.

Do podpisa Izjave so tudi Sokoli izdali štiri okrožnice. V tretji so obravnavali odnose »do ostalih skupin (boj sektaštvu), konspiracijo« in sokolske oddaje na radiu Svobodna Jugoslavija. V četrti, v kateri je razvidna tudi notranja organiziranost sokolstva v OF, ko so skoraj na vseh mestih prevzeli delo »novi bratje in sestre«, so poudarili, da morajo načelniki njihovih društev, ki so bila obnovljena in ilegalna, nuditi vso pomoč sokolskim zastopnikom v rajonskih odborih OF. Ti so morali na sestankih sokolskih rajonskih zastopnikov iz cele Ljubljane poročati o vsem, ne samo o sokolskem delu v rajonu, tako da bi bili tudi sokolski zastopniki v okrožju neprestano na tekočem o delu v vseh rajonih. Vsak sokol je lahko po tej okrožnici sprejel le po eno funkcijo, toda to je moral izpolnjevati »po najboljših močeh«. ³

Pri raziskavi o organiziranosti OF v Ljubljani me niso toliko zanimali globalni vzroki za podpis Izjave, pač pa bolj odnosi med temeljnimi skupinami v mestu, seznanjanje mestnega vodstva KPS in OF s pogajanjem pred podpisom, stališča članov vodstev posameznih temeljnih skupin OF do tega in na koncu izvajanje Izjave v ljubljanski organizaciji OF.

Tudi v Ljubljani so nekatere nesporazume med člani različnih skupin v OF reševali z razgovori. V začetku leta 1943 jih je s strani KPS vodila članica partijskega in frontnega poverjenišтва Mira Tomšič. Druga članica partijskega poverjenišтва Lidija Šentjunc ji je, verjetno zaradi predhodne neobveščeniosti očitala, da je popuščala krščanskim socialistom pri njihovih zahtevah in sta se »na tem udarili«. ⁴ Mira Tomšič je o tem pisala Kidriču, kako tudi Stane Kovač, ki je bil od decembra 1942 v frontnem poverjeništvu, nekaterih stvari ni razumel, kako je bil Franček (Majcen, op. p.) v mestu kot »zli duh, ki ga nisi nikjer videl, le vohal« in kako je prvotno mislila, »da jih je treba upoštevati, kjer to gre, kjer so včasih bili zraven, da jih je treba terati na delo, zlasti pri bolj garaških poslih, da jim moramo dati občutek upoštevanja in tovariškega sodelovanja in skušati pritegovati nase čim tesnejše«. Nad njimi se je pritoževala, da imajo čas sedeti, se pogovarjati, pisariti članke in ugotavljati, kdo izmed partijcev se je v čem pregrešil. Nadalje je tudi ugotavljala, da se »pojavlja tendenca, da se na terenu lovijo za političnimi funkcijami, otepajo pa se takih, kjer je treba garati«. Vzrok za takšno stanje je videla tudi pri komunistih, ki so komaj čakali, da bi zaradi njihove neaktivnosti zasedli še njihova mesta, ker so menili, da mora biti prav vse, tudi konkretno zbiranje in prenašanje, v partijskih rokah. Tomšičeva je imela o krščanskih socialistih Tonetu Tomanu, Kovaču in Jožici Toman mnenje, da so »še kar v redu«, ni pa bila prepričana o iskrenosti Stanka Osterca, ki je bil pri Slovenski narodni pomoči (SNP) in Fedorja Koširja iz Narodne zaščite (NZ). Tomšičevi in partiji so krščanski socialisti očitali vdore v tehniko, slab odnos partijcev do krščanskih socialistov »na terenu«, vodilno vlogo partije povsod in slabost obveščevalne službe. Tomšičeva jim je odgovorila, da ne morejo soditi o vdorih v tehniko, ker ne vedo, kako nevaren in tvegan posel

³ Dokumenti ljudske revolucije Slovenije, dalje DLRS 5, dok. št. 60, pismo Zorana Poliča dr. Josipu Rusu, sredi januarja 1943.

INZ, f. 495, okrožnica sokolske skupine v OF, št. 4.

⁴ Arhiv Republike Slovenije, dalje AS, a. e. 1757, pismo Lidije Šentjunc CK KPS, 9. februarja 1943.

je to. O slabem odnosu partijcev do krščanskih socialistov pa, da ta izvira iz njihovega nedela, saj imajo partiji vtis, da morajo sami delati, oni pa prihajajo samo nadzorovat. Od poverjetnosti se je sestajal največkrat sekretariat, redkeje vseh 6 članov. Pa tudi sestava rajonskih odborov OF se je spremenila, saj niso bili več sestavljeni po določenem razmerju, to je iz predstavnikov vseh treh ustanovnih skupin, češ da »bi bilo nespametno pri tem vztrajati, ker oni (predstavniki krščanskih socialistov in sokolov op. avt.) le z največjo težavo naberejo po terenu še toliko aktivistov, da zamašijo tiste luknje, ki jim po porporcu gredo«.⁵

Krščanski socialisti so se pritoževali nad urejanjem Slovenskega poročevalca, posebej številke, ki je pisala o prvem zasedanju AVNOJ-a v Bihaču in v kateri je bila navedena trditev, da je samo KP ostala zvesta narodu in njegovi svobodi. Ni pa bila s tem v zvezi navedena nobena druga politična skupina, niti krščanski socialisti niti sokoli, ki so vsaj do takrat predstavljali enakopravne partnerje v OF. Poleg tega je bilo po aretaciji Jožeta Zemljaka, predstavnika krščanskih socialistov pri ljubljanski izdaji Slovenskega poročevalca, domenjeno, da ga bo nadomeščal Stane Kovač, kar pa se ni zgodilo. Poleg tega krščanski socialisti niso bili zadovoljni, ker so komunisti, ki so bili v uredništvu omenjenega glasila, brez njihove vednosti popravljali njihove članke.⁶ V Ljubljani so med prvimi zvedeli za pogajanja o izjavi. Edvard Kardelj je že 17. februarja 1943 poročal Zdenki Kidrič, da so se z vodstvom krščanskosocialistične skupine sporazumeli in da je imel celo vtis, da imajo iskreno željo iti s partijo do konca in da ne bodo dopustili, da se »njihovih pozicij polasti reakcija«. Posebej jo je opozoril na Frančka Majcna, ki je odšel iz Ljubljane v Polhograjske Dolomite in se vrnil nazaj v Ljubljano, čeprav so mu to odsvetovali, ker ni imel ustreznih dokumentov.⁷ Istega dne je Boris Kidrič pisal Miri Tomšič, da je do »pojavnov« v zvezi s krščanskimi socialisti, o katerih mu je pisala, prišlo tudi drugje in da se je v skupini okrepila tendenca, da bi se razvila v politično stranko.

Posebej ga je skrbelo, da je pričelo skupinsko vodstvo snovati »lastno organizacijo lastnih aktivistov z lastno disciplino itd. – torej najnevarnejšo organizacijo z 'elitnim' karakterjem« – in ob tem zapisal, da je ta »pojav treba razmotrivati skozi prizmo bližajočega se konca«. Kidrič res ni niti posumil, da bi imeli krščanski socialisti kakšne zveze z Londonom, s tamkajšnjimi člani jugoslovanske vlade v begunstvu, vendar bi bili lahko, po njegovem mnenju, skupina, preko katere bi začela »reakcija iskati svoje pozicije znotraj samega osvobodilnega gibanja«. Krščanskim socialistom je razen prej omenjenih »pojavnov« očital tudi njihovo zatrjevanje, da partija ne zna voditi pravilne politike do kmeta, da se je OF preveč naslanjala na proletariat itd. in s tem naj bi pri kmetstvu iskali »lastno razredno bazo za lastno politično stranko«.⁸ Istega dne, to je

⁵ AS, a. e. 1712, pismo Mire Tomšič CK KPJ, 11. februarja 1943.

⁶ AS, a. e. 1755, pismo Lidije Šentjunc CK KPS, 6. februarja 1943.

AS, a. e. 2393, pismo neznanega avtorja iz Ljubljane Borisu Kidriču in Edvardu Kardelju. DLRS 5, dok. št. 143, pismo Mire Tomšič Borisu Kidriču, 11. februarja 1943.

⁷ Edvard Kardelj: Zbrana dela, pismo Zdenki Kidrič, 17. februarja 1943, dok. št. 99, 2 del.

⁸ DLRS 5, dok. št. 163, pismo Borisa Kidriča Miri Tomšič, 17. februarja 1943.

17. februarja 1943, je tudi KPS naslovil pismo na vse tri člane partijskega poverjenišva za Ljubljano, v katerem, jih še nadalje pooblašča, naj nadaljujejo cenzuro vseh pisem, ki jih krščanski socialist Jože Brejc z Dolenjskega pošilja članom svoje skupine v Ljubljano, vsem drugim, razen partijcem, pa naj onemogočijo kakršenkoli vpogled v tehniko. Naročili so jim tudi, naj zagotovijo vodstvo partije prav povsod, tudi pri SNP; prekinejo naj tudi prakso, ko so skupine imenovala v posamezne organizacije svoje »predstavnik«, ki so bili res samo predstavniki, ne pa aktivisti. Partija je dobila tudi popoln kadrovski monopol, ki se je odražal v navodilu: »Skratka, kadar vam kakšnega nekam postavijo, se morate vi s tem strinjati, drugače ga ne sprejmite. Ne dopustite pa seveda, da bi upravljali partijo pod isto odgovornost. Pri tem pa pazite, da ne boste zlezli v sektaške odnose do njih«. Kardelj je napisal, ne pa tudi odposlal pismo za vodilna krščanska socialist, Toman in Kovača, kjer ju spominja na razgovore, ki so jih imeli v času, ko je bil v Ljubljani in na takratno skupno mnenje, da lahko skupina nadaljuje pot le v tesni povezanosti s KPS. V primeru pa, da bi se politično organizacijsko osamosvojili v stranko, bi ta, po Kardeljevem mnenju, »hitro zdrknila na reakcionarne klerikalne pozicije«. Posebej pa je poudaril delavsko jedro v krščansko-socialistični skupini: »Ta stvar mora biti še zlasti jasna vam, delavcem, ki veste, da je delavski razred samo eden in enoten po svojih socialnih in ekonomskih interesih in nalogah in zato ne more biti razcepljen na stranke, razen kadar je pod vplivom kapitalistične reakcije.«⁹ 22. februarja je Mira Tomšič verjetno v imenu ljubljanskega poverjenišva centralnega komiteja KPS odpisala Kidriču in Kardelju, – kako se bosta s Tomanom in Kovačem pogovorili Šentjurčeva in ona osebno, – kako sta onadva o dogovoru med partijo in krščanskimi socialisti že dobila kratko vest – in kako da je Tomanu nekako nerodno oziroma kako mu ni prav, »da je zunaj tako daleč prišlo« – ter kako bo partijsko vodstvo v mestu poskrbelo, da bodo začeli krščanski socialisti »svoje 'linijsko delo' svojim aktivistom razlagati kot manj važno, prvenstveno poudarjati uspehe OF kot celote in da jim tudi oni začno razlagati, zakaj mora biti KPS vodilna«. Mira Tomšič je to utemeljila s tem, da hočejo krščanski socialisti in Sokoli »včasih reči, čim bolj močne bodo osnovne tri skupine, močnejša bo OF« in s tem utemeljujejo svoje separatne cilje. In s tem se njihovi aktivisti na terenu zgublajo, češ, jaz grem ta teden samo na eden do dva kvartna sestanka, ker imam ogromno linijskega dela. Drugo pa utemeljujem s konkretnimi primeri, ko so krščanski socialisti na kvartnih pa tudi rajonskih sestankih hoteli omalovaževati partijo in jo stavljati najmanj v eno vrsto z njihovo skupino, celo tako, češ, po vojski tudi partije ne bo itd.«^{9a}

Toman, Kovač in Tomanova so poslali vodilnim krščanskim socialistom dr. Marianu Breclju, Edvardu Kocbeku in Tonetu Fajfarju, pismo, v katerem so nasprotovali ukinitvi njihove skupine. Omenjali so premajhno garancijo svobode združevanja in izražanja v nazorskem smislu in izrazili vtis, da »se KP nekako boji resnega revolucionarnega tekmeca, ker smo, če pogledamo celotno naše delo za OF, res veliko doprines-

⁹ Edvard Kardelj: Zbrana dela, tipkopis, pismo Lidiji Šentjurc, 23. februarja 1943, dok. št. 110, 2. del. AS, a. e. 2400, pismo Edvarda Kardelja Stanetu Kovaču in Tonetu Tomanu, 18. februarja 1943.

^{9a} AS, a. e. 1714, pismo Mire Tomšič SK KPS, 22. februarja 1943.

li, in to bolj iz idealizma in notranje prepričanosti kot pa iz kake disciplinske vezanosti. Upoštevati moramo dejstva, da smo KS (krščanski socialisti, op. p.) vse doprinašali in gradili za OF, medtem ko je KP gradila za svojo lastno politično stranko.¹⁰ Vodstvo KPS v mestu je nameravalo razložiti Izjavo »samo v okrožju (v okrožnem komiteju, op. avt.) ... sicer se bo začelo z ozirom na njihov razvoj (pri tem mislijo na člane KPS) kljub dopovedovanju sektašenje brez primere«.¹¹

Po aretaciji vodilnih krščanskih socialistov v mestu, Tomana, Kovača in Tomanove, je Izvršni odbor OF poslal v Ljubljano krščanskega socialista Frančka Majcna, ki je razlagal Izjavo pri krščanskih socialistih, ki v mestu ni naletela na odpor. Ljubljansko partijsko vodstvo je pred tem nameravalo vključiti v frontno poverjeništvu Fedorja Koširja, toda Kardelj je sporočil, da so poslali Majcna, kljub temu, da je predvideval, da bodo v Ljubljani razočarani. Poslali pa so ga zato, ker so bili prepričani, da bo on bolj kot kdorkoli od ljubljanskih krščanskosocialističnih aktivistov branil stališča Izjave. Za Koširja pa je predlagal, da bi ga vključili v okrožni odbor OF za Ljubljano.¹² Pri Majcnu se Karelj res ni zmotil. Tako Vladimir Krivic kot Šentjurčeva sta pisala, da so ga bili veseli takoj po prvem razgovoru, da je veliko doprinesel k izboljšanju v odnosih in da je »takorekoč rešil situacijo med KS«.

Stvar pa se je deloma zapletla tam, kjer Kardelj ni pričakoval, pri Sokolih; Zoran Polič se je namreč »postavil na stališče, da Izjava ne velja za Ljubljano, da je ne gre rigorozno tolmačiti. Nato, da njihovi ljudje, ki delajo s sredinskimi elementi, nimajo časa biti v OF«. Krivic je še poročal, da so se ostali vodilni Sokoli pasivizirali že preje in da je situacija z njimi izven Ljubljane drugačna, ker »zunaj absolutno nič nimajo in vedno, da ne bodo imeli«. Šentjurčeva je bila manj kategorična do Poliča kot Krivic, ki je celo zapisal, da sabotira Izjavo. Menila je, da obstaja le nevarnost, da bi se nekateri bivši funkcionarji sokola polastili vodilne vloge, predvsem v Mostah in Šiški in da bi se mednje vrinili še mihailovičevci.¹³ Tudi zato je Kardelj naročil Šentjurčevi, naj pride Polič čimprej iz mesta k njim in naj zatem reorganizirajo frontno poverjeništvu tako, da bo sestavljeno le iz treh članov in naj mu ne dajo prevelikih pravic. Partijsko poverjeništvu pa naj bi obšlo frontno tudi tako, da bi se v osnovnih vprašanih pismeno posvetovalo neposredno z izvršnim odborom OF, kateremu naj bi pismeno poročal tudi okrožni odbor OF in ne samo frontnemu poverjeništvu tako kot dotlej. Poverjeništvu izvršnega odbora OF naj bi postalo »samo splošno predstavništvo«.¹⁴

Za odnose med aktivisti skupin pred sprejetjem Izjave je Tomšičeva menila, da so bili dobri, vendar nenaravni, ker so bili aktivisti bolj vezani na vodstva skupin kot na skupno vodstvo OF in da so bili tudi sestanki rajonskih odborov zaradi tega večkrat le formalne narave. Nato navaja primere, ko so opazili več delovne povezanosti med ak-

¹⁰ Ferenc, n. d., str. 601.

¹¹ AS, a. e. 1714, pismo Mire Tomšič Borisu Kidriču in Edvardu Kardelju, 22. aprila 1943.

¹² DLRS 6, dok. št. 95, pismo Edvarda Kardelja Lidiji Šentjurc 22. aprila 1943.

¹³ AS, a. e. 1705, pismo Vladimirja Krivica, 29. aprila 1943.

DLRS 6, dok. št. 113, pismo Lidije Šentjurc CK KPS, 28. marca 1943.

¹⁴ Edvard Kardelj: Zbrana dela, tipkopis, pismo Lidiji Šentjurc, 22. april 1943, dok. št. 135, 2. del.

tivistoma iste skupine in različnih sektorjev, kakor med dvema aktivistoma istega sektorja in aktivisti različnih skupin in da je bila zato dejavnost brez vsake notranje povezave in brez vsakega enotnega efekta.¹⁵ Pri Sokolih je bila še v maju prisotna tendenca dejavnosti le po sokolski liniji in so ponekod tiste, ki so delali v OF odborih, celo pošiljali na sokolsko delo, čeprav jim je Tomšičeva »posvetila ogromno časa«.¹⁶ Zaradi takšne situacije je bil Polič v stalnih pisnih stikih predvsem z Dragom Pustiškom. Ta mu je poročal, da v Ljubljani največ časa posvečajo povezavi med načelniki društev in zastopniki sokolov v rajonskih odborih OF. V Mostah je to povezavo vodil Martin Perme, v Šiški pa Lavoslav Dolinšek, ki se je v ta namen sestal z ing. Stanetom Jesihom.¹⁷ Polič mu je sporočil, da je izvršnemu odboru OF odkrito poročal o delu in odnosih in da čakajo Tomšičevo, da bi se pomenili »o raznih ukrepih« v Ljubljani, da naj pazi in naj ne dopusti, da bi mihailovičevci »šarili« med Sokoli.¹⁸ V drugem pismu pa mu je napisal, da je govoril s Tomšičevo, ki je prišla na razgovore z izvršnim odborom OF na osvobojenem ozemlju in da naj se vključujejo v fronto ter ne zapustijo dela med sokoli, le frontnemu vodstvu naj dajo več pogleda v društveno delo, da bo prenehalo očitiranje, da delajo nekaj po svoje in da naj občasno povabijo člane okrožnega ali rajonskega vodstva na sestanke vaditeljskih zborov.¹⁹

Kljub vsemu partijsko vodstvo v Ljubljani s Sokoli še ni bilo zadovoljno, čeprav je potekal sestanek z njimi »v dobrem tonu«. Po mnenju Šentjurčeve bi morali partijci še več sodelovati z njimi, da bi začeli »gledati probleme z našimi očmi in ne naivno poštenjakarsko«, in da so vodilni Sokoli v Ljubljani Pustišek, Viktor Repič in Jelica Vazzaz popolnoma odvisni od Poliča. Njemu je konec junija pisala tudi Vazzazova, in sicer o težavah s statistiko. Največ so jih imeli v Mostah, kjer so se s partijo zedinili, da bodo najprej napravili statistiko, koliko sokolov je povezanih z OF, o nepovezanih oziroma o tistih, ki so povezani samo v društvu in o nasprotnikih OF. Ko pa je imel Pustišek sestanek z moščanskimi sokoli in Leopoldom Kresetom s KPS, je bil »skoro osamljen in celo naši so bili proti Salv. (Repičevemu op. p.) predlogu«. Na tem sestanku so se zbrali vodilni ljubljanski sokoli v OF in zagovarjali stališče o statistiki, ker se je »med našimi Sokoli pojavilo mnenje, da hočejo sok. popolnoma odpraviti in so odločno proti temu. Grogov (Kresetov op. p.) predlog: da se Sok. sploh ne bi več sestajali v nobeni obliki, event. kdaj glede sredine«. Vazzazova je predlagala, da bi okrožni sokolski odbor vključili v rajon Center, kjer bi bil eden izmed članov tudi član rajonskega odbora OF; tako bi zadostili predlogu Mire Tomšič, da »ne bi bilo nobenega odbora, ki ne bi bil v stiku s fronto s terenom in ne bi prišlo direktive od obeh strani« (to je od odborov OF in po sokolski liniji, op. avt.). Sokolsko pomoč, ki je delovala neodvisno, so nameravali vključiti v SNP, vendar je menila, da bo zatem višina

¹⁵ DLRS 7, dok. št. 74, pismo Mire Tomšič izvršnemu odboru OF, 21. maja 1943.

¹⁶ AS, a. e. 1771, pismo Lidije Šentjurc CK KPS, 23. maja 1943.

¹⁷ DLRS 7, dok. št. 100, pismo Draga Pustiška Zoranu Poliču, 28. maja 1943.

¹⁸ DLRS 7, dok. št. 99, pismo Zorana Poliča Dragu Pustišku, 28. maja 1943.

¹⁹ DLRS 7, dok. št. 123, pismo Zorana Poliča Dragu Pustišku, 5. junija 1943.

zbranih prispevkov padla, ker so mnogi dajali prispevke neposredno za znanca ali pa za OF in sokole. Glede vstopa posameznih Sokolov v partijo pa vodstvo ljubljanskih Sokolov ni imelo pripomb.²⁰

Viktor Repič, član poverjenišтва izvršnega odbora OF za Ljubljano in Zoran Polič, ki je bil že več kot mesec dni v partizanih, sta si tudi v juliju in avgustu stalno dopisovala in med drugim obravnavala tudi Izjavo in medsebojne odnose, predvsem s komunisti, pri čemer pa sta ugotovitve, ki naj bi bile zaupne, šifrirala. Repič je pri Sokolih, ki so bili vključeni v KPJ ali SKOJ in pri tistih, ki niso bili močneje vezani na »sokolsko skupnost«, opažal, da imajo na odnose in sodelovanje z OF drugačne poglede kot sokoli, ki jim je bila »sokolska skupnost še vedno živa in trdna«. Niso bili več za posebne povezave po sokolski liniji in »niti ne samo za izključno delo med Sokoli in nacionalno sredino«. Poleg tega so se po razgovorih med Sokoli in KPS razširile govoriče o razpustu sokolske linije in nepotrebnosti le-te.²¹ Polič mu je pisal, da so predstavniki Sokolov v vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja menili, da je delovanje Sokolov v Ljubljani popolnoma pravilno, predvsem kar zadeva njihovo linijsko delovanje. Da pa bi pospešili sodelovanje z OF, so predvideli, da bodo sokolska društva čim tesneje vključili v celotno gibanje in da bi imela rajonska vodstva OF popoln pregled v društveno življenje in s tem na razpolago potrebne ljudi. Pri vztrajanju na linijski usmeritvi niso naleteli pri ljubljanskem partijskem vodstvu na nikakršno razumevanje, predvsem ne pri Miri Tomšič, ki je dobila navodila, naj sicer ne zahteva od sokolov propagiranja za KPS. Vendar pa so morali tudi sokoli razlagati »stvar v smislu Izjave«. ²² Po izkrcaju zaveznikov na Siciliji je Polič naročal ljubljanskim Sokolom, da je predvsem pomembna »popolna enotnost in popolno soglavje v vseh stvareh. Nastopila je doba, ko bo marsikdo hotel zapeljati predvsem našo stvar na stranski tir, češ, sedaj pa ni potrebno več sodelovanje, ker bo itak konec, krenimo svojo pot. Ravno sedaj pa je sodelovanje najbolj potrebno, ker bo z zlomom nastopil čas gradnje in ravno v tem bodo še silna nasprotovanja reakcije; da to premagamo, bo potrebno namreč še večje zlitje kot pa doslej«.

Ko je prišla na osvobojeno ozemlje Lidija Šentjurg, se je Polič z njo pogovarjal predvsem o zgoraj omenjenih vprašanih, skušal ugotoviti, »kje so vzroki težav, ki nastajajo glede odnosov« in ugotovil, da pri Šentjurčevi ni bilo nobenega nasprotovanja sokolom; poudarila je, da deli njeno mišljenje glede sokolov tudi Tomšičeva. Nato se Polič vprašuje:

»Kje je torej hiba? Mislim, da samo v enem dejstvu, ki ga je Joža (Lidija Šentjurg, op. p.) tudi poudarila, da ste bili namreč proti temu, da bi tudi ostali skupinski predstavniki posečali naše društvene sestanke. Soča (Mira Tomšič, op. p.) je to zahtevala

DLRS 7, dok. št. 139, pismo Zorana Poliča Dragu Pustišku, 8. junija 1943.

²⁰ DLRS 7, dok. št. 168, pismo Lidije Šentjurg CK KPS, 15. junija 1943.

DLRS 7, dok., št. 174, pismo Draga Pustiška Zoranu Poliču, 22. junija 1943.

DLRS 7, dok. št. 235, pismo Jelice Vazzaz Zoranu Poliču, 30. junija 1943.

DLRS 7, dok. št. 230, pismo Draga Pustiška Zoranu Poliču, 30. junija 1943

²¹ AINZ, zbirka Z. Poliča, pismo Draga Pustiška Zoranu Poliču, 5. julija 1943.

²² AINZ, zbirka Z. Poliča, pismo Zorana Poliča Dragu Pustišku, 10. julija 1943.

kot dokaz popolne vključitve, vi pa ste se upirali, ker ste smatrali to za poseg v svojo samostojnost. (Jaz bom vse izvajal iz tega, če sem seveda zgrešil, mi sporoči in pokaži pravi vzrok). Če je stanje res takšno in je to vzrok, ste imeli oboji napak. Soča, ker je zahtevo tako postavila, kot da bi šele to bil dokaz iskrenosti in da se v nasprotnem primeru snuje nekaj čisto izven okvira OF, vi pa, ker ste smatrali obisk ene in druge skupine kot poseg v svobodno delo in odločanje. Mislim, da mi boš priznal, da pri zavestnem delovanju in ocenjevanju izgubiš le toliko svobode, kolikor si je sam pripravljeno dati, zato te stvari ne smete tako postavljati. Gotovo se še spomniš, da sem jaz rekel Vlasti (Miri Tomšič, op. p.), naj pridejo tudi na naš sestanek, če se zanimajo. Če torej sedaj čutijo to potrebo in sicer kdorkoli, morate vi to samo pozdraviti. Seveda vam nobeden teh obiskovalcev ne more ničesar diktirati glede vaših notranjih zadev. Kar pa se tiče skupnih zadev, je popolnoma jasno, če je prišel v svojstvu nadrejenega OF organa (torej tistega, kateremu ste sedaj društva podredili glede poslovanja v OF zadevah), da ima polno pravico podajati potrebne direktive in nalagati izvedbo sklepov, ki ste jih vi predhodno sprejeli (mislim poverjeništvu ali okrožjih). Samo tako si jaz predstavljam pravilno funkcioniranje celotnega društva v okviru OF. Priznam sicer, da celoten položaj za tako vključitev društev še ni dozorel (mislim neposredno na rajone) v društvih samih, toda zunanji dogodki silijo, da stvar pospešite. Gre torej zato, da vi kot S. ničesar ne izgubite, da postanete popolni OF (in to celotna društva brez izjeme) in da dosežete popolno skladje v celotnem delovanju. Če boste torej obdržali svoje delo na dosedanji višini, mislim, da se vam ni treba bati nobenega obiska. Odnosi pa morajo biti seveda postavljeni tako, kakor poudarjam gori in je zato vaša naloga, da vsak poizkus kakršnegakoli diktata tako v kali preprečite. Ne vem, ali sem bil v gornjih izvajanjih dovolj jasen, upam pa, da boste sigurno zadeli pravi način. Prosim te pa vsekakor, da mi takoj sporočaš vse težave, ki bi se še rodile. Želel bi, da čimpreje steče stvar v popolnem soglasju.

Poudaril bi pa še eno nevarnost, ki bi vas lahko zapeljala. Nikdar ne smete imeti pred očmi samo ozkega okvirja sedanjega društva in ga nekako ljubosumno čuvati. Ti dobro veš, kako sva govorila o bodoči ureditvi tega dela. In če naj takrat zajame tako širino, morate vi že danes pokazati razumevanje za tak obseg in se res intenzivno udeleževati celotnega dela. Samo tako bodo društva res v okviru celote in ne bodo šla neko svojo pot, kar je danes silno važno.²³

Na vse to je Repič odgovoril, da je razčiščevanje med KPS in Sokoli v mestu pri nekaterih povzročilo odpor, vendar so zatem vse to zgladili. Tomšičeva je predlagala, da sokoli v mestu ne bi več uporabljali izraza sokolska linija in Repič je odgovoril, da jim to ni nikdar povzročalo kakšnih posebnih problemov. Na enem prvih sestankov s predstavniki KPS so se Sokoli res branili, da bi »hodili rajonski delegati na društvene sestanke, pa ne zaradi tega, ker bi mi to smatrali za poseg v svobodno odločanje, ampak ker smo se bali, da ne bodo smatrali tega za sodelovanje, ampak za kontrolo, kar bi seveda dela ne pospešilo, ampak celo oviralo. Že tekom par dni pa smo te pomisle-

²³ AINZ, zbirka Z. Poliča, pismo Zorana Poliča Dragu Pustišku, 12. julija 1943.

ke zavrgli in bili pripravljene povezati društva na tak način.«²⁴ V šifriranem delu sporočila je Polič obvestil Pustiška, da je pri KPS »jasno, da ne zaupajo; vedo, da niso popolnoma dorasli, ker imajo v Ljubljani samo drugovrstne ljudi in zato hočejo s takimi metodami nadoknaditi ostale pomanjkljivosti in vam na tak način preprečiti kakšna stranpota. Ljudje, ki so v Ljubljani, ne morejo razumeti, kaj mi hočemo in zato boste mogli stvar urediti samo z lastno uvidevnostjo in s svojimi pravilnimi stališči. Uvideti morajo, da mi nimamo nobene lastne poti. Hočemo pa po svoji poti brez pritiska pripeljati ljudi v novo skupnost, v kateri ne bo več delitev po skupinah, ampak res odkrito sodelovanje in to predvsem s partijo.« Glede govorice o razpustu sokolstva pa je menil, da izhajajo »iz mihailovičevske kuhinje« in da noben diletant v KPS ne bi bil sposoben vreči takšne neumnosti na teren. Glede povezovanja sokolskih društev z OF pa se je strinjal z Repičem, da »tvorijo po društvi glavni odbor načelniki, rajonski zastopnik in še eden. Na ta sestanek lahko prihajajo tudi ostali rajonski zastopniki. Tako je društvo popolnoma vezano na rajon«. Podobno organizacijo naj bi izvedli tudi v okrožju.²⁵

V naslednjem pismu je Polič navedel, da so sami komunisti ugotovili, da stališče Mire Tomšič in Leopolda Kreseta ni bilo pravilno, ker »so zahtevali od vas popolno podreitev v tem smislu, da morate popustiti v svojih stvareh odločanja njim. Obveščala je teza, kakor sem jo zagovarjal v predhodnih razgovorih s Partijci, da ste namreč v svojem delu popolnoma samostojni. Partijci pa se morajo smatrati na naših sestankih kot gostje, ki so prišli, da pomagajo k čim boljšemu stiku«. Ko je še nadalje navedel sklepe sestanka izvršnega odbora OF, je grajal tudi Sokole v Ljubljani, da so preveč malenkostni, da se preveč ukvarjajo z Izjavo in da preveč pozabljajo na druge probleme. Avgusta 1943 pa jih je pozival samo k enotnemu delovanju za OF, sodelovanju s partijo in k dejavnostim v mestu v zvezi s kapitulacijo Italije, predvsem predvideno množično mobilizacijo.²⁶

Šentjurčeva se je tudi pritoževala, da so zahteve aktivistov krščanskosocialistične skupine prevelike, take, »kot bi imeli milijone. Sploh so pri teh konkretnih stvareh (denar, intendantca, LP) naravnost nemogoči. Sedaj jim gre res samo še za kontrolo. Samo po sebi pa je razumljivo, da delamo mi«, to je komunisti. V zvezi s SNP pa je menila, da je ta dejavnost »rokodelstvo«, pri katerem imajo »komando« krščanski socialisti, da so partijci kot »koklje in se pustijo komandirati tako daleč, da garajo za njihove, na naše pa pozabljajo«. Zato se je bolj posvetila kontroli SNP.²⁷ Maja 1943 je Franček Majcen, predstavnik krščanskih socialistov v frontnem poverjeništvu lahko poročal, da so Izjavo vsi aktivisti njegove skupine v celoti sprejeli in da so vsi načelni in praktični razlogi proti temu odpadli. Vendar pa je kljub temu »čutil, da so se nekje na dnu srca ohranili pomisleki, ki bodo do konca motili enotnost in iskreno tovarišstvo aktivistov OF«. Menil je, da je to človeško vzeto skoraj nujno in da se jih bo dalo od-

²⁴ AINZ, zbirka Z. Poliča, pismo Draga Pustiška Zoranu Poliču, 21. julija 1943.

²⁵ AINZ, zbirka Z. Poliča, pismo Zorana Poliča Dragu Pustišku, 15. julija 1943.

²⁶ AINZ, zbirka Z. Poliča, pisma Zorana Poliča Dragu Pustišku, 18. julija 1943, ter 2., 4., 28. avgusta 1943.

²⁷ Glej op. 4.

straniti z medsebojnim tovariškim zблиžanjem in v nesebičnem delu za OF.²⁸ Zatem, ko so se po Majcnovi dejavnosti krščanskosocialistični aktivisti sprijaznili z Izjavo, je pri njih nastalo julija 1943 »razburjanje zaradi verjetnega sektašenja naših v arestu proti aretiranim KS v arestu«. Tomšičeva je poročala, da proti Majcnu »vstaja opozicija«, ki jo vodi Stanko Osterc, ki »zbira različne slabe užaljene elemente in ima tudi stik s sredino. Podpirata jo tudi Savo (Toman, op. p.) in Al. (Tomanova, op. p.) iz aresta. Franček bi zaenkrat rad rešil zadevo sam z nami in ne misli pisati ven.«²⁹ Majcen je pisal o Izjavi Janezu Stanovniku, vendar dokaj splošno, češ da je v meščanskem okolju težje z njenim sprejetjem kot zunaj, da so junija 1943 rešili tudi nekatere nesporazume s sokoli in da tisti, ki imajo najtesnejši stik s terenom, najbolj razumejo potrebo po tesnejši spojitvi temeljnih skupin v OE Majcen dodaja: »Res pa je, da smo se sedaj šele načelno sporazumeli in da bomo pri konkretnem delu naleteli še na mnogo, zlasti organizacijskih težav, katerim bomo morali zlasti mi odpomoči.«³⁰ Istega meseca je izvršni odbor OF pisal svojemu poverjeništvu v Ljubljano, naj se vztrajno zavzemajo za enotnost aktivistov OF na temelju Izjave. V nadaljevanju med drugim piše: »Zavedajte se, da OF v sedanjem odločilnem in končnem obdobju nikakor ne bi bila v stanju izbojevati in ohraniti enotnost narodnih množic ter sedanjo linijsko širino, če ne bi bilo izjave in tiste enotnosti v aktivu OF, kakršna lahko nastane in se utrjuje na podlagi izjave.«³¹ Toda dan pred tem, 20. julija 1943, je pisal Vladimir Krivic, da se je v mestu pri krščanskih socialistih pojavila cela skupina, ki je nezadovoljna z Izjavo in da tudi vodilni sokoli naenkrat ne morejo razumeti nobene točke, »kakor da niso sploh ničesar o njej slišali« ter zaključil, da so s sokolsko pomočjo in društvi praktično tam, kjer so bili.³² Verjetno so zadnjič govorili o sprejetju Izjave v Ljubljani na sestanku izvršnega odbora OF 30. avgusta 1943, ko je Franček Majcen ustno poročal o razmerah v Ljubljani. Sprejeli so sklep o »poglobitvi medsebojnih odnosov« in da morajo »s tistimi krščansko-socialističnimi aktivisti, ki še niso na pozicijah Izjave, voditi posebne razgovore.«³³

²⁸ AINZ, zbirka Marijana Breclja, pismo Frančka Majcna, 21. maja 1943.

²⁹ DLRS 7, dok. št. 169, pismo Lidije Šentjurg CK KPS, 15. junija 1943.

AS, a. e. 1776, pismo Lidije Šentjurg CK KPS, 17. junija 1943.

AS, a. e. 1716, pismo Mire Tomšič CK KPS, 17. julija 1943.

³⁰ DLRS 7, dok. št. 197, pismo Frančka Majcna Janezu Stanovniku, 22. junija 1943.

³¹ DLRS 7, dok. št. 208, pismo Mire Tomšič CK KPS, 26. junija 1943.

DLRS 7, dok. št. 163, navodila izvršnega odbora svojemu poverjeništvu v Ljubljani, 14. junija 1943.

³² AS, a. e. 1252, pismo Vladimirja Krivica Borisu Kidriču, 20. julija 1943.

³³ AINZ, f. 432, zapisnik sestanka izvršnega odbora OF, 30. 8. 1943.

Lojz TRŠAN

THE IMPLEMENTATION OF THE DOLOMITE DECLARATION IN LJUBLJANA

S u m m a r y

In Ljubljana, the changes emanating from the adoption of the Dolomite Declaration were observed in the first instance in the organisation of the Liberation Front committees that no longer observed the principle of equal representation of all member groups. A rather important and related fact is the arrest of the leading Christian Socialists in the city following the adoption of the Declaration. The Christian Socialists and liberal political group named the Sokol were convinced that the stronger the member groups, the bigger the might of the Liberation Front as a whole, which was fully in line with the Liberation Front's initial orientations. The Christian Socialists in Ljubljana were also dissatisfied with their party leadership that had not consulted them or the other activists before signing the Declaration. The city's leading officials also believed that Fedor Košir would be appointed member of the Liberation Front Committee, to replace Tone Toman and Stane Kovač that had been arrested. The leadership of the Liberation Front however, sent Franček Majcen to Ljubljana, who became such an ardent advocate of the Dolomite Declaration that the local Christian Socialists no longer resisted its adoption, except for those that had been put into prison. The latter strongly opposed the elimination of the right to their own political organisation, stating that the Communist Party of Slovenia was simply fearing a serious revolutionary opponent, that the CPS had invested a great deal of time and energy into developing its won powerful party structure, while the Christian Socialists themselves had invested their idealism and beliefs into the building of the Liberation Front. Unexpectedly, problems could also be observed among the Sokol. They had not been an opponent of the Communist Party of Slovenia, but resisted the dissolution of their organisation to which they had been emotionally attached and could not allow for it to be »drowned« in the ranks of the Liberation Front. It was at a very late stage, in the summer of 1943, that the Sokol and the Christian Socialists apparently became reconciled with the Declaration, following months of discussions and persuasions. One must not forget the fact that the argument of words was still the dominant means used by the party activists in the city.

Razpravljanja

Janko Pleterski

Opozorila in opomba k posvetu o dr. Antonu Korošču

Simpozij o življenju in delu dr. Antona Korošca dne 13. novembra 1990 v Mariboru je dejanje, ki ga je nedvomno treba pozdraviti. Organizirano delo slovenskih zgodovinarjev dozdej skoroda ni bilo usmerjeno k posameznim političnim osebnostim, pa če je njihov pomen v zgodovini bil še tako velik. Zborovanja zgodovinskih društev so bila namenjena v prvi vrsti preučevanju posameznih poglavij zgodovine Slovencev, zlasti za čas 1848–1918, za poznejši čas pa so posvetovanja prirejale historiografske ustanove ob izbranih vprašanih obče narodnozgodovinske narave. Posvetovanj, obrnjenih k posameznim političnim osebnostim, je bilo samo dvoje, a ti dve niso priredile historiografske inštitucije (Slovenska matica je priredila posvet o dr. Janezu Bleiweisu, 17. marca 1982. Marksistični center ZKS pa posvet o Borisu Kidriču, 18. aprila 1983). Dvodnevni tržaško-ljubljanski simpozij »Italijanski in slovenski socialisti v dobi Henrika Tume (1905–1918)«, 20. in 21. maja 1977, in posvet v obliki izrednega občnega zbora Zgodovinskega društva za Slovenijo ob 40-letnici knjige »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« Edvarda Kardelja–Speransa, dne 2. marca 1979 v Ljubljani, nista bila, kot povesta že naslova, v ožjem smislu »biografska«. Še bolj to potrjuje objavljeno gradivo (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XVII, Ljubljana, Trst, 1979, št. 1–2 in Zgodovinski časopis, 33, 1979, št. 4). Če se je v letih 1987 naprej vendarle zvrstilo nekaj okroglih miz in posvetov o »pomembnih, pa tudi precej prezrtih možeh našega političnega življenja pretekle dobe«, kakor je ta, sam po sebi gotovo potrební pojav in motivacijo zanj označil dr. Franc Rozman v svoji uvodni besedi v Mariboru (Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, Ljubljana, 1991, št. 1, str. 3. – Odslej navajam samo strani iz te publikacije), potem je treba hkrati videti, da so posveti o političnih osebnostih nova praksa v naši povojni historiografiji. Dobro bi bilo, če bi zdaj zgodovinarji sami poskrbeli, da bodo tega novega metodološkega prijema v doglednem času deležni vsi pomembni možje (in žene) pretekle dobe, da ne bi imeli ne staroprezrtih, ne novoprezrtih. Prvi korak k temu bi morda bil, da bi napravili seznam takih osebnosti. Drugi pa, da bi se dogovorili, da bo v program biografičnih posvetov vselej vključen referat o rezultatih dotedanjega zgodovinskega preučevanja. Zgolj osebno mnenje o tem, kdo in koliko je bil v historiografiji prezrt, je lahko zelo nenatančno, do dela posameznih historikov pa spričo v uvodni besedi izražene ga očitka tudi krivično.

H gradivu posveta o dr. Korošču želim dati le nekaj opozoril ali dopolnil, morda koristnih za vedenje o dr. Korošču, in eno opombo, ki se mi zdi potrebna.

Ob sicer vzglednem curriculum vitae dr. Korošca do prve svetovne vojne, ki ga je prispeval dr. Feliks J. Bister, je treba reči, da v njem zija velika praznina za zadnja leta, 1911–1914. Ravno to pa je čas, ko Korošec vstopa v »veliko« (če se smem tako izraziti) slovensko politiko, v kateri se bo kot osebnost, ki vodi Slovence po usodnih poteh, uveljavil v letih prve svetovne vojne. Že iz pičlih podatkov, navedenih v referatu dr. Janeza Juhanta, je videti, da obstaja v letu 1914, še pred začetkom vojne, problem Koroščeve uvrstitve v zaostrojuči se spor v SLS med starimi in mladimi, ki se skozi osebnosti izraža v dvojici Krek–Šušteršič. Škof Jeglič postavlja z odločitvijo, da obema ne zaupa, Korošca ob bok Kreku (75). Stvar pa se ne začinja šele v tem letu, niti v SLS sami niti kot vprašanje, kako se do obeh oblikujočih se tokov v stranki opredeljuje Korošec in koliko sam prispeva k njihovemu profilu. Dr. Bister se zadovoljuje s tem, da omeni, da je Korošec v Hrvatsko–slovenskem klubu zamenjal (datum ni naveden) Šušteršiča, seveda kot načelnika kluba. Zamenjavo nekako pojasnjuje s tem, da so klubski tovariši Šušteršiču zelo zamerili, ker je 4. 1. 1912 postal deželni glavar Kranjske (25).

Moram opozoriti, da je zadeva v znatni meri dokumentarično razsvetljena, predvsem na podlagi zapiskov Vjekoslava Spinčiča, v moji študiji o zvezi Vseslovenske ljudske stranke in Hrvatske stranke prava v l. 1911–1913.¹ Tu vidimo, da se je Korošec, sicer nekoliko neprepričano, končno pustil vpreči v Krekovo akcijo za omejitev Šušteršičeve moči in da je ta akcija že v 1912. in 1913. letu pomenila tudi odpor do tistega prvenstvenega oziranja na želje monarha, ki je bilo tako določilno za Šušteršiča in njegovo taktiko. Koliko je potem Korošec svojo novo politično pozicijo izbral, da to taktiko samostojno oblikuje, koliko pa je ostal izvajalec Krekovih zamisli, to je vprašanje, ki ga bo še treba raziskati. Že zdaj razpolagamo s spominom na izjavo dr. Korošca tik pred koncem njegovega življenja, ki je značilna za celoten njegov odnos do Kreka. Škof dr. Gregorij Rožman je 19. marca 1941 povedal, da sta s Koroščem sedela, dva ali tri tedne pred njegovo smrtjo, na neki mladinski proslavi v Unionu. Pogovor je nanese na to, da Vinko Brumen nadaljuje delo Ivana Dolenca za izdajo zbranih spisov J. Kreka. Korošec je k temu pripomnil: Saj smo poznali Kreka, a če hoče imeti narod svoj mitos, naj ga ima!²

Osnutek Koroščeve politične biografije dr. Janka Prunka je usmerjen k njegovemu delovanju po 1. decembru 1918 do smrti. Postavljen ob podrobno dokumentirani referat dr. Momčila Zečeviča, s katerim se tematsko močno prekriva, deluje sicer bolj esejistično, kar pa ni narobe. Upravičenost eseja moramo priznati tudi v zgodovinopisju. To ni samo zelo učinkovit način posredovanja rezultatov podrobnega, za splošno interesiranega bralca dostikrat suhoparnega raziskovanja. To je lahko tudi pomembna spodbuda za delo zgodovinarja samega. Ob branju obeh omenjenih referatov postaja očitno, da se bo bodoči biograf dr. Korošca moral na vsak način obrniti k vprašanju, ki bi ga ob tolikih drugih velikih temah njegovega življenjepisa lahko imenovali najbolj

¹ Zgodovinski časopis, 34, 1980, str. 5–75. – Nekoliko okrajšan ponatis v: J. Pleterski, Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, »Obzorja«, Maribor, 1981, 119–166.

² Zgodovinski arhiv Ministrstva za notranje zadeve R. Slovenije, »Šmajdov dnevnik«, zbirka Borisa Mlakarja.

politično problematično in moralno obremenjujoče. To je vprašanje vloge dr. Korošca v pripravi skupščinskega atentata 20. junija 1928 na poslance Hrvatske seljačke stranke. Čeprav so nekateri zgodovinarji, zlasti s sklicevanjem na spomin dr. Stanka Majcna, že dozdej skušali vzbuditi vtis, da gre vsaj za to, da je Korošec vedel, kaj se pripravlja, je referat dr. Zečevića to temo preoblikoval v neposredno obtožbo o njegovem sodelovanju. Dr. Prunk te teme v svojem osnutku ni nakazal. Tudi ni nakazal problema sodelovanja dr. Korošca v vladi kraljeve diktature, v vladi generala Pere Živkovića (6. januar 1929 - 28. september 1930). To vlado označiti kot »centralistično« je le premilo (44), če smo še tako obzirni do dozdej prezrtih osebnosti. Nihče med referenti ni omenil zelo pomembnih podatkov iz nemških diplomatskih dokumentov, ki jih je v svojo knjigo vključil dr. Dušan Biber že 1966. leta.³ Tukaj mislim predvsem na vprašanja, ki jih vsiljuje poročilo nemškega poslanika von Heerena z dne 16. septembra 1940: »Ne glede na znane pomisleke, ki jih mi že dolgo imamo proti Korošču kot voditelju slovenskih klerikalcev, bi se lahko podelitev mandata za sestavo vlade Korošču izkazala kot danes koristna za nemške interese. Kajti če izvzamemo Stojadinovića, čigar povratak na mesto ministrskega predsednika bi že glede na hrvaški odpor vse preveč obremenil notranji položaj, je Korošec edini jugoslovanski državnik formata, ki z resničnim notranjim prepričanjem vodi boj proti Židom, framasonom in komunistom in ki bi tudi imel potrebno avtoriteto in energijo, da premaga odpor. Po drugi strani vidi danes Korošec glede na naslonitev na Rusijo (skupina šifre nejasna) nedvomno edino možnost za zaščito svoje slovenske domovine v tem, da se najtesneje nasloni na Os in zlasti na Nemčijo. Zato bo prav gotovo iz preudarnosti svojo politiko daljnosežno prilagodil našim željam. Zato priporočam, naj nemški tisk ne objavi ničesar, kar bi se moglo tolmačiti kot načelna odklonitev morebitnega Koroščevega mandata.« - Osebno sicer mislim, da je dr. Korošec v splošnem in še posebej v tistem času štel za glavno nevarnost, ki grozi Slovincem, nemško nevarnost in da je s svojo politiko takrat skušal predvsem preprečiti napad Nemčije na Jugoslavijo, toda druge teme v njegovem delovanju, ki jih omenja nemški poslanik, zato niso nepomembne. Tu mislim posebej na teme kot so antisemitizem, antiliberalizem (pobijanje »framasonstva«) in antikomunizem (kot historične drže tistega časa, ki s stališča idejnega ekskluzivizma sprejema vsa politična zaveznitva in ne odklanja nobenih sredstev za svoj temeljni namen). Vsaka biografija dr. Korošca, ki se bo izognila temeljitemu spoprijemu s temi temami, bo ostala rešetasta. Prepričan pa sem, da bo kljub temu ostalo dovolj takega, da bomo dr. Korošca šteli med velike osebnosti v slovenski in jugoslovanski zgodovini.

K takemu prepričanju me navajata še dve karakteristiki, ki jih imamo o dr. Korošču od dveh njegovih sodobnikov, od katerih noben ni bil kak njegov privrženec. Nasprotno. Prvi je Stjepan Radić. Sam je svoj spomin o neki svoji označitvi Korošca povedal Albinu Prepeluhu, ta pa je to ocenil za dovolj pomembno in zanimivo, da je stvar vključil v svojo aktualno brošuro, danes premalo poznano.⁴ Stjepan Radić je v

³ Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941, »Cankarjeva založba«, Ljubljana, 1966, str. 226 in druge.

⁴ V boju za zemljo in državo, »Kmetijska matica«, Ljubljana, 1928, str. 34.

času svojega protestnega političnega izseljenstva v letu 1923 »za dva meseca na povabilo (Georgija V.) Čičerina (sovjetskega ljudskega komisarja za zunanje zadeve) odšel celo v Moskvo,« piše Prepeluh. »Slovence utegne zanimati, da se je prvo vprašanje, ki ga je nanj stavil Čičerin, sovjetski komisar za zunanje posle, tikalo njih. Čičerin je namreč prosil St. Radića, da mu na karti pokaže, kje je prava naša narodna meja v Primorju in koliko slovenske narodne zemlje si je vzela Italija po vojni. Nadalje ga je zanimalo, kako so Slovenci politično orientirani ter o njihovi kulturi. Če niso morda le nezavedna 'reakcionarna masa' (izraz Marxa za slovanske narode bivše Avstrije po letu 1848) (pojasnjuje Prepeluh), ki so in bodo vedno le slepo orodje svetovne reakcije? V tem mnenju ga je potrjevala zlasti okolnost, da je vodja največje slovenske politične stranke duhovnik (dr. A. Korošec). Radić je Čičerinu opisal Slovence kot kulturni in politično zaveden kmečki narod, a dr. Korošča je primerjal celo z znanim belgijskim kardinalom Mercierjem. – Kardinal Mercier, to je danes že treba pojasniti, je bil tedaj v svetu znan in visoko cenjen kot voditelj patriotičnega odpora Belgijcev proti nemškimi okupantom v času prve svetovne vojne. Stjepan Radić je kot najbolj prepričljiv argument za Slovence in za Korošča navedel primerjavo z deželno in osebnostjo, ki sta v tedanji evropski zavesti označevali patriotični odpor zavojevalcu kot prvo politično in moralno kvaliteto. Kje smo danes?

Drugo pričevanje pa izvira od človeka, ki je pripadal političnemu gibanju, za katero sam dr. Korošec, po bontonu takratnega (in današnjega časa), ni imel dobre besede. Govorim o Otokarju Keršovaniju. V kratkih mesecih svoje svobode je Keršovani doživel smrt dr. Antona Korošča in mu napisal spominski članek v zagrebškem »Izrazu«. ⁵ Kdor hoče spoznati osebnost dr. Korošča in njegov čas, mora ta članek poznati. In tudi obratno. »S smrtjo dr. Antona Korošča, voditelja slovenskega dela JRZ, izginja iz javnega življenja Slovenije in cele Jugoslavije svojevrstno markantna osebnost, katere idejni in politični razvoj je izrazil vse bistvene momente politične in družbene zgodovine zadnjih desetletij,« začne Keršovani. Nato pa poskuša analitično pregledati delovanje Korošča in razvoj njegovega političnega okolja. Gotovo gre za vse prej kot za apologijo, a gotovo tudi ne za cenen bojni spis. Njegove ječe upravičujejo Keršovanija, da izreče tudi tole sodbo o dr. Korošču: »... njegove metode so vedno bile neusmiljene... Korošec se je razvil v enega najbolj doslednih in najbolj nespravljljivih branilcev 'ancien regima'.«

Toliko in takšnih imam opozoril ali dopolnil. Nekaj pa še moram povedati bolj osebnege.

Dr. Walter Lukan si je namreč neko tezo, domnevno iz moje knjige, objavljene v letu 1971, vzel kot kritično izhodišče svojega izvajanja. Pravzaprav bi se moral čutiti počaščenega ob tej pozornosti. Priznam pa, da bi mi bilo veliko ljubše, če bi se bil dr.

⁵ Otokar Keršovani, Izbor članaka. Izbor, napomene, predgovor i pogovor Nuset Seferović. »Kultura«, Beograd, 1960. – O. Keršovani je bil publicist, rojen kot tržaški Slovenec, odrasel in umrl kot Hrvat, piše še leta 1971 objavljene »Povijesti Hrvata«, napisane v času Speransa in ki bi jo lahko postavili le-temu ob bok. Na strani Slovencev je sodeloval v plebiscitni agitaciji na Koroškem. Bil je eden tistih idealnih jugoslovanskih narodnjakov, ki so se kmalu pridružili komunističnemu gibanju, za kar ga je jugoslovanski režim poplačal s tem, da ga je imel zaprtega celih 12 let. Na prosto ga je izpustil v februarju 1940, in je 6. junija 1941, skupaj z drugimi interniranci iz Kerestincev, umrl pred ustaškimi puškami.

Lukan že kdaj prej, časa je bilo dovolj, odločil za temeljitejšo oceno te moje knjige. To bi se dalo od njega pričakovati, saj se z jugoslovanskim vprašanjem pri Slovencih v habsburški monarhiji ukvarja že vsaj toliko časa kot jaz sam in to ob polni skledi arhivskih, časopisnih in historiografskih virov, ki si jo Dunajčani lahko vsak dan sproti postavijo na mizo. Pa berem le tu in tam kako njegovo opozorilo ob tem ali onem detajlu iz knjige, kakor mu pride ravno pod roko. Do zdaj na ta opozorila nisem reagiral. Tokrat pa ne gre samo za detajl, gre za neko pomembno, morda celo nosilno zgodovinsko tezo. O tem pa moram povedati svoje mnenje.

To-le berem v referatu dr. Lukana: »Janko Pleterski razlikuje v svoji knjigi 'Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo' že od vsega začetka prve svetovne vojne naprej dve nacionalnopolitični liniji v okviru Vseslovenske ljudske stranke (VLS) – najmočnejše slovensko politične sile. Poenostavljeno podano, naj bi bila prva linija, namreč Krek skupaj s Korošcem, bolj poudarjala jugoslovansko usmeritev.« (28.) Tukaj se dr. Lukan skliče na stran 51 v moji knjigi in na še več neidentificiranih mest v njej, obenem pa še na mojo razpravo o trializmu pri Slovencih, objavljeno v Zgodovinskem časopisu, 22, 1968, konkretno na stran 173 in še na eno neposredno za njo. Nadaljnje njegovo razpravljanje ga pripelje k poglavitnemu sklepu, kratko zapisanem v francoskem povzetku: »Krek in Korošec sta se zblížala šele jeseni 1916 in od takrat bi se moglo govoriti o liniji Krek-Korošec v slovenski politiki.« (34.)

Gre pravzaprav za dve vprašanji, ki ju dr. Lukan postavlja in razčiščuje, sklicujoč se izhodiščno na mojo knjigo in njej predhodno razpravo. Prvo je širše: Ali obstajata v politiki VLS dve nacionalno politični liniji, ena bolj avstrijsko patriotično, druga bolj jugoslovansko usmerjena, in to že od vsega začetka prve svetovne vojne? Drugo je ožje: Ali eni takšnih linij, če obstaja, pripada tudi dr. Korošec in od kdaj?

Najprej moram reči, da me dr. Lukan napačno navaja. Na strani 51 ne razlagam nazora o dveh smereh v politiki VLS. Tukaj razpravljam o tem, kaj sta Krek in Korošec (res omenjena kot »Krekova – Koroščeva smer«) v mesecih marca do aprila 1915 – ob tajnih hrvaško-slovenskih sestankih v Trstu – vedela o zamislih in dejavnosti emigrantov okrog Jugoslovanskega odbora in njihovih podpornikov v domačih deželah. Izrecno pa tu pišem: »Seveda bi bilo močno pretirano, če bi kdo domneval, da sta se Krek in Korošec že v tem času usmerjala proti Avstriji, podobno kot emigracija okrog Trumbića in Supila. A možnost poraza Avstroogrske v vojni in tudi njenega razpada sta oba imela pred očmi že tedaj in političnih stikov, ki bi za tak primer prišli v poštev, nista zavračala.« In nadaljujem: »Misel na možnost poraza in razpada Avstroogrske – obenem z zaskrbljenostjo zaradi Italije – je učinkovala tudi v splošni slovenski klerikalni politiki. Tudi pri škofu Jegliču in Šušteršiču. Iz te misli izvira spomenica papežu konec marca 1915...« – Ne gre torej za dve liniji, ki bi se razlikovali že kar v smislu za Avstrijo ali proti njej.

In kaj vidimo, če preberemo še tisto, kar sem o dveh linijah v VLS zapisal v razpravi o trializmu na citiranih straneh? Tu najprej ugotavljam, da je v politiki VLS s tem, da se je programsko omejevala na hrvaško slovensko skupnost, ostajalo nedefinirano stališče do Srbov. Seveda so mišljeni Srbi, ki so bili pod oblastjo Avstroogrske in katerih posebno narodnost je teorija hrvaškega zgodovinskega državnega prava kar

zanikala. To pravo pa je bilo tudi program VLS. Razume se, da je v teh razmerah treba razlikovati – in to je šibkost dr. Lukana, ker tega ne upošteva – med »srbofilstvom«, torej agitacijo za Srbijo, in pa med priznanjem Srbov kot enakopravnega narodnega subjekta v morebitni tripartitni jugoslovanski državni tvorbi. Seveda tvorbi, omejeni na ozemlje habsburške monarhije, torej do Drine. O tem pišem: »Nerazčičeno razmerje do Srbov – vsaj v oficialni politiki VLS – je bilo hipoteka za poznejši razvoj in je v svetovni vojni lajšalo Šušteršičevo politiko in njegov protisrbski nastop ob njenem začetku. Značilno pa je, da je ravno v vprašanju razmerja do Srbije, čeprav to seveda ni identično z razmerjem do Srbov v monarhiji, prišlo do konflikta med Krekom in Šušteršičem ob srbofilskem pisanju »Slovenca« ob prvi balkanski vojni. Tudi to je še učinkovalo v razvoju med svetovno vojno.« In nadaljujem: »V letu 1914, še pred sarajevskim atentatom in začetkom svetovne vojne, pomeni izsiljeni odstop Šušteršiča kot predsednika parlamentarnega kluba in izvolitev Korošca prvi resni uspeh smeri Krek–Korošec na poti k osamitvi Šušteršiča. Odslej je njegova moč utesnjena bolj na kranjsko deželo. Pomen tega uspeha se je očitno pokazal leta 1917 ob ustanavljanju Jugoslovanskega kluba. – Krepitev smeri Krek–Korošec kajpada ne pomeni kake načelne spremembe v osnovnem stališču VLS glede prihodnosti Slovencev v okviru habsburške monarhije...« Nota bene! Če ne gre za okvir monarhije, za kaj potem gre? Zaradi česa nastajajo razlike, spričo katerih govorim o dveh smereh? To je pojasnjeno v neposrednem nadaljevanju stavka: »... a vendar pomeni poglobljanje demokratičnosti političnih razmišljanj v VLS, ki vedno bolj izrazito postavljajo za izhodišče interes slovenskega naroda, kakor ga pač sami pojmujejo, vse manj pa zidajo na navidezno ujemanje tega interesa z eksistenčnimi interesi dinastije. Zavedajo se možnosti razpada monarhije, čeprav ga ne želijo, tudi ker računajo, da bi to pomenilo razkosanje slovenskega narodnega ozemlja. Za tisti del Slovencev, ki bi se ob razpadu monarhije vendarle lahko zedinili s Srbi in Hrvati, pa se boje pravoslavja; to manj iz čisto verskih razlogov kot iz pričakovanja, da bi se Srbi vezali z liberalci na Slovenskem in Hrvaškem in jim pripomogli do prevlade nad katoliškim taborom. Iz zadnjega razloga tudi ne žele, da bi se habsburška monarhija širila čez državne meje in si prisvojila Srbijo. Rešitev vidijo v federalistični preosnovi Avstrije, pri kateri bi se združili vsi tukajšnji Jugoslovani v eno državno enoto s pretežnim slovensko–hrvaškim značajem, ki bi pa v njej Srbom bilo treba priznati politično in versko enakopravnost. S takšno zahtevo prihajajo seveda v neposredno nasprotje s frankovskimi pravaši na Hrvaškem, katerih protisrbsko »vsehrvaštvo« in »samohrvaštvo« odkrito zavračajo. Dejansko to ni samo kritika frankovskega brezpogojno dinastičnega in izključno hrvaškega nacionalizma, ampak tudi že kritika Šušteršičeve apriorne absolutne zvestobe katoliški habsburški monarhiji kot osnove vse slovenske politike. Šušteršičeva smer je v teh predvojnih mesecih bila odrinjena v politično obrambni položaj, svoj protinapad si je lahko privoščila šele v posebnih političnih razmerah po sarajevskem atentatu. Šele takrat je Šušteršič lahko nastopil s svojim zloglasnim protisrbskim govorom in si podredil »Slovenca«, da 23. julija 1914 izjavi: 'Samo v Veliki Hrvatski, v okviru mogočnega habsburškega cesarstva leži naša narodna prihodnost, nikakor pa ne v srbstvu ali v meglenem jugoslovanstvu'.«

Vsi ti obsežni navedki so ravno na straneh, na katere se sklicuje dr. Lukan. Nika kor ne mislim, da o ustreznosti teh ocen ne bi bilo mogoče razpravljati ali jim argumentirano ugovarjati. Kdor jih prebere pa bo videl, da mojih misli ni mogoče interpretirati tako, kot jih je prikazal dr. Lukan. Navedene besede niso niti trditev, da se dve liniji v politiki VLS pojavljata šele z začetkom vojne, niti da sta zgolj nacionalno-politični in še najmanj to, da se razlikujeta preprosto v smislu, avstrijski patriotizem – jugoslovanstvo. Če bi jaz res kaj takega pisaril, kdaj bi me že bil učinkovito zgrabil za vrat pokojni dr. Dušan Kermavner! Če pa dr. Lukan misli, da v slovenski Katoliški narodni stranki in pozneje v Slovenski ljudski stranki ni bilo ves čas vsaj dveh temeljnih konceptualnih tokov, da ni bilo mnenjskega pa tudi osebno izražene spopadanja med dr. Krekom in dr. Šušteršičem kot njunima najbolj vidnima predstavnikoma in to že od prvega slovenskega katoliškega shoda 1892 naprej, potem se bo treba še pogovarjati.⁶

V zvezi s Korošcem pa se res lahko vprašamo, ali se je in kdaj se je zblížal s tokom (kar ni isto kot zblížanje z osebo) dr. Kreka in ali lahko govorimo o »smeri Krek–Korošec«. Gledano z zadnjega konca nazaj, torej iz položaja v drugi polovici vojne in potem ko Korošec nastopa kot izvrševalec Krekove oporoke, je to najbrž upravičeno. Drugače je, če pogledamo stvar od začetkov. Povezanost Krek–Korošec se pojavlja v antitezi s politiko dr. Šušteršiča že v času prve balkanske vojne in pod tem vtisom sem že v svojih prvih razpravljanjih za dogajanje od takrat naprej uporabljal oznako »smer Krek–Korošec«. Raziskovanje zveze Hrvatske stranke prava in VLS 1911–1913 mi je pokazalo, da približevanje Korošča k liniji, ki ne podpira Šušteršičeve pozicije, ni tako preprosto. Nekaj sem o tem omenil na začetku teh opomb. V določeni meri pa sem bil previden že zdavnaj. Če bi dr. Lukan res hotel ustrezno interpretirati mojo misel, bi moral upoštevati tudi tisto moje temeljno pojasnilo o dveh tokovih v VLS, ki sem ga v knjigo vključil kot opombo 8a, str. 272–273. Tu pravim: »Ena (smer) je vodilna, v svojem bistvu nedemokratska in družbeno konservativna smer, ki načelno in dosledno išče identifikacijo slovenskega narodnega interesa z interesom habsburške dinastije in države. Najvidnejši njen predstavnik je načelnik stranke, deželni glavar Kranjske, dr. Ivan Šušteršič. Škof Jeglič ga neomajno podpira vse do preloma v l. 1917. Druga smer je po svojem pristopu demokratična, po svojem konceptu krščansko socialna. S svojim vztrajnim množičnim delom in sodobnimi metodami največ pripomore k temu, da si je klerikalna stranka v času splošne enake volilne pravice pridobila veliko politično premoč na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem. Z imenom »novostrujarji« se ta smer uveljavlja tudi na Goriškem. Povezuje se zlasti z imenom dr. Janeza E. Kreka. Posebno v vojnem času se s to smerjo povezuje dr. Anton Korošec, vendar ne s kakimi socialno reformatorskimi nameni, ampak zato, da bi z njeno oporo prenovil stranko kot močno sredstvo oblasti. V času vojne je videz skladnosti namer Korošča s Krekovimi še nenačet, v ospredju stoji nasprotovanje osovraženi vojni politiki Šušteršiča in prizadevanje za njegovo politično osamitev.

⁶ Za trčenje Krek–Šušteršič na tem shodu glej mojo razpravo *Jugoslovanska misel pri Slovencih v dobi Taaffejeve vlade (1879–1893)*, ZČ, 29, 1977, 263–274. – Ponatis v moji knjigi, navedeni v op. 1.

Zato za čas do končnega razcepa v klerikalni stranki konec 1917 uporabljam za Šušteršiču nasprotno smer imenovanje 'smer Krek-Korošec'.« - Sapienti sat!

Samo naštel bom markantne momente, ko vidimo v akciji Korošca skupaj s Krekom in brez Šušteršiča, če ne kar proti njemu, in ki dopuščajo, da že izpred vojne pa seveda že do preobrata v avstrijski notranji politiki oktobra-novembra 1916, lahko realno govorimo o »smeri Krek-Korošec«, ali pa, ki vsaj ne dopuščajo, da bi jo kar kategorično izključili, kot je to storil dr. Lukan. Njegova polemična priostritev, da tudi od oktobra-novembra 1916 naprej, ko on sam dopušča govor o takšni smeri, ne pomeni, »da je bila njuna politika tudi že jugoslovanska v smislu poznejše majniške deklaracije (30), se mi zdi odveč. Tega jaz ne trdim. Ves smisel moje knjige je, razvozljati nastanek »prve odločitve Slovencev za Jugoslavijo« ob koncu vojne, ne pa iskati dokazov za nekakšen jugoslovanski zgodovinski determinizem. Torej:

- Odstavitev Šušteršiča s položaja načelnika Hrvaško-slovenskega kluba, 4. marec 1914, tako da Korošec prevzame njegovo mesto.

- Udeležba Kreka in Korošca na sestanku nekaterih hrvaških in slovenskih duhovnikov in dr. Matka Laginja 6. marca 1915 na Reki, ki je sprejel in odposlal spomenico papežu, obenem pa stegnil tipalko v jugoslovanski smeri tudi k ruski diplomaciji in k Trumbiću, s posebnim poudarkom, da je Šušteršič iz akcije izključen.⁷

- Akcija Hrvaško-slovenskega kluba v Mariboru, sklenjena 28. oktobra 1915 pod predsedstvom Korošca, za sklic parlamenta in za reformo monarhije v smislu trializma. Ta sklep vzbudi odpor Šušteršiča, tako da 8. novembra 1915 pri škofu Jegliču uveljavlja sklepu nasprotno stališče, namreč da se je na Hrvaškem mogoče povezovati le s frankovci.

- V nasprotju s tem Šušteršičevim stališčem potuje Korošec z Verstovškom v Zagreb, kjer se 28. novembra 1915 udeležita posveta s starčevićanskimi pravaši, torej z nasprotniki frankovcev.

- Na seji hrvaško-slovenskega kluba 16. decembra 1915, pod predsedstvom Korošca (o udeležbi Šušteršiča ni podatka), sklenejo nekaj, čemur sicer Šušteršič stalno in tudi pozneje še dolgo nasprotuje: sodelovati s slovenskimi liberalnimi poslanci.

- 25. decembra 1915 škof Jeglič razčlenjuje razpored sil, ki stoje na obeh straneh razpora v VLS. Na eni strani Šušteršič, ki lahko zmaga na Kranjskem, »ako se jaz in duhovniki z vso silo zanj postavimo«, na drugi strani »Slovenci (tj. nekranjci) in Štajerci in Hrvatje, namreč voditelji«, ki se sestajajo brez Šušteršiča, Lampeta, Pegana, vabijo pa Hrvate, ki cenijo Kreka.

- V začetku poletja 1916 iniciativa dr. Janka Brejca iz Celovca, naj se slovenski poslanci pripravijo na sklic parlamenta. V Celovec pride Krek, se nato s Franom Smodejem odpelje v Maribor h Korošču. Skupaj sklenejo, naj Krek odpotuje na Češko. Tu je znani začetek usklajevanja državnoopravne aktivnosti s Čehi. Dr. Josip Wilfan v tržaški »Edinosti« 11. junija 1916 poziva Slovence, naj tudi oni opredele svoj narodno

⁷ Časovno najstarejši (še najbolj sveži) spominski zapis o reškem sestanku je objavljen v letu 1923: Ignotus (Fran Binički), Nepoznati borci za slobodu Hrvatske. V: Hrvatska duša. Almanah hrvatskih katoliških svečenikov, 1923, II, str. 332-335. Udeleženci so naštetih takole: »Mahnič, Milošević, Msgr. don Frano Bulić, dr. Laginja, dr. Dulibić, dr. Rogulja, dr. Krek, dr. Korošec - da ne spominjem drugih.«

politični program in zanj enotno nastopijo (koncentracija strank). Koroščeva »Straža« to pobudo nemudoma podpre. Škof Jeglič pa si 31. julija 1916 zapiše: »Čujem, da obmejni Slovenci za Šušteršiča več ne marajo, kar mrzijo ga, isto velja o Hrvatih.«

Vedno bolj izrazito oblikovanje obeh smeri v VLS v dva direktno nasprotna si tabora poteka tako, da se Korošec pojavlja, že zato ker je predsednik parlamentarnega kluba, v akcijah Šušteršiču nasprotnega toka. Stari konceptualni dualizem znotraj VLS se je v tem času prepletel z vprašanjem o koncentraciji, to pa je tedaj neposredna pojavna oblika temeljnega problema Slovencev, to je nujnosti, da se opredele: »za ali proti upravičenosti načela, da naj Slovenci o svoji politični usodi sami odločajo.«⁸ Velika simplifikacija je videti v tem že kar odločanje med Avstrijo in Jugoslavijo, kakršno koli že. Takšne simplifikacije mi tudi dr. Lučan ne sme pripisati.

⁸ Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana, 1971, 71.

Ocene in poročila

Milica Kacin-Wohinz: *Prvi antifašizem v Evropi, Primorska 1925-1935*, Založba Lipa, Koper 1990, 531 str.

Dr. Milica Kacin-Wohinz je svoje raziskovalno delo posvetila zgodovini primorskih Slovencev med vojnama. S številnimi članki in razpravami ter s pogostimi nastopi na domačih in mednarodnih kongresih je bistveno prispevala k vedenju o usodi tistega dela slovenskega naroda, ki je bil po propadu habsburške monarhije priključen k Italiji in je v naslednjih dveh desetletjih doživljal travmo načrtnega raznarodovanja. Bila je to nova bivanjska situacija v izkušnji našega narodnostnega osebka, saj je bila osnova zanjo ne samo tuja oblast, temveč tudi totalitarna ideologija, ki je vpregla v svoj voz napadalni nacionalizem tržaških iredentistov. Usoda Slovencev pod fašistično Italijo ni bila sama po sebi nekaj izjemnega, saj so se po letu 1918 v podobnih razmerah znašle tudi druge manjšine znotraj in zunaj italijanskih meja. Vztrajnemu in požrtvovalnemu delu dr. Kacin-Wohinčeve pa se moramo zahvaliti, da je prav zgodovina naše etnične skupnosti pod Italijo med najbolj raziskanimi in dokumentiranimi. V tem smislu njeno delo presega nacionalne okvire in se vključuje kot pomemben in originalen prispevek v historiografijo fašizma in še širše v preučevanje odnosov med večino in manjšino v pogojih totalitarizma.

Dr. Kacin-Wohinčeva je zasnovala svoj opus na poglobljeni obdelavi primarnega gradiva, in to predvsem v rimskih arhivih, kjer je v letih požrtvovalnega, zavzetega in iznajdljivega dela pregledala vso dostopno dokumentacijo, ki je v zvezi z zgodovino primorskih Slovencev v obdobju med vojnama. Rezultate svojih raziskav je strnila do sedaj v celo vrsto znanstvenih razprav in referatov ter v tri obsežne monografije, od katerih prva govori o primorskih Slovencih pod italijansko zasedbo v letih 1918-1921, druga o njihovem narodnoobrambnem gibanju v letih 1921-1928, tretja, pravkar objavljena, pa o prvem antifašizmu v Evropi (Primorska 1925-1935).

V zadnji študij je avtorica prikazala tisto obdobje primorske kalvarije, ki ga je znamenovalo zmagoslavje fašizma (gre za čas, ko so široke ljudske množice v Italiji pritrjevale Mussolinijevemu režimu in ko so ga tudi v zahodnih političnih krogih visoko cenili). To obdobje pa je pogojevalo tudi zaostrovanje odnosov na relaciji Rim-Belgrad, stopnjevanje fašističnega pritiska na »slovenske drugorodce« in njihova odločitve, da se kljub neenakemu odnosu sil postavijo tlačitelju po robu z vsemi sredstvi, če je treba tudi z orožjem. Izredno zapleteno problematiko omenjenega trenutka je znala dr. Kacin-Wohinčeva predstaviti v svoji knjigi s suvereno izkušnostjo znanstvenika, ki povsem obvlada svojo snov. Mojstrsko je nakazala notranje in zunanje politične razmere v fašistični Italiji in vključila v ta okvir svojo pripoved o razvoju slovenske (in delno tudi hrvaške) manjšine na Primorskem, ne da bi pri tem zanemarila kak njegov pomemben aspekt. Z velikim posluhom tudi za notranjo ideološko in genera-

cijsko dinamiko primorskih Slovencev je avtorica prikazala večplastnost njihovega odnosa do fašizma: od Vilfanovega in Besednjakovega delovanja v Kongresu evropskih narodnosti, prek naporov goriškega nadškofa Sedeja in velikega dela duhovščine, da bi vsaj Cerkev ostala zatočišče sicer prepovedane slovenske besede, do revolucionarnega delovanja narodnjaške mladine in dilem znotraj komunističnih vrst, kakšen odnos zavzeti do nacionalnega vprašanja. Vse to bogatstvo razmer, razmišljanj in položajev je dr. Kacin-Wohinčeva znala strniti v vsklajeno pripoved, ki jo odlikuje med drugim velik smisel za mero ter objektivno presojanje ljudi in dogodkov.

Poleg te odlike je treba opozoriti še na množico novih informacij, ki nam jih avtorica ponuja v raznih poglavjih svoje knjige. Čeprav je bilo obdobje, ki je predmet njenega zanimanja, zaradi svojega dramatičnega naboja že pogosto obdelano v zgodovinski, poljudnoznanstveni in znanstveni literaturi, ga je dr. Milica Kacin-Wohinz še dodatno osvetlila in nam tako podala izčrpno in v interpretaciji razčlenjeno poročilo o času, katerega osrednji dogodek je proces proti članom organizacije TIGR in BORBA septembra 1930 ter usmrtitev Bidovca, Marušiča, Valenčiča in Miloša na bazovski gmajni.

Temeljnost historiografske obdelave in prepričljivost avtoričinega komentarja valorizira tudi formalna ubranost pripovedi, prefinjen smisel za oblikovne vrednote zgodovinskega pisanja, ki je še posebno pomemben, če naj pripoved preraste okvir stroke in postane sredstvo za oblikovanje narodovega zgodovinskega spomina. Na tem področju je dr. Milica Kacin-Wohinz brez dvoma dosegla visoke rezultate, saj je njeno knjigo Prvi fašizem v Evropi šteti med najboljše, kar je do sedaj dala slovenska zgodovinska znanost.

Jože Pirjevec

Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923, Dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ. Zbral in uredil ter opombe napisal Jurij Perovšek v sodelovanju z Jankom Prunkom in Jankom Pleterskim. Uvodno študijo napisala Latinka Perović. Partizanska knjiga, Ljubljana, 1990, 436 str.

Komunistična stranka Jugoslavije je v prvih letih svojega obstoja zagovarjala unitarizem, to je nacionalno enotnost države. Le počasi in postopno so komunisti uvideli pomembnost narodnega vprašanja. Pobuda o nujnosti široke razprave o narodnem vprašanju v Jugoslaviji je bila sprejeta na II. državni konferenci KPJ, maja 1923. Že 31. maja so bili preko legalnega centralnega strankinega glasila vabljeni k razpravi vsi, ki »menijo, da imajo kaj povedati«. Latinka Perović je razpravo ocenila kot odprto in demokratično in v tem smislu neponovljivo. Danes ne moremo mimo dejstva, da obravnava istega vprašanja teče na tako tragičen način. Jasno je, da je bila razprava izpred 68 let vse prehitro pozabljena in upravičenost objave v zborniku toliko večja. Sicer je pa bila obravnava nacionalnega vprašanja leta 1923 že predmet številnih zgodovinskega obravnav (med pisci le teh so tudi vsi trije uredniki zbornika) in tudi predmet doktorske disertacije, ki jo je Latinka Perović zagovarjala v Beogradu že leta

1974, objavila pa v Zagrebu leta 1984 pod naslovom *Od centralizma do federalizma*. Bolj usposobljenih za pripravo zbirke virov si je torej težko zamisliti.

Prav zaradi že dovolj poznane problematike bomo tukaj najprej omenili glavne probleme, ki jih je sprožila razprava in jih izčrpnije obravnava avtorica v uvodni študiji o dveh konceptih jugoslovanske države v pojmovanjih jugoslovanskih komunistov v razpravi leta 1923. To so problemi: o obstoju nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji, o nacionalni enotnosti, o karakterju jugoslovanske države, o bistvu nacionalnega vprašanja, o mogočih rešitvah, o odnosu narodnih gibanj in proletarske revolucije ter o nalogah komunistične stranke pri tem. V razpravi so se izoblikovala tri stališča: srbsko stališče, ki ni priznavalo nacionalnega vprašanja in je bilo za centralistično ureditev države. Od ostalih, ki so nacionalni problem priznavali, pa sta se izoblikovali avtonomistično stališče, ki sta ga utemeljevala Sima Marković in Filip Filipović ter federalistično, ki so ga poleg slovenskih in hrvaških komunistov zagovarjali med Srbi Kosta Novaković, Rajko Jovanović, Moša Pijade in Triša Kaclerović. Nenavadno smelo, pravi Latinka Perović, je razprava pokazala razlike v gledanjih na probleme in jih po demokratični poti razrešila. Komunistična stranka Jugoslavije je namreč na III. državni konferenci januarja 1924 v Beogradu oblikovala svoj federativni nacionalni program.

V zborniku je zbranih 53 dokumentov. Največ, kar 23 je bilo objavljenih v centralnem glasilu Neodvisne delavske stranke Jugoslavije »Radnik-Delavec«, ki je izhajal v Beogradu, 14 dokumentov je iz zagrebškega glasila »Borba«, 8 iz ljubljanskega glasila »Glas svobode«, en dokument je bil objavljen v vseh treh glasilih, dva dokumenta sta iz beogradske marksistične revije »Borba«, tri so resolucije iz strankinih konferenc ter dve samostojni publikaciji Sime Markovića, ki sta tudi najobsežnejši razpravi v zborniku.

Od vseh je slovenskih prispevkov osem. Ti zajemajo: sklep pokrajinske konferenec za Slovenijo iz julija 1923, članek Vladimirja Martelanca K problemu Slovencev, ki so vsled kapitalističnega verzajskega miru postali sužnji laških kapitalistov, dve uredniški predstavitvi federalističnih konceptov iz razprave, eno iz Hrvaške (Anteja Ciliige) in eno iz Srbije (Koste Novakovića) ter štiri prispevke Dragotina Gustinčiča.

Komaj osemnajstletni Tržačan Vladimir Martelanc je rešitev nacionalnega problema videl v modelu »Sovjetske Rusije« in tudi načelo nujne povezanosti socialne revolucije z nacionalno sprejel iz izkušenj ruske revolucije. Martelančevo vlogo pri reševanju narodnega vprašanja Slovencev v Italiji v dvajsetih letih je historiografsko obdelala Milica Kacin-Wohinz v knjigah *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev* (Koper 1977) in *Prvi antifašizem v Evropi* (Koper 1990), ter zaokroženo prikazala v članku o Martelančevi življenjski poti (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1980, XX, štev. 1-2). Prav tam so objavljeni Martelančevi spomini na »Narodno vprašanje v naši politiki v Julijski Benečiji (1923-1927)«, ki jih je avtor napisal sredi tridesetih let v Moskvi. V njih je razvidno, da je na podlagi lastnih izkušenj in prav na pobudo razprave v KPJ prišel do prepričanja o potrebi izdelati konkretna stališča o nacionalnem vprašanju. Martelanc je bil med prvimi, ki so na nacionalni problem opozarjali tudi v vrstah KP Italije, kjer so bili primorski slovenski komunisti organizirani. V spominih je zanimiva Martelančeva kasnejša kritičnost do

lastnih (oz. Gustinčičevih, saj je iz njegovih izhajal) mladostnih stališč, predvsem v zvezi s tezo, da je potrebno pri reševanju nacionalnega vprašanja izhajati iz geografsko-ekonomske enote. To tezo je Gustinčič obširneje razložil v člankih, ki so zbrani v zborniku pod številkami 8, 15, 43 in 45.

Gustinčiča je uredništvo lista »Glas svobode«, ko je z njegovim člankom odprlo razpravo o nacionalnem vprašanju, predstavilo kot »enega najboljših slovenskih marksističnih teoretikov«. Res je bil edini Slovenec, ki je svoje poglede sistematiziral, jih objavil in se tudi vključil v razpravo, kritičen do preveč osebnega načina razpravljanja in tudi do posameznih, predvsem Markovičevih stališč. Jasno se nam pri tem razgrne Gustinčičev odnos do vprašanja naroda, državne oblike, predvsem pa do Jugoslavije. Prav ta slednji odnos je danes kar akutno aktualen in z razčlenitvijo Gustinčičevih pogledov nam bo mogoč lažji odgovor na lastna mukotrpa vprašavanja in samospraševanja o nujnem, zmotnem ali ne, dosedanjem razvoju predvsem pa odgovor o usmeritvi nadaljnje poti.

Gustinčič je jugoslovanski okvir odklanjal, saj je bil mnenja, da so Slovenci vstopili vanj v trenutku narodove življenjske ogroženosti in hudo omejenih možnosti ekonomskega razvoja. Gustinčič nastopa kot realist, ko zatrjuje: »... mi se nočemo zapreti v ozke meje svojih provinc, toda mi računamo z gospodarskimi fakti, s katerimi bo morala računati tudi proletarska država in nismo več sentimentalni, kakor je bila naša buržoazija in naše malomeščanstvo leta 1918–1919«. Manj realist pa se je izkazal Gustinčič v vztrajanju na zahtevi po srednjeevropski revoluciji in dokončni rešitvi nacionalnega vprašanja šele v Su–Do–Ba federaciji, torej federaciji, ki bo povezala samostojne države na področju Podonavja in Balkana. Gustinčič je odločno odklanjal »balkansko« Jugoslavijo, kjer ga je motila politična morala, osebni medsebojni boji, gospodarstvo in kompletna organizacijska nesposobnost. Avtor je brezpogojno podpiral narodnostne težnje »tudi tedaj, ko izgleda, da je to interes dotičnih lokalnih buržoazij«. Še več, Gustinčič je videl nalogo proletariata v spodbujanju nacionalno zavednost pri podjarmljenih narodih in z odpiranjem šol v materinem jeziku.

Opozoriti moramo še na en problem, ki se ga tudi dotakne Gustinčič in ki še danes ni presežen. To je zahteva po natančni opredelitvi pojmov. Brez tega je jalova vsaka razprava. Pri dvoumnih (kot avtonomija, federacija) ali različno – jezikovno pogojeno – pojmovanih pojmi (narod, nacija) je jasnost nujna. Do Markovića, ki je znanstvenik (matematik), pa je Gustinčič upravičeno še bolj zahteven. Markovič je res neprecizen pri obravnavi pojmov avtonomija in federacija, je pa s svojim znanstvenim pristopom občutno zvišal teoretično raven razprave. Za slovenske komuniste pa je bila njegova obširna obravnava dolgoročnejšega pomena. To omenjamo zato, ker je bila prav Markovičeva razprava »Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma« tista teoretična podlaga, s katere je Edvard Kardelj deset let kasneje historično utemeljeval svoje razumevanje Stalinove definicije naroda. S to razpravo je Kardelj, kot edini slovenski komunist, tehtno posegel v javno razpravljanje o slovenskem nacionalnem vprašanju, ki ga je sprožil Josip Vidmar leta 1932.

Gustinčičevo zanimanje za nacionalno problematiko pa je v tem obdobju šele na začetku. Deset let kasneje je v Moskvi (kamor se je umaknil pred preganjanjem zaradi

komunistične aktivnosti v Jugoslaviji) izdelal temeljito študijo o narodnem problemu Slovencev in Koroščevih punktacijah in sredi druge svetovne vojne, prav tako v Moskvi, doktoriral s temo K zgodovini nacionalnega vprašanja na Balkanu. V arhivu Inštituta za novejšo zgodovino se v osebni zbirki Dragotina Gustinčiča hranijo številni produkti avtorjeve teoretične aktivnosti, pomembni prav za slovensko narodno vprašanje.

Zbornik »Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923« je plod zamisli sodelavcev Inštituta za novejšo zgodovino. Inštitut ima v svojem temeljnem programu tudi kritično izdajo virov in je z objavo zbornika izpričal svojo visoko kvalificiranost. »Razprava« je razredno pogojena, vendar ji daje širina problematike tisto vsenarodno noto in s tem trajno vrednost. Poleg tega je zbornik opremljen z obširnimi, tehtnimi in številnimi opombami, kar je dodatna vzpodbuda in priložnost, da po knjigi sežejo tudi nezgodovinarji, ki se zavedajo, da je le z dobrim zgodovinskim spominom možno izogniti se ponavljanju že storjenih napak.

Iskanje pomanjkljivosti, brez katerih ni človekovega dela, v tako obsežnem in temeljnem delu bi pa bilo že pretirano pikolovstvo. Ob koncu opozorimo še na dejstvo (zaradi absurdne vojne toliko bolj vredno pozornosti), da je zbornik v končni obliki rezultat - resda naključnega, a vendar zglednega - sodelovanja slovenskih in srbskih zgodovinarjev.

Lilijana Trampuž

T o n e F e r e n c, *Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945, 3, Mi volimo.* Mladika, Ljubljana 1991, 502 str.

Pred nami je tretja knjiga iz serije o vzpostavljanju oblasti narodnoosvobodilnega gibanja v vojnem času. Obravnava obdobje dokončnega oblikovanja sistema ljudske oblasti v vojnem času v letu 1944, s posebnim poudarkom na volitvah v letu 1944. Knjiga je razdeljena v štiri poglavja z osrednjim tretjim poglavjem o volitvah v narodnoosvobodilne odbore v letu 1944, ki tudi zavzema tri četrtine obsega knjige.

Prvo poglavje obravnava I. zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) v Črnomlju februarja 1944. V slovenskem merilu je to bilo posvečeno praktični izvršitvi sklepov II. zasedanja AVNOJ. Pripravljati ga je začelo vodstvo NOB po prihodu številne delegacije NKOJ in AVNOJ, ki se je tudi udeležila njegovega zasedanja, priprave so trajale dva tedna. Zasedanja se je udeležilo 85 od na kočevskem zboru odposlancev izvoljenih 120 odposlancev (štirje so medtem že padli). Kot zanimivost omenimo, da sklicatelj ni imel spiska izvoljenih, tako da se je moral zanesti na spomin ali dokumentacijo okrožnih funkcionarjev.

Avtor je podrobno rekonstruiral potek zasedanja, referate in razprave. Posebej se mi zdita zanimivi definiciji ljudske oblasti pri Kardelju (bistvo ljudske oblasti je v sodelovanju in odločanju kmetov, delavstva, srednjih slojev in inteligence) in Kidriča (ljudska oblast je vsebinska demokracija), pri čemer je slednji najpogosteje uporabljal termin narodna oblast. Je to zgolj vpliv srbohrvaškega jezika? Od sprejetih dokumen-

tov so najvažnejši Izjava SNOS o pravicah in dolžnostih slovenskega ljudstva, preimenovanje SNOO v SNOS, odvzem pravice londonski vlačji, da zastopa slovenski narod v tujini in prenos te pravice na AVNOJ in NKOJ, ukinitve Varnostnoobveščevalne službe oziroma njen prenos v okrilje odseka za notranje zadeve (Opozoriti je, da je to trajalo le do maja 1944, ko so te službe morali spet izvzeti iz nadzora Predsedstva SNOS in jih podrediti to pot celo faktorju izven Slovenije.). Še vedno zelo aktualno bo za današnjega bralca tudi razpravljanje o oblikovanju razmerij med Slovenijo in Jugoslavijo.

Oblikovanje Predsedstva SNOS – vrhovnega izvršnega organa ljudske oblasti na Slovenskem, ki pa še ni bil vlada, je tema drugega poglavja. V tej knjigi se je avtor osredotočil le na delo najožjega vrha – predsedstva in oznako ter sestavo ustanovljenih resornih organov in ustanov.

Tretje najobširnejše poglavje nosi naziv Volitve narodnoosvobodilnih odborov 1944. Pri razpisu volitev je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja izhajalo iz želje, da čimprej loči politično in oblastno funkcijo, saj je pričakovalo hitrejši konec vojne, kot je ta dejansko prišel. Prvega marca 1944 je razpisalo volitve v krajevne narodnoosvobodilne odbore (KNOO) in okrajne narodnoosvobodilne skupščine, torej v lokalne organe oblasti. Volitve so bile tajne, volilna pravica je bila splošna in enaka. Prvič so lahko volile ženske, volilna pravica je bila podeljena tudi vojakom in mladini med 21. in 18. leti. Kandidatna lista je bila le ena – enotna lista OF (uskklajena z vsemi njenimi podorganizacijami), nanjo pa so mogli biti uvrščeni tudi dodatni kandidati, ki so jih predlagali volilci. Avtor trdi, da so bile volitve zelo demokratične, kar utemeljuje s tajnostjo, splošnostjo volilne pravice, neposrednostjo in večjim številom kandidatov od razpoložljivih mest. Meni, da so bile celo preveč formalne za vojne razmere. V vojnih razmerah (in celo glede na predvojne razmere v Kraljevini Jugoslaviji) so bile te volitve dejansko vrh tega, kar je bilo mogoče izpeljati in so to celo v evropskem merilu. Vendar pa so iz teksta jasno vidne tudi omejitve. Volitve so bile izvedene le tam, kjer je moč narodnoosvobodilnega gibanja to omogočala, volilni postopek povsod ni bil enak (uporaba »skrajšanega« postopka na Primorskem in Štajerskem), dopustitev le ene liste.

Avtor pa se ni zadovoljil le s splošnim prikazom volitev, pač pa je obdelal volilno problematiko na vsakem območju (po okrajih) posebej, kar je povsem utemeljeno z povsem različnimi razmerami in pogoji, ki so potek volitev določali. Posebej nazorne so še grafične prostorske predstavitve volitev in seznam vseh izvoljenih odborov.

Najbolj podobne mirodobnim so bile volitve v Beli krajini, kjer so volili od 25. marca do 29. aprila 1944. Volitve so bile značilne po visoki volilni udeležbi (95 do 100%) in so v tem uspele, čeprav so beležili tudi nezaželene reakcije ljudi (nasprotovanje volitvam v vojnem času, odpori proti sodelovanju žensk in Romov, nezadovoljstvo z zgolj eno kandidatno listo): Dokaz odprtosti volitev bi mogla biti analiza volilnih izidov s strani okrožnih funkcionarjev. Od 149 izvoljenih odbornikov, so ocenjevali, jih je 109 trdno na strani NOB, 23 (15,5%) naj bi jih bilo omahljivih in 17 (11,5%) NOB nasprotnih oziroma nezanesljivih (str. 108). Tak vtis utrjujejo tudi po-

samezni primeri neizvolitve celo kandidatov za predsednika KNOO. Kot pravo varovalko pred »preširoko demokratičnostjo« pa so smatrali KPS »ako bo Partija prijela vso stvar v roke, bo preprečila, da se v volitve ne vrinejo nepravni elementi.« (str. 224, navodilo za izvedbo volitev na Primorskem). Bela Krajina je bila tudi edino območje, kjer so neposredno volili okrožno narodnoosvobodilno skupščino.

V drugih okrožjih Ljubljanske pokrajine volitve niso bile izvedene v celotnih okrožjih, saj so bila delno pod nadzorom okupatorja in domobranskih posadk. Volitve tam karakterizirajo manjša volilna udeležba in izogibanje kandidaturam, saj je bilo tveganje preveliko. Le z velikim prizadevanjem aktivistov so ponekod izpeljali volitve, sami pa so se izogibali izvedbe volitev v vaseh, ki so bile znane kot »bele«. Bali pa so se predvsem prevelike abstinence. Prav tu se odpira še en problem, to je volilni spisek, na katerem bi morali biti tudi odsotni. Le delni podatki za ožja območja omogočajo sklepanje, da v času njegovega sestavljanja ni bilo prisotnih okoli 30% volilnih upravičencev (internirani, v zaporu, v domobranstvu, razseljeni). Teh v poročilih o volilni udeležbi ni opaziti. Povsem obroben vzrok krčenja volilnih list pa je bil odvzem volilne pravice nasprotnikom narodnoosvobodilnega gibanja; opazil sem le en primer na Gorenjskem.

Na Primorskem so volitve bile za narodnoosvobodilno gibanje še pomembnejše, pač zaradi še nerešenega državnopravnega statusa ozemlja in nato pričakovanja zavezniškega izkrcanja v Istri. Ker je vodstvo na Primorskem volitve odlagalo, so bile pozneje, vendar pa so bile mnogo bolj množične (več kot pol vseh izvoljenih KNOO, zgrajena piramida organov do pokrajinskega NOO) zaradi večjega prizadevanja aktivistov tudi v napol kontroliranih krajih in manjše okupatorjeve vojaške aktivnosti. Največ težav je bilo na zahodnem robu, v Beneški Sloveniji, kjer je nerazvito in nacionalno manj zavedno prebivalstvo imelo povečini le javne volitve po skrajšanem postopku na mitingih. Na Primorskem so volitve, ocenjuje avtor, izzvenele manj v smislu prevzema oblasti, bolj pa v deklarativnem potrjevanju pripadnosti Jugoslaviji in kot take so imele velik politični pomen, še posebej, ker so to bile po dveh desetletjih fašizma prve splošne, neposredne in tajne volitve.

Na Gorenjskem in Štajerskem je razvoj ljudske oblasti kasnil za obema že omejenima območjema. Toda kljub temu so bile volitve izvedene v večjem številu naselij v okrožjih Kamnik, Litija, Celje in Kozje, na Gorenjskem v oktobru, na Štajerskem od septembra do začetka decembra.

Volitve leta 1944 so vsekakor bile množične, saj so volili v petih pokrajinah oziroma 23 okrožjih, ni pa jasno, koliko je ta množičnost pomenila glede na vse slovensko volilno telo. Sklepati je mogoče – na podlagi števila KNOO – da so volitve potekale v okoli tisoč naselij, a brez večjih centrov, število volilcev pa je mnogo teže sploh predpostavljati, saj je volilna dokumentacija očitno neenako ohranjena.

V zadnjem poglavju obravnava avtor še tematiko, ki se navezuje na izvoljene NOO, namreč usposabljanju odbornikov in predsednikov za delo v organih ljudske oblasti. V ta namen so bili organizirani upravnapolitična šola v Črnomlju in okrajni upravnapolitični tečaji; skoznje je šlo okoli 1200 izvoljenih.

Pregled izvoljenih organov ljudske oblasti

pokrajina	KNOO	ONOO	okrož. NOO	PNOO
Ljubljanska pokrajina	244	8	3	
Primorska	449	22	4	1
Štajerska	110	1		
Gorenjska	64			
Slovenija	867	31	7	1

Delo, ki ga je avtor opravil z njemu lastno minucioznostjo in sistematičnostjo v uporabi vseh virov (kar 1400 referenc), predstavlja temeljno delo iz zgodovine volitev na Slovenskem. Specifična problematika teh volitev je terjala tudi poseben prijem z izčrpno predstavitev samega poteka volitev, ki so se sicer glede na dikcijo odloka od 1. marca (na okupiranem območju se volitve izvajajo vzporedno z osvoboditvijo) zaključile šele julija 1945. Prav zanimivo je, da je ta tema, ki je imela tako velik legiti-macijski učinek za poveljno politiko, čakala na obdelavo vse do začetka nove dobe v slovenski zgodovini. Trd oreh za tiste, ki menijo, da so humanistične vede zgolj potrjevale politiko vladajočega režima!

Damijan Guštin

Slovenski upor 1941 - Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja.
Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani, SAZU, Ljubljana 1991, 303 strani.*

Dobila sem prijetno, a težko nalogo, da na kratko predstavim zbornik referatov z znanstvenega posveta, ki so ga skupaj pripravili SAZU, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Inštitut za novejšo zgodovino in Slovenska matica ob 50-letnici začetka druge svetovne vojne v Sloveniji z naslovom Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja in ki je bil v dneh od 23. do 24. maja letos. Uredniki so dali zborniku skupen naslov Slovenski upor 1941. Prijetna naloga je zato, ker sem vedno vesela nove zgodovinske publikacije, težka pa, ker lahko govorim le kot zgodovinarica, ki mi je ožje strokovno področje skoraj sto let starejše obdobje slovenske zgodovine. Zato ni pričakovati kompetentnih ocen posameznih tekstov. V enem od časopisnih poročil o posvetu je bilo zapisano da imajo »vsi živi udeleženci do obravnavane snovi izrazito emocionalen odnos«. Res je, pa ne samo udeleženci! Tudi moj je takšen in ga kot otrok staršev – partizanov iz Mislinjske doline in Pohorja drugačnega tudi ne morem imeti. Ob tem pa imam v mislih še dejstvo, da se analize tega, kot pravi profesor Grafenauer, čudnega časa hočeš nočeš zlivajo in prepletajo z današnjim našim življenjem

* Predstavitev zbornika referatov na tiskovni konferenci 20. decembra 1991

v tem političnem trenutku Republike Slovenije. Zato sem vedno bolj prepričana, da bo šele generacija za menoj, generacija naših otrok lahko o tem čudnem času pripovedovala bolj racionalno, čustveno neprizadeto in zato zgodovinopisno bolj prepričljivo, naj gre pri tem za izbor problemov, dokumentov ali interpretacije.

Publikacija, ki jo imamo pred seboj, je izšla v kar rekordno kratkem času sedmih mesecev po samem posvetovanju, kar ni naša običajna odlika, pač zaradi nam vsem znanih težav z roki oddaje tekstov, zatrpanosti tiskarn, pomanjkanja finančnih sredstev. Vprašujem se samo, ali je ta hitrost botrovala tudi nenavadno velikemu številu tiskarskih škratov. Na samem posvetu je bila napovedanih 21 referatov, podanih je bilo 19. Že takrat mi je bilo žal, da sta bila dva prispevka odpovedana. Upala pa sem, da bosta mogoče pripravljena za objavo, če se dobro spominjam, smo se o tem člani pripravljalnega odbora tako tudi dogovorili. Govorim o obljubljenih prispevkih Spomenke Hribar z naslovom Osvobodilna fronta kot forma narodnoosvobodilega gibanja in Jere Vodušek - Starič o liberalcih in Osvobodilni fronti do maja 1942. V zborniku je objavljenih 19 referatov, le s to razliko, da je namesto podanega referata Karla Stuhlpfarrerja Nemčija in Koroška v letu 1941 objavljen referat profesorja Bogdana C. Novaka Osvobodilna fronta v Trstu. Avtor se posveta žal ni mogel udeležiti.

Pri objavi so se uredniki dosledno držali zaporedja, po katerem so bili referati prebrani na samem posvetu, pač zaradi logike posameznih vsebinskih sklopov. Razen treh izjem so referati objavljeni v razširjeni in dopolnjeni obliki z znanstvenim aparatom. Trije imajo dodan le podrobnejši seznam virov in literature. Pri tem mi je eden od teh, referat Jožeta Dežmana ostal v spominu kot primer svežega zgodovinopisnega pristopa z zanimivo postavljenimi vprašanji, objavljeni tekst pa se mi zdi le dokaj nedodelano gradivo.

Prireditelji smo želeli čimbolj osvetliti večplastnost obdobja. Zaradi spolitiziranosti te problematike je to bila še posebej težka naloga. Pri tem prihaja še do paradoksa, da vsi kličejo na pomoč zgodovinarje in našo stroko, preredki pa tudi preberejo, kar napišemo. Kljub nekaterim očitkom in razočaranju, da je bila pričakovana bolj poglobljena razčlenitev razlogov za razcep našega naroda med vojno - tako Justin Stanovnik - se ob tveganju, da je sodba pristranska, strinjam z Jankom Prunkom, da je simpozij pokazal, da je zgodovinska stroka v petindvajsetih letih od prvega takšnega posvetovanja »precej napredovala, da je odkrila mnoga nova dejstva, da se je dokopala do mnogih novih povezav med dejstvi in seveda, da je zaznati v njej tudi novega pluralističnega duha časa«.

Po tematiki lahko referate razdelimo v tri skupine. V prvi skupini so prispevki, ki obravnavajo predzgodovino upora. Trije so sintetični pregledi, Boga Grafenauerja o diferenciaciji in grupiranju tokov v slovenskem političnem življenju od sredine 30-tih let do konca 1940 oziroma okupacije, Milice Kacin-Wohinz o političnih razmerah na Primorskem pred napadom na Jugoslavijo in Toneta Ferencarja o položaju slovenskega naroda ob okupaciji. Dva prispevka sta problemska - analizirata delovanje Komunistične partije Slovenije v zadnjem letu pred napadom Nemčije na Jugoslavijo oziroma Sovjetsko zvezo. Mislím, da sta teksta Franceta Filipiča in Bojana Godeša značilen primer trenutnega stanja v slovenskem zgodovinopisju te dobe. Prvi ostaja

zvest dosedanjim interpretacijam, drugi sodi v skupino, ki ji Janko Prunk priznava »radikalizem mladih zgodovinarjev v preinterpretaciji dovčerajšnjih razlag«.

Štirje naslednji prispevki, Milana Ževarta o Osvobodilni fronti in osvobodilnem boju na slovenskem Štajerskem, jugoslovanski Koroški in v Prekmurju v letu 1941, Jožeta Dežmana o Trziču z okolico v letih 1941–1942, Slavice Plahuta o začetku OF na Goriškem ter Bogdana C. Novaka, objavljenem sicer na koncu, o OF v Trstu, prikazujejo začetek upora na regionalnem nivoju. Dva članka sta dobra primera t.i. case study, sta analizi na lokalnih primerih. To sta Ferda Gestrina prikaz sveta pod Krimom v letih 1941–1942 in Lojzeta Peniča o okupaciji in osvobodilnem boju na območju današnje občine Slovenska Bistrica v letih 1941–1942. Vsi ostali članki analizirajo posamezne probleme tega časa. Na kratko: Zdravko Klanjšček je prikazal oboroženi boj v letih 1941–1942, Dušan Biber londonske odmeve v tem času na okupacijo in razkosanje Slovenije, Dušan Nečak delovanje jugoslovanske begunske vlade in problem meja na Slovenskem v letu 1941. Janko Pleterski se je lotil analize problemov součinkovanja narodne in socialne revolucije v nastopu OF in pojavov antikomunizma, Janez Juhant odnosa med Cerkvijo in revolucijo OF. Janko Prunk je prikazal medskupinsko razmerje v OF glede na strategijo in taktiko, Boris Mlakar pa vzroke in oblike nasprotovanja OF v letih 1941–1942. Irena Mrvič je orisala delovanje varnostno obveščevalne službe OF.

Vse dileme so se na tem posvetovanju jasno pokazale v analizah in interpretacijah odnosov, strnjenih v pojmih narodnoosvobodilna vojna, državljanska vojna, revolucija, antikomunizem, upor, kolaboracija. Ne glede na vse specifičnosti slovenskega političnega prostora, ki so bile večkrat poudarjene, se vedno znova vprašujem tole: današnji svet je grajen na temeljih antifašističnega boja, zato je zame osnovno vprašanje zgodovine druge svetovne vojne tudi na slovenskih tleh odnos med narodnoosvobodilnim bojem na eni in kolaboracijo na drugi strani. Pri tem zavestno puščam ob strani nedvomno hude stiske ljudi, o katerih poudarjeno govori Janez Juhant, ki so se morali odločiti, prav tako tudi kočevske in vse druge množične poboje brez sodb po koncu vojne in zanje ne more biti nobenega opravičila. Res je tudi denimo čustveno nabita sintagma »narod obsojen na smrt«, vendar ob branju Ferenčevega ali Peničevega teksta težko najdemo boljšega, bolj ustreznega. Prunk parafrazira Rankejevo tezo, da si vsaka generacija piše zgodovino na novo, ko govori o že omenjenem radikalizmu mladih zgodovinarjev in njihovih reinterpretacijah. Vendar, ali ni to gledanje v tem konkretnem primeru malo poenostavljeno? Ali gre res samo za recimo generacijsko pogojene različne interpretacije? Kako bi potem lahko razumeli različnost sodb, ki jih najdemo na primer v referatih Ževarta, Gestrina, Peniča na eni strani in Klanjščka na drugi? Ali ne gre v tem primeru za različne metode zgodovinskih analiz? Mogoče se na primerih lokalnih študij bolj jasno pokažejo mehanizmi odločanja, vzorci izbire? Ob vseh teh vprašanjih pa je zame kot zgodovinarja bistveno opozorilo profesorja Grafenauerja, ki ga je izrekel v uvodnih besedah kot predsednik prireditvenega odbora: »Seveda pa ob tem v imenu celotne slovenske zgodovine ne moremo tudi danes v smislu nakaterih novih sodb bodisi posameznikov, bodisi političnih tokov stvari preprosto obrniti in molčati o tistih smereh, ki so v najbližji preteklosti doživele zasluž-

ni zgodovinski zlom. Če bi se uklonili takšnim zahtevam po retrogradnem uveljavljanju stališč zgodovinskega zloma boljševiškega sistema za presojo življenja v 30-ih letih našega stoletja, bi seveda zagrešili preprost falzifikat našega tedanjega življenja». Osebo sem za načelo historicizma, torej za presojo času po takratnih in ne današnjih merilih. Avtorji zbornika tega načela niso kršili.

Jasna Fischer

Mihajlo Ogrizović, *Marksističko obrazovanje partijskih kadrova u NOB*, Biblioteka monografije, NIRO »Radničke novine« Zagreb 1988, 492 str.

Idejno-politično izobraževanje, v našem primeru marksistično-leninistično, sodi med t.i. notranje-partijske naloge, katerim so vse komunistične partije namenjale v skladu z objektivnimi možnostnimi razmeroma visoko stopnjo pozornosti in sledile znani Stalinovi maksimi – »kadri rešujejo vse«.

Vprašanja tovrstnega izobraževanja v okviru KPJ za čas med obema svetovnima vojnama ter okupacije 1941–1945 so v historiografiji zelo skopo in parcialno proučena (z delno izjemo Krste Popivode: Marksističko obrazovanje partijskih kadrova), zato pričujoča monografija dr. Ogrizovića dobrodošlo zapolnjuje omenjeno vrzel.

Težišče monografije predstavlja rekonstrukcija organiziranja in razvoja partijskega izobraževanja na Hrvaškem v času NOB, torej v KPH, vendar avtor podaja v uvodnem delu obširnejši pregled marksističnega izobraževanja v jugoslovanskem prostoru – od prvih začetkov v okviru delavskega gibanja v prejšnjem stoletju, preko obdobja legalnega delovanja KPJ, do partijske ilegale. Pri slednji izpostavi predvsem fenomen t.i. »rdečih univerz«, šolanje partijskih kadrov v Sovjetski zvezi in prizadevanja vodstva KPJ v smeri intenzivnejšega izobraževanja nekako od leta 1937 dalje, še posebej pa od 1940, ko prične z delom partijska šola pri CK KPJ. Dalje predstavi v letu 1942 obnovljene partijske tečaje pri CK KPJ, v nekaterih enotah NOV in POJ ter zelo nepopolno in skopo stanje na tem področju v Bosni in Hercegovini, Sloveniji, Makedoniji, Črni gori, Srbiji in Vojvodini v vojnem obdobju.

Nato avtor izredno minuciozno pristopa k predstavitvi problematike partijskega izobraževanja na Hrvaškem, pri čemer se omejuje na organizirane oblike izobraževanja, katerega so izvajali v okviru partijskih tečajev, organiziranih od strani partijskih forumov (oziroma njihovih agitpropov) različnih instanc – od CK KPH, pokrajinskih oziroma oblastnih, okrožnih, mestnih do kotarskih komitejev. Nemogoče pa je bilo seveda ovrednotiti prizadevanja, ki so izvirala iz iniciative posameznikov ali iz načrtnega študija v osnovnih partijskih organizacijah, ki je postajal s procesom hitre številčne krepitve KPH zlasti od leta 1944 dalje tudi vse bolj razširjen in hkrati obvezen. Enako je avtor zaradi obsežnosti tvarine zavestno eliminiral problematiko tečajev v hrvaških partizanskih enotah, katero na kraju študije predstavi samo vzorčno-illustrativno, ko istočasno opozori tudi na izobraževalno delo komunistov v kaznilnici in taborišču v Lepoglavi ter Kerestincu in na ustanovitev šole CK KPJ »Đuro Đaković« v Beogradu konec leta 1944.

Prvi, vendar redki primeri organiziranih tečajev, segajo že v leto 1941, tako da lahko govorimo o delni kontinuiteti s predvojnim obdobjem (npr. v Zagrebu), vendar le-ti doživljajo širši razmah šele tekom leta 1942 in 1943. Avtor jih sistematizira po že takrat splošno uveljavljenem principu glede na ustanovitelja oziroma organizatorja (t.i. CK-jevski, pokrajinski, okrožni ...) in jih znotraj teh nivojev po možnosti še rangira na višje, srednje in nižje, kar je opredeljevala v prvi vrsti obširnost in zahtevnost učne snovi ter s tem posredno tudi dolžina trajanja tečaja.

Avtor si prizadeva sleherni tečaj opredeliti časovno, krajevno, ugotoviti številčno stanje tečajnikov (v mnogih primerih jih navaja poimensko), njihovo socialno, poklicno, nacionalno in spolno strukturo, funkcije, katere so opravljali, predavateljski aktiv, način dela, splošne razmere, v katerih so tečaji potekali ter spremlja učne programe s predpisano najosnovnejšo literaturo.

Po vztrajnem zbiranju podatkov, predvsem v arhivskem gradivu, pride do dokumentirane ugotovitve, da je v času NOB na območju Hrvatske potekalo kar 390 tečajev, ki so vključevali 7551 tečajnikov, dejansko število pa je moralo biti še nekoliko višje. Druge postavke niso v tolikšni meri dokumentirane, vendar je gostota podatkov tolikšna, da jih je mogoče precej zanesljivo generalizirati. Glede zastopanosti tečajnikov po socialni pripadnosti je pričakovano opazna absolutna prevladujoča in dokajšnja številčna uravnoteženost kmetov in delavcev (kar pravzaprav ni adekvaten izraz socialne sestave KPH, ki je s procesom izrazite številčne rasti postajala vse bolj kmečka), dolgo izstopa minimalna zastopanost ženske populacije, izpričana množična zastopanost predvsem Srbov (še posebej na srednjih in nižjih tečajih, ki so vključevali tečajnike iz manjših območjih), pa je izraz mešane nacionalne strukture posameznih območij in hkrati množičnega vključevanja nehrvatskega prebivalstva v narodnoosvobodilno gibanje (Lika, Kordun, Banija, Slavonija). Posebno pozornost namenja avtor analizi učnih programov (žal samo na stopnji naslovov tem), različnih za različne stopnje tečajev, njihovim posebnostim v začetnem obdobju ter procesu unificiranja pod vplivom direktiv CK KPH in CK KPJ. Kljub izostanku temeljitejši analize programov pa je nizanje množice programov ter njim pripadajoče literature že samo po sebi dovolj povedno.

Tečaji so bili praviloma namenjeni vodstvenim partijskim kadrom (od članov najvišjih partijskih forumov in drugih organov, funkcionarjev vojaških enot, do sekretarjev celic), katerim naj bi pridobljeno znanje olajšalo in izboljšalo organizacijsko-politično delovanje, jih usposobilo za prevzem novih funkcij, iz dela slušateljev pa se je rekrutiral predavateljski aktiv, s čimer je bilo omogočeno permanentno širjenje mreže partijskih tečajev.

Programi partijskih tečajev so bili strukturirani tako, da so neglede na stopnjo zahtevnosti posredovali splošna znanja iz marksizma-leninizma, ter specialna, vezana na karakter in cilje NOB jugoslovanskih narodov. Običajne teme so bile: pregled razvoja družbe, zgodovina delavskega gibanja, prva in druga imperialistična vojna in njena preobrazba v osvobodilno, februarska in oktobrska revolucija, ustroj sovjetske države, nacionalno in kmečko vprašanje, diktatura proletariata, strategija in taktika partije, organizacijsko vprašanje partije, linija KPJ v NOB, organi ljudske oblasti, pro-

tifašistične organizacije, NOV. Tako komponirane teme naj bi omogočale aplikacijo marksistično-leninističnih postavk na naše »specifične razmere«, razmere narodnoosvobodilnega boja, na kar apelirajo številna navodila najvišjih partijskih forumov. Žal avtor ne pride dlje od te načelne ugotovitve, čeprav je problem zelo izzivalen in vreden konkretizacije. Vtis je, da se zadovoljuje z ugotovitvijo, da so se kurzistom (pa verjetno tudi nekaterim predavateljem) sicer zastavlja določena vprašanja, ki pa so jih v diskusijah razrešili. Vendar že posamezni primeri dilem in vprašanj, katere avtor navaja, kažejo na pomen in globino problematike, ki bi dobila širšo dimenzijo šele takrat, če bi avtor razširil predmet raziskave še vsaj na nekatera področja: na vsebinsko analizo učne snovi, čim širše ugotavljanje konkretnih problematiziranih vprašanj in na iskanje referenc o delu partijcev po opravljenih tečajih. Znano je, da posameznikom ni bilo povsem jasno, kako se bodo npr. v vsakdanjem praktičnem delu izogibali čerem »levega« in »desnega« odklona, da so želeli vedeti, ali mora njihovo delovanje ustrezati načelom, kakršna zahteva stopnja buržoazne-demokratske revolucije ali pa že proletarske itd. Takšna diskrepantna situacija se je potem gotovo odražala tudi v konkretnem delu – vsaj za Slovenijo imamo za to na voljo kar nekaj podatkov – na kar so pristojni partijski forumi običajno hitro reagirali. Skratka, funkcija tečajev ni bila nekakšna proizvodnja v teoriji, zgodovini, trenutnih svetovnih in domačih razmerah bolj ali manj izobraženih partijskih kadrov, ampak predvsem vzgoja večjih političnih delavcev. Tečaji so bili integralni del partijske politike v konkretnih razmerah in so posredno pomembno doprinali k vsestranski krepitvi partije same kot narodnoosvobodilnega gibanja nasploh, zato so partijska vodstva vanje investirala mnogo političnih in organizacijskih naporov ter materialnih sredstev. Odigrali so želeno vlogo revolucionarja partije same, kar je postajalo toliko bolj nujno, kolikor se je krepila za partijo neugodna socialna struktura z vse bolj prevladujočim članstvom iz vrst kmečkega stanu, po drugi strani pa regulatorja sproščanja tolikšne mere revolucionarnosti, kolikor so jo razmere narodnoosvobodilnega boja dopuščale.

Prav proučevanje marksističnega izobraževanja, postavljeno v širši kontekst partijskega delovanja, njene strategije in taktike, bi pomembno dodatno osvetlilo marsikatero vprašanje, kar pri tej monografiji pogrešamo oziroma moramo ugotoviti, da je bil pristop preozko zamejen. V tem smislu je že dovolj indikativno dejstvo, da avtor npr. sploh ne upošteva Jeličeve monografske obdelave zgodovine KPH – če bi jo, bi problematiko moral umestiti v širši okvir in izognil bi se nekaterim nepotrebnim faktoografskim napakam. Preozko upoštevanje literature je sploh šibka stran tega dela.

Kljub določenim pripombam in pomanjkljivostim pa ostaja velika vrednost obravnavanega dela v tem, da je avtor preko podrobne rekonstrukcije partijskih tečajev dokumentiral množičnost procesa marksističnega izobraževanja. Če izhajamo iz podatka, da je KPH v začetku leta 1945 štela okoli 28.000 članov, potem moramo zaključiti, da je bil v organizirano obliko izobraževanja vključen približno vsak četrti član, ne da bi pri tem upoštevali tečaje v narodnoosvobodilni vojski. Šlo je torej za množico članov partije, ki so vodstveno vlogo v delovanju partije prevzemali v vojnem času in seveda tudi po njem.

Vida Deželak-Barič

P a v l e Š o s b e r g e r, *Novosadski Jevreji*. Književna zajednica, Novi Sad, 1988. 201 stran. A v r a m P i n t o, *Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine*. Veselin Masleša, Sarajevo, 1987. 198 strani.

Židovska problematika je nedvomno historično zanimiva tako v slovenskem kot jugoslovanskem prostoru. Pred II. svetovno vojno je v Jugoslaviji živel ok. 75.000 Židov, leta 1945. pa samo še 15.500. V Izrael je odšlo 8.000 Židov; danes imamo v Beogradu, Zagrebu, Sarajevu in drugod če še ok. 6.000 ljudi, ki se prištevajo k Židom. Statistični letopis Republike Slovenije 1990 navaja, da je bilo ob štetju 1981. leta prijavljenih v Sloveniji samo 9 Židov. Današnji slovenski telefonski imenik nam kaže židovske sledi. Ostanke židovske arhitekture so v Mariboru, Ljubljani in Piranu. – Slovenci imamo le štiri pomembnejše naslove o tej problematiki: VIII. zbornik Slovenske matice 1906 (J.K. Podgorjanski), Jevrejski almanah 1957–1958 (Milica Detoni) ter rokopis v Židovskem muzeju v Beogradu (Milica Detoni); 1989 je TV Ljubljana posnela dokumentarec »Judje v Sloveniji« (scenarij in režija Maja Weiss). – Sodelovali smo na odmevni zagrebški razstavi »Židovi na tlu Jugoslavije« 1988.

V Jugoslaviji je ohranjenega kar precej židovskega kulturnozgodovinskega gradiva in arhitekture; izhajajo tudi periodične publikacije (Jevrejski almanah 1954–1970 je izdajal Savez jevrejskih opština Jugoslavije v Beogradu. Zbornike izdaja Jevrejski istorijski muzej Beograd 1971–1987 itd.). Bibliografija objavljenih del šteje 81 naslovov (gl. katalog zagrebške razstave 1988, str. 213–215). – Izmed teh predstavljam zgoraj omenjena dva naslova o židovstvu na ozemlju, ki je pripadalo nekdanji Avstro-Ogrski.

Novi Sad: Leta 1693 so prvi Židje prišli v malo naselbino Racko selo ob Donavi, ki se je že leta 1748 razvila v Neoplanto oz. Novi Sad. Židje so imeli svojo organizirano skupnost (1718), ki se je hitro razvijala. V revolucionarnem letu 1848 so novosadski Židje simpatizirali z madžarskimi uporniki in so zato plačali posebno globo. V naslednjih desetletjih (1867 in 1895) so Židje dobili dostop do vseh upravnih in vojaških služb v monarhiji in pravico do študija na univerzi ter visokih šolah; njihova vera je postala enakopravna z ostalimi religijami. Nekateri Židje so dobili častne plemiške naslove.

Najvišji vzpon je ta židovska občina brez dvoma dosegla med obema vojnama. Na čelo občine je 1925. leta prišel znani dr. Ferdinand Lustig in jo vodil skoraj 20 let. Imeli so privatne šole (kjer so poučevali glasbo, tuje jezike, stenografijo, strojepisje), svojo osnovno šolo, urejen kulturni dom, komorni orkester, znano zabavišče, dve pevski društvi, pa tudi zavetišče za sirote in športni klub (str. 77–91 in 118–123). Židje so imeli pomemben delež v mestnem zdravstvu (19. in 20. stol.). Živahna je bila publicistična dejavnost, občasno je izhajalo 13 časopisov (Jevrejski narodni list, Jevrejske novine, Jugoslovanski jevrejski pregled), izšlo je ok. 10 publikacij 1880–1941); židovskih je 28 naslovov periodike v Vojvodini (1892–1940). – Židje so se ukvarjali s trgovino, podjetništvom, obrtjo; delali so tudi v advokaturi, v bankah in zavarovalnicah, gradbeništvu, rečnem prometu itd.

Antisemitizem se je občasno kljub vsemu pojavljal v Novem Sadu: 1921. leta so bili v lokalnem časopisu objavljeni članki proti Židom; kasneje so jim očitali, da so

odobravali poskus atentata na regenta Aleksandra Karadjordjevića (str. 26). Večjih odmevov vendarle ni bilo, četudi je proti njim nastopil Dimitrije Ljotić s svojim »Zborom«. Situacija se je spremenila šele l. 1940 s t.i. Koroščevimi zakoni in uredbami, ki sta jih podpisala Cvetković in Maček: v trgovini in v šolstvu se je omejevala židovska prisotnost (str. 30–31).

Novi Sad je najprej doživel madžarsko okupacijo z vsemi atributi. General F. Bayer je izsiljeval Žide z visokim »prostovoljnim prispevkom« za Madžarsko. Srbi in Židje so morali dokazovati, da živijo v tem mestu že od 31. oktobra 1918, sicer so jih imeli za priseljence, kar ni bilo brez posledic. Moško židovsko prebivalstvo so mobilizirali v delovne enote za različna dela ne le v Vojvodini, ampak tudi v Romuniji, v Ukrajini, na Slovaškem, v rudniku Bor in celo v taborišču Theresienstadt (Terezín), od koder se jih je le malo vrnilo domov. Januarja 1942 je bila izvedena zloglasna racija v Novem Sadu, ki je zahtevala 828 židovskih žrtev. Aprila 1944 pa je nemški okupator izvedel veliko deportacijo Židov iz Bačke ter Novega Sada v razna taborišča, največ v Auschwitz. – Med II. svetovno vojno je 3.020 novosadskih Židov umrlo, bilo pobitih v taboriščih ali padlo v partizanih: statistika postane še bolj grozljiva, če vemo, da je skupnost štela ok. 4350 prebivalcev (str. 46).

Po osvoboditvi mesta, 23. oktobra 1944, so Židje osnovali svoj odbor, ki je skrbel za sprejem in prehrano povratnikov iz taborišč in za zaščito imovine deportiranih. Ni teklo vse gladko, vmes so bile običajne težave tistega časa, pa tudi določeno nerazumevanje vojaških oblasti jugoslovanske armade in narodnoosvobodilnih odborov glede zaščite židovske imovine. Sorazmerno hitro je bila obnovljena sinagoga (avgusta 1945) in uveden verski pouk v osnovnih in srednjih šolah (str. 49). Židovska občina je 1948. leta štela ok. 1.000 prebivalcev. Vendar se je v naslednjih letih izselilo v državo Izrael 654 Novosadčanov; s tem se je skupnost zmanjšala na približno 300 članov (str. 50). Preostali Židje so se vključili v politično in gospodarsko življenje Vojvodine; slavili so svoje tradicionalne praznike, mnoge dejavnosti pa so prenehale, razen ženske sekcije, ki obstaja še danes. Izpred vojne datira hranilnica in posojilnica (1933–1942), ki so jo sicer zdaj obnovili, a je delovala le krajši čas (str. 125). V skromnejših okvirih je bilo organizirano kulturno življenje z gledališkimi predstavami, gostovanji pevskih zborov (»Bratje Baruch« iz Beograda, »Moša Pijade« iz Zagreba) itd. 1972. leta so posebej slovesno proslavili žalostno obletnico januarskih racij tudi v Izraelu skupaj s tamkaj naseljenimi Novosadčani. Lepo so obeležili 250-letnico obstoja židovske občine 1718–1968 (str. 53). Zanimivo, da noben novosadski muzej ni pripravil večje zgodovinske razstave ob jubileju židovske skupnosti! Zdaj se bliža 300-letnica naselitve Židov v Novem Sadu (1693–1993), pa smo žal sredi hude gospodarske in politične krize v Jugoslaviji.

Na straneh 59–76 je avtor na kratko opisal materialne pomnike židovstva: sinagoga (zgrajena 1909 in obnovljena 1945), mestna ulica (do l. 1980), židovska pokopališča (1717–1974), spominska obeležja padlim partizanom in žrtvam II. svetovne vojne.

Tretjino publikacije je avtor napolnil z razpredelnicami, gradivom, ter skupaj s fotografijami dopolnil tekst (str. 129–197). Žal manjka statistika židovskega prebivalstva za leta 1971 in 1981 (1969. leta so našteji v Novem Sadu 281 Židov). Iz gradiva

pa lahko sklepamo o blagostanju in delavnosti ter veliki ambicioznosti židovske skupnosti tik pred II. svetovno vojno, ko so bili njihovi člani navzoči v mestni in banski upravi, armadi, v novosadski produktni borzi, ali pa so bili tudi lastniki večjih in manjših tovarn (Jugoalat, Albus) ter gostinskih obratov (hotel Park, restavracija Astorija) itd.

Ponekod je opazna nedorečenost v tekstu; nekateri problemi so le mimogrede omenjeni, ali pa sploh niso. Uporabljena literatura obsega verjetno vse dostopne naslove.

Sarajevo: V predgovoru je avtor Avram Pinto z nostalgijo zapisal: »S temi beležkami želimo oteti pred pozabo življenje nekega sveta, ki ga danes skoraj ni več – sefardsko židovstvo v Bosni«. – Židje, ki so živeli v Španiji (Sefardi), so se morali po letu 1492 umakniti: en preselitveni tok je šel preko Soluna, Bitole, Sofije, Carigrada na Balkan, v Bosno in v Sarajevo; druga smer pa je na Balkan vodila preko Padove, Benetk, Zadra, Splita in Dubrovnika. – Turška oblast je bila prišlekem dokaj naklonjena, do njih tolerantna: dala jim je državljanske pravice in svobodo. Sefardi so na Balkanu delno asimilirali tiste Žide, ki so bili tukaj že v antični dobi; istočasno so se tudi sami prilagajali svoji novi domovini, Bosni. – Leta 1565 je bila v Sarajevu osnovana židovska občina.

Novo zgodovinsko poglavje se začne leta 1878, ko so se začeli priseljevali v Sarajevo Židje predvsem iz slovanskih dežel Avstro-Ogrske (Aškenazi) in tu osnovali svojo skupnost; kasneje nastanejo občine tudi v Tuzli in Banja Luki. Tik pred II. svetovno vojno naj bi bilo v Sarajevu 11.400 Židov, kar predstavlja 12,3% vsega mestnega prebivalstva. Avtor podrobno popiše življenjske pogoje (stanovanje, obleka, obutev, prehrana) in običaje (poroke, pogrebi) Sefardov v Bosni (str. 25–42); zanimivi so opisi židovskih praznikov (Hanuka, Purim, Šavuot, Sukot, Roš – Hašana – Novo leto, Jom – Kipur, Simhat – Tora, str. 43–53). Prva sinagoga je bila zgrajena v Sarajevu že 1581. leta; zadnjo sinagogo so si postavili Sefardi leta 1930, v zanimivem mavrskem slogu (stavba je bila poškodovana med II. svetovno vojno, potem obnovljena in spremenjena v muzej). Tudi Aškenazi so si zgradili svojo sinagogo v mestu (1902), ki še danes služi svojemu namenu. – Sefardi in Aškenazi so prvotno imeli ločena pokopališča; po letu 1945 je bilo urejeno skupno židovsko pokopališče, ki je bilo po l. 1966 opuščeno in spremenjeno v kulturni spomenik.

Gospodarska slika kaže dokaj ugoden položaj Židov (str. 65–78): obrt je bila dobro razvita. Avtor je poiskal imena najbolj znanih mojstrov v Sarajevu med obema vojnoma (str. 67–71). Leta 1934 so imeli Židje 19% vseh trgovin v mestu; v njihovih rokah sta bili dve hranilnici oz. posojilnici ter manjše banke. – Industrijski razvoj je bil v Bosni počasnejši; Židje so bili udeleženi v industriji gradbenega materiala, v lesni, kemični, tekstilni in prehrabeni industriji.

Ne le za obrt, ampak tudi za kulturo in prosveto, zdravstvo in znanost velja, da je na nek ironični način pomembna prav letnica 1878, ko je bila uvedena avstroogrška uprava. Domače verske šole so bile sprva edina priložnost za izobraževanje bosanske mladine, le manjši del se je šolal v Carigradu. S prihodom Avstrijcev se je stanje spremenilo: 1879. leta so bile ustanovljene osnovne šole in prva gimnazija, 1905 pa še

učiteljišče. (V šolskem letu 1904–1905 je bilo več kot 10% dijakov židovskega rodu.). Med obema vojnama se formira domači prosvetni kader, od vzgojiteljic do učiteljev in profesorjev. Osnovan je bil tudi židovski teološki seminar. – Jeseni 1940 so Židje v naglici ustanovili svojo gimnazijo, saj je bil z odlokom dr. Antona Korošca drastično zmanjšan vpis njihovih dijakov (str. 90). – Prve knjigarne so se pojavile v 80-letih 19. stol.; med knjigarnarji je bil zelo znan Leon Finci, ki je tudi vabil vidne jugoslovanske umetnike, da so prišli gostovat v Sarajevo (str. 80). – V literaturo srbohrvaškega okolja so se Židje vključili sorazmerno pozno, ob koncu 19. stol. Avtor je na str. 99–128 napisal kar kratko židovsko literarno zgodovino tega področja. Med pisci so omenjeni: dr. Isak Samokovlija, Miroslav Feldman, Eli Finci in drugi. – Židje so dobili svoj prvi časopis – tednik »La Alborada« (»Zora«) leta 1900. Najdlje je izhajal Jevrejski glas (1928–1941), med njegovimi sodelavci so bili Eli Finci, Avram Pinto, Tin Ujević in drugi. – Moderno zdravstvo se je začelo v Bosni šele s prihodom diplomiranih zdravnikov (po letu 1878), med njimi so sprva prevladovali Židje Aškenazi (str. 92–93). Židje so se uveljavljali ne le kot inženirji in pravniki, ampak tudi na znanstvenem področju. Med njimi je treba omeniti dr. Moritza Levija (razprava Sefardi v Bosni, 1911) in dr. Kalmija Barucha, ki je proučeval sefardski jezik »ladino« iz prvotne domovine Španije. – Od mnogih društev je treba omeniti »La Benevolencijo«, ki je štipendirala mnoge študente in dijake, podpirala izdajanje učbenikov ter osnovala židovski muzej in bogato knjižnico.

Na str. 162–185 je prikazan razvoj ostalih mestnih židovskih skupnosti do leta 1945: Mostar, Zenica, Sanski Most, Tuzla, Brčko, Zvornik, Višegrad, Bijeljina, Derventa, Visoko, Banja Luka, Prijedor, Bihać, Travnik, Bosanski Brod, Žepče itd.

Žal je povojni čas predstavljen le sumarno. Oktobra 1945 so našteji v vsej Bosni in Hercegovini le še 1292 Židov. Kasneje je prebivalstvo počasi naraščalo, a je zaradi selitev v Izrael število Židov znova padlo. Marca 1965 je bilo v Bosni samo še okoli 1300 Židov. II. svetovna vojna je terjala približno 12.000 žrtev med bosanskimi Židi (str. 18 in 186–193)! – Sinagogo v mavrskem slogu je židovska skupnost podarila Sarajevu, kjer so uredili židovski muzej in ob tem proslavili 400-letnico prihoda Sefardov v Bosno (1965).

Na koncu je dodan slovarček židovskih izrazov in seznam uporabljene literature.

V obeh publikacijah včasih prevlada stil pisanja, ki je značilen za kronike. Kljub temu so to dragoceni zapisi.

Marjeta Čampa

Dachauski procesi (Raziskovalno poročilo z dokumenti), ur. Martin Ivanič. Komunist, Ljubljana 1990, 1084 str.

V začetku osemdesetih let so v slovenski javnosti vzbudili veliko zanimanje in tudi razburjenje tako imenovani Dachauski procesi. To je skupno ime za vrsto desetih sodnih procesov, ki jih je sodstvo v Sloveniji izvedlo v letih 1948 in 1949. Pred vojaškim in civilnim ljubljanskim okrožnim sodiščem so bili obsojeni nekdanji taboriščniki iz nemških koncentracijskih taborišč Dachau (od tod tudi ime za te procese) in Buchenwald. To je bilo prvo, kar je bilo skupno za vseh 31 obsojencev. Druga skupna značilnost pa je bila, da so bili vsi obsojeni člani (povečini predvojni) komunistične partije, nekateri so bili španski borci, in aktivni udeleženci osvobodilnega boja. Obdolženi so bili sodelovanje z gestapom v koncentracijskih taboriščih Dachau in Buchenwald in povojnega »razdiralnega« dela proti državi, kateri na čelu je bila komunistična partija. Za tovrstne »zločine« jih je bilo na teh montiranih sodnih procesih 11 obsojenih na smrt, drugi pa na dolgoletne zaporne kazni.

Vrsto let so ti procesi burili zanimanje in domišljijo tistih, ki so imeli »privilegij«, da so o njih nekaj vedeli. Za javnost pa so bili popolna črna luknja preteklosti, za zgodovinopisje pa »tabu« tema. Tisti, ki so v času njihovega izvajanja aktivno in odločilno delovali v slovenskem in jugoslovanskem političnem življenju, so svoj položaj in moč izkoristili tudi v poznejših letih in preprečevali, da bi dachauski procesi le prišli v javnost. Prvi so pred desetletjem nanje opozorili pisatelji: Branko Hofman v romanu Noč do jutra in Igor Torkar, sam obsojen na enem od teh procesov, v romansiranih spominih z naslovom Umiranje na obroke. V začetku osemdesetih let se je sprožil tudi plaz različnih publicističnih del in novinarskih člankov o zgodovini dachauskih procesov, pri čemer je bilo za vse značilno, da so pri odkrivanju »resnice« ostajali na ugi banjih in na nivoju govoric. Med njimi ni bilo nobenega resnega zgodovinarskega dela. Vzrok za to je bil v pomanjkanju oziroma nedostopnosti verodostojnih dokumentov.

Pričujoča knjiga v veliki meri to odpravlja, čeprav v njej kljub objavljenim številnim dokumentom ne dobimo pravega odgovora na bistvena vprašanja, ki se pojavljajo v zvezi z dachauskimi procesi in so v resnici temeljna za njihovo razumevanje in vedenje o delovanju partije v tako imenovanem obdobju »partijske države«. Iz sicer bogatega objavljenega gradiva namreč ni mogoče razbrati pravih vzrokov, pa tudi ne povoda za te stalinistične sodne procese. Seveda, če enostavno ne prevzamemo trditve o sodelovanju z gestapom. Vsekakor so vzroki drugje, če so navedbe iz obtožnice pomenile lahko povod. Tako so dachauski procesi ostali še vedno uganka, na katero je možnih več odgovorov, ki pa so bolj plod ugibanj kot stvar zgodovinskih dokazov. Odkrivajo pa, da so bili proizvod komunistične partije. Po besedah Edvarda Kardelja so bili dejansko grajeni na politiki centralnega komiteja.

Knjiga je rezultat raziskovalnega dela raziskovalne skupine, sestavljene iz zgodovinarjev in pravnikov, ki se je proučevanja dachauskih procesov lotila na osnovi arhivskih dokumentov. Pobudnik je bil zgodovinar dr. Dušan Nečak, v skupini pa so sodelovali še pravnik dr. Ljubo Bavcon, dr. Peter Kobe ter zgodovinarji dr. Janko

Pleterski, Martin Ivanič in Branko Ziherl. Kot svetovalca za pravniške vidike sta sodelovala tudi Francka Strmole-Hlastec in Riko Kolenc. Skupina je proučevala arhivsko gradivo hranjeno v arhivu CK ZKJ, v arhivu republiškega sekretariata za notranje zadeve (danes ministrstvo za notranje zadeve), v arhivih sodišč in nekaterih zasebnih arhivov. Ker so bili med obsojenci tudi avstrijski državljani, je skupina pregledala tudi Dokumentacijski arhiv avstrijskega odporniškega gibanja. Raziskovalna skupina se je pogovarjala tudi z nekaterimi še živimi akterji sodnih procesov z ene in druge strani, obsojenci in tistimi, ki so botrovali – posredno ali neposredno – njihovemu preganjanju. Izjav neposrednih izvrševalcev, udbovskih preiskovalcev, ki so procese pripravljali in jih iz zakulisja vodili, v knjigi ni. Člani skupine so pregledali veliko število dokumentov, rezultat tega dela pa je objava virov in pa vrsta študij, objavljenih v knjigi.

Knjiga je sestavljena iz dveh med seboj dopolnjujočih se delov: zgodovinskih in pravnih študij ter virov opremljenih z opombami. Dušan Nećak je poleg uvoda, v katerem je predstavil metodologijo raziskovanja in kriterije izbire objavljenih virov, prispeval še zgodovinsko študijo o kraju in času dogajanja dachauskih procesov. Predstavil je osnovna dogajanja v svetu (hladno vojno) in v Jugoslaviji od konca vojne do leta 1948. To obdobje je poimenoval čas jugostalinizma, vendar se ni mogel povsem odločiti ali je to res bil. Na osnovi obdelave gradiva iz arhiva za notranje zadeve in memoarskega gradiva je napisal Branko Ziherl prispevek z naslovom Pro memorija, v katerem je opisal »predzgodovino« samih dachauskih procesov, aretacijo in preiskavo. Navaja tudi imena glavnih preiskovalcev, ki so pripravljali prvi, imenovan tudi veliki dachauski proces. Martin Ivanič je pripravil na podlagi arhivskega gradiva kronološki prikaz poteka in razveljavitve dachauskih procesov od njihove »predzgodovine« leta 1946, ko je bil aretirani prvi kasnejši obsojenec na velikem dachauskem procesu, pa do leta 1986, ko se je Zveza komunistov kot naslednica KPS na 10. kongresu izrekla za dokončno in popolno odpravo posledic obsodb na dachauskih procesih. Šele s tem je partija priznala politično zmoto in izrekla politično rehabilitacijo vseh aretiranih, obtoženih in obsojenih na teh procesih. Deset let pred tem so bili namreč pravno rehabilitirani, medtem ko je takrat tako imenovani politični aktiv, vrh ZKS in SZDL, politično in moralno rehabilitacijo zavrnil.

O pravnih vprašanjih dachauskih procesov sta napisala študijo dr. Peter Kobe in dr. Ljubo Bavcon. Predstavila sta kazensko pravni sistem, organe kazenskega pregona, uporabo kazenskega materialnega prava v dachauskih procesih. Bavcon je dachauske procese pravno in politično analiziral in ugotovil, da je razlago in pojasnilo zanje potrebno iskati predvsem drugje, na področjih, ki so zunaj prava in pravosodja. Bili so plod vodilne politične sile, komunistične partije in njej podrejene službe državne varnosti, »udbe«. »Dachauski in tudi drugi politični procesi pri nas so prav tako neizogiben sestavni del in logični proizvod nasilnega ideološkega sistema, ki ga je KPJ uvajala in izvajala na splošno v letih po osvoboditvi«, je označil te sodne procese Bavcon (str. 150–151) in jih s tem umestil v takratni politični sistem tako imenovane »partijske države«.

Objavljeni dokumenti o dachauskih procesih so razdeljeni na štiri dele. V prvem je težišče na gradivu prvega dachauskega procesa, ki je bil konec aprila 1948. Objavljena

je obtožnica proti petnajstim obtoženim in »sodba v imenu ljudstva«, po kateri je bilo enajst obsojenih na smrt. Iz teh dokumentov je razvidna »bolnost uma«, ki je zasnoval in iz ozadja vodil ta in tudi druge dachauske procese. Drugi del objavljenih virov predstavljajo dokumenti o prizadevanjih za rehabilitacijo. Prvi dokumenti in dvomi o pravilnosti preiskave v pripravah na procese so nastali že v začetku petdesetih let. Objavljeno je poročilo komisije ZKS, ki je leta 1968 dobila nalogo pregledati gradivo o procesih in podati mnenje o rehabilitaciji. O procesih je razpravljal tudi slovenski politični vrh na posebnih sestankih. Iz zapisnikov teh je mogoče videti, kakšen je bil pogled na procese pri vodilnih politikih in zaznati vzroke, ki so jih vodili v pripravo le teh. Izvršni svet pa je 1969 ustanovil svojo, t.i. Janžekovičevo komisijo, za analizo dachauskega procesa. Ta je pregledala gradivo procesa in ustvarila obširno poročilo, ki je služilo kot prvovrstni vir tudi pričujoči raziskavi. Edvard Kardelj je na enem od sestankov političnega vrha, na katerem so sodelovali mnogi taki, ki so bili v pripravi in izvedbi procesov bolj ali manj udeleženi, menil, da je potrebno poročilo Janžekovičeve komisije dati pod ključ. To kaže na slabo vest, ki jo je zaradi Dachauskih procesov imela Partija.

Tretjo vrsto objavljenih virov predstavljajo dokumenti o sodni rehabilitaciji. To so predvsem sodni dokumenti o postopkih za razveljavitev obsodb. Sodna rehabilitacija je potekala do leta 1979, medtem ko se je o politični začelo uradno govoriti šele leta 1977. Dokumenti o politični rehabilitaciji predstavljajo četrti del objavljenih virov. To je predvsem magnetogram skupne seje predsedstev CK ZKS in republiške konference SZDL Slovenije februarja 1977, na kateri so sprejeli Izjavo. Objavljena je bila v časopisih šele leta 1984, kar tudi kaže na »težavnost« problematike dachauskih procesov. Iz Izjave je mogoče razbrati, da so še vedno verjeli v obstoj nacistične vohunske mreže, ki »še danes ni do kraja razkrita« kot so med drugim v razlagi o vzrokih procesov zapisali.

Na koncu je objavljena bibliografija časopisnih in revialnih besedil in knjig o dachauskih procesih. Ta razkriva kako je zanimanje zanje raslo od začetka osemdesetih let dalje.

Obsežno knjigo raziskave o dachauskih procesih je objavila kot svoj labodji spev založba Komunist, s katerim pa je dostojno končala svoje poslanstvo na slovenskem knjižnem trgu. Čeprav ostaja kljub obsežnemu gradivu objavljenem v knjigi še vrsto vprašanih nepojasnjenih, pa pomeni vseeno pomemben delež v razkrivanju ne le teh sramotnih sodnih procesov, marveč tudi družbenih in političnih procesov v povojni slovenski družbi. Knjiga pač za zgodovinpisje na najbolj ustrezen način predstavlja tudi to temno stran v zgodovini »avantgarde delavskega razreda«. Izšla pa je žal prepozno, ko je zanimanje širše javnosti za problematiko partijske zgodovine vključno s sodnimi procesi že usahnilo.

Opomba na koncu: v knjigi manjkajo registri, zlasti osebni, kar je pri objavljanju zgodovinskih virov ne le pravilo, ampak tudi nujnost.

Po sili vojak (nasilna mobilizacija Slovencev v nemško vojsko-okupatorjev zločin). Razstava v Muzeju revolucije Celje, december 1990.

V decembru 1990 smo v Muzeju revolucije Celje pripravili občasno razstavo »Po sili vojak«. Avtorja Jože Vurcer iz Muzeja revolucije Celje in Jože Dežman iz Gorenjskega muzeja Kranj sta dve leti pripravljala razstavo in spremni katalog, saj se doslej teme o mobilizaciji v nemško vojsko nihče ni lotil.

Okupatorjeva mobilizacija prebivalstva zasedenih ozemelj v vojaško službo sodi med vojne zločine, zato mednje uvrščamo tudi mobilizacijo Slovencev v vojsko Tretjega rajha. Več deset tisoč Slovencev je bilo prizadetih zaradi nasilnega vpoklica v »Vermaht«. Nekaj tisoč jih je padlo, okoli deset tisoč jih je postalo invalidov. Njihovo usodo je prekril prah molka. Odrngani, ubiti, zavrženi, zatirani bodo po 45 letih mogoče le spregovorili. Ljudem, stisnjenim v kruti vojni primež, ki jim v skrbi za družino in svojce zvečine ni preostalo drugega, kot da se odzovejo vpoklicu, oblasti do danes niso priznale niti tega, da so mrtvi. Živeli so v spominih svojih najbližjih, za zgodovino pa niso obstajali. Eden izmed razlogov za postavitev razstave je bil prav ta, da bi se zgodovinarji končno lotili tudi te tematike. Arhivskega gradiva o nacističnem rekrutiranju Slovencev je pri nas malo dostopnega. Stikov s tujimi arhivi, ki bi utegnili ponovno postaviti odkrivanje resnice o tem vojnem zločinu, še nimamo.

Razstava v Celju in na gostovanju v Kranju je pokazala, da se je v zvezi s tematiko pričelo normalno komuniciranje in odpiranje poti v javno življenje. V Celju smo temo nemške mobilizacije pripravljali dolgo in ne zaman. Precej koščkov v mozaiku dobe 1941–1945 manjka, da bi lahko sestavili celoto. Celoto, ki bi pomenila življenje vsakega vpoklicanega vojaka v štirih letih okupacije. Potrebno bo še veliko raziskovanja, proučevanja in zbiranja podatkov na terenu.

Razstavo »Po sili vojak« je s pravim čutom za estetiko oblikoval dipl. arh. Rado Golgranc, ki je ob sodelovanju z avtorjema pri vsakem obiskovalcu že ob prvem stiku z njo vzbudil zanimanje, začudenje, strah in grozo. Ker je razstava opozorilo, smo ob sodelovanju akademskega grafika Črtomirja Freliha oblikovali plakat in naslovnico kataloga tako, da smo poudarili popolno ignoranco družbe do preživelih, danes »fantov« s sedmimi križi.

Razstava pričanja s splošnimi podatki o teritorialnem obsegu ter številu prebivalstva novembra 1941, ko so se začele priprave na mobilizacijo na Štajerskem. Okrajna vojna komanda Celje je 26. 11. 1941 obvestila Vojaški prijavitni urad Celje, da se po ukazu vrhovnega poveljstva nemške vojske v sporazumu z Ministrstvom za notranje zadeve rajha predvideva za februar 1942 mobilizacija letnikov 1900–1924. Na področju današnje občine Celje so tako popisali 6807 moških, od tega 486 tistih, ki so kot jugoslovanski vojaki še bili v nemškem ujetništvu. Hkrati s tehničnimi pripravami za popis in nabor so se začele tudi politične priprave. Vodja Štajerske domovinske zveze je krajevnim organizacijam zveze naročil, naj napnejo vse sile za uspešen popis letnikov 1923 in 1924. Organizacija je v svojih propagandnih akcijah navduševala obveznike, opozarjala na vojne tradicije Spodnještajercem v avstrijski armadi v I. svetovni vojni in budila pokrajinski patriotizem. Julija 1942 je bil vpoklican v vojsko letnik

1923 in akcija mobilizacije se je izkazala za uspešno. Pred odhodom v vojsko je mobiliziranim obveznikom govoril deželni svetnik Dorfmeister in izrazil zadovoljstvo, da so se kljub sovražni propagandi polnoštevilno odzvali pozivu (vsi razen štirih od 770 vpoklicanih).

Uspeh nemške mobilizacije v letu 1942 je treba pripisati predvsem nemškemu nasilju in strahu. V času naborov letnikov 1923–1924 so v Starem piskru grmele salve, ki so ubijale zavedne Slovence. Ob popisu in naboru letnikov 1921–1922 so z vseh strani vozili tovornjaki z družinami ustreljenih, borci in aktivisti NOB najprej v zbirno taborišče v celjski okoliški šoli, nato v koncentracijska taborišča in taborišča ukradenih otrok.

Uspeh ob vpoklicu letnika 1923 nacistov ni uspeval. Pričela se je propaganda za letnika 1921 in 1922, ki sta v nabor morala avgusta 1942. Do konca leta sta bila na naboru še letnika 1920 in 1919. Decembra so popisali letnika 1918 in 1925. V celoti je bilo s območja Celja na naborih letnikov 1919–1924 potrjenih 1523 obveznikov, kar pri 19243 namških državljanih pomeni 7,9%.

V letih 1943–1945 je okupator vpoklical v svojo vojsko še letnike od 1908 do 1918 in 1925 do 1929.

Koliko mobilizirancev s področja občine Celje je padlo v nemški vojski, ni znano, o njihovem številu lahko samo približno ugibamo. V občinski matični knjigi je po vojni za mrtve razglašeni 11 pogrešanih oseb, padlih pa je vpisanih 7. Za druge ni podatkov.

Po istem ključu so zbrani podatki za Gorenjsko, natančneje za Radovljiško ravnilno. Jože Dežman svoja raziskovanja uspešno nadaljuje in je medtem objavil zbrane podatke (Gorenjski glas 5. aprila 1991), v Kranju pa vodil predstavitev spominov mobiliziranca Alojzija Žiberta. Spomini so dolga leta ležali v temi; razstava in objavljeni podatki za Gorenjsko (vse na pobudo Jožeta Dežmana) predstavljajo dragoceno pričevanje o življenju mobilizirancev med vojno in po njej.

Razstava se nadaljuje s prikazom odhoda v Nemčijo. Srečamo se z originalnimi fotografijami odhoda Slovencev iz Celja 23. julija 1942, katerih avtor je fotograf Josip Pelikan. Ohranjena sta dva filma, ki prikazujeta odhod, od zbora v vojašnici v Celju, sprevoda po mestnih ulicah v spremstvu družin in končno do vstopanja v vlak ter zadnjega pozdrava.

Sledijo prikazi različnih usod ter poti mobilizirancev.

V nemško vojsko so odšli s predhodno trdo šolo vežbanja. Po drilu – večinoma v Nemčiji – so vpoklicane poslali na vse strani. Slovenci so v glavnem šli kot »topovska hrana« na vzhodno fronto. Bilo je veliko prebegov, po ocenitvah je poskušala pobegniti kar polovica od vpoklicanih. Uspelim prebegom je sledilo ujetništvo; pri tem je bil položaj zajetih v Sovjetski zvezi slabši kot položaj tistih, ki so bili ujetniki zahodnih zaveznikov. Sedaj je znano, da so bile najhujše izgube, najštevilnejše žrtve v II. svetovni vojni prav med mobiliziranci.

Razstava govori v večini z originalnimi dokumenti, spomini in fotografijami. Dragocen eksponat predstavlja obleka Slavka Ogrina, s katero se je vrnil iz ruskega ujetništva, sešita iz nešteto koščkov.

Veliko bi lahko povedali o dogodkih in srečanjih ob poteku razstave v zadnjih petih mesecih. Pomembno je, da so se stvari premaknile: ob začetku postavitve nismo imeli dovolj natančnih podatkov, do sedaj pa smo zbrali preko sto izjav, čez 400 novih dokumentov ter ostalega muzejskega gradiva. Namen, ki smo ga zapisali v uvodu h Katalogu, bomo lahko uresničili. Česar še nismo vedeli, bomo povedali z nadaljnjimi razstavami, objavami in drugimi predstavitvami. Ob koncu ne morem mimo besed dr. Bruna Hartmana, mobiliziranca ter govornika na otvoritvi:

»... Slovenski fantje in možje so se bojevali po Evropi že stoletja: pod Napoleonom so korakali proti Moskvi, pod avstrijskimi vojskovodji so se borili po severni Italiji, na Češkem, v Šleziji, pod Dansko in celo v daljnji Mehiki. Vojskovali so se za tujo gospodo. V njih ni bilo goreče patriotske vneme, le žalost spričo ločitve od domačih. V prvi svetovni vojni so slovenski avstrijski regimenti, tudi celjski sedeminosemdeseti, korakali s slovensko pesmijo in razvito slovensko zastavo na Soško fronto in tam padali od Soči, pri Doberdodu, na Sv. Gabrijelu, ker so menili, da branijo slovensko zemljo pred Italijani. Prisilni mobiliziranci v nemško vojsko pa so med minulo vojno odhajali brez pesmi, premnogi brez znanja nemščine. Bili so navadni vojaki, le redki med njimi so dobili kakšen podčastniški čin, častniškega menda sploh ne. Obdržali pa so v sebi domačo besedo, domačo pesem, če se jih je kje zbralo kaj. S seboj so nosili slovenska pisma domačih in ljubljenih, nekateri celo miniaturno Prešernovih Poezij v naprsnem žepu ...«.

Andreja Rihter

Bibliografija delavcev Inštituta za novejšo zgodovino za leto 1990

Sestavila Nataša Kandus

I. Samostojne publikacije

1. **Milica Kacin-Wohinz:** Prvi antifašizem v Evropi, Primorska 1925-1935. Lipa, Koper 1990, 531 str.
2. **Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923. Dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ.** (Zbral in uredil ter opombe napisal Jurij Perovšek v sodelovanju z Jankom Prunkom in Jankom Pleterskim). Partizanska knjiga, Ljubljana 1990, 435 str. (Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem).
3. **Prispevki za novejšo zgodovino. XXX, 1990, št. 1-2.** Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 1990, 195 str.
4. **Prunk Janko:** Nova slovenska samozavest. Pogovor s slovenskimi političnimi prvaki in uvodni esej. Založba Panatal, Ljubljana 1990, 165 str.

II. Znanstvene razprave in članki

1. **Biber Dušan:** Neuspeh jedne misije: Američki potpukovnik OOS Robert McDowell u štabu Draže Mihailovića 1944 god. Časopis za suvremenu povijest, XXII, 1990, št. 1-2, str. 33-65.
2. **Čampa Marjeta:** Nekaj odmevov slovenske zgodovine in kulture v vsakdanjem NOB tisku v arhivu INZ. Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, 1990, št. 1-2, str. 135-140.
3. **Čepič Zdenko:** Načini zaostrovanja razrednega v zaključnem obdobju NOB (v luči zakonskih ukrepov). Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, 1990, št. 1-2, str. 121-134.
4. **Dolenc Ervin:** Bratstvo - Izobraževalna društva narodnih socialistov. Kronika, XXXVIII, 1990, št. 3, str. 138-144.
5. **Dolenc Ervin:** Krekova mladina. Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, 1990, št. 1-2, str. 49-70.
6. **Ferenc Tone:** Pod nemško okupacijo. Zbornik župnije sv. Janeza Krstnika v Ljutomeru. Župnijski urad Ljutomer in Pokrajinski arhiv Maribor, Ljutomer, 1990, str. 67-77.
7. **Ferenc Tone:** Vprašanja samoodločbe in suverenosti slovenskega naroda po drugem zasedanju AVNOJ. Zgodovinski časopis, XLIV, 1990, št. 1, str. 91-100.
8. **Fischer Jasna:** Prebivalstvo slovenske Istre v obrti in industriji med leti 1869-1910. Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, 1990, št. 1-2, str. 15-20.

9. **Gabrič Aleš:** Oživljanje kulturne dejavnosti na Primorskem v očeh slovenske kulturne politike. Primorska srečanja, XV, 1990, št. 104-105, str. 139-144.
10. **Godeša Bojan:** Predvojno delovanje odborov delavske enotnosti. Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, 1990, št. 1-2, str. 89-105.
11. **Gombač Metka:** Vzhodnoprimorsko okrožje. Primorska srečanja, XV, št. 104-105, str. 118-121.
12. **Kacin-Wohinz Milica:** Chiesa cattolica e tutela delle minoranze jugoslave nell'Italia fascista (1920-1940). Veneto e Slovenia, Due culture per l'Europa. Consiglio regionale del Veneto, Venezia 1990, str. 127-138.
13. **Kacin-Wohinz Milica:** Interventi, Jugoslavia. La storiografia sul fascismo locale nell'Italia nordorientale. Istituto friulano per la storia del movimento di liberazione, Udine 1990, str. 159-163, 225-229. (Studi e documenti ; 14).
14. **Kacin-Wohinz Milica:** Maščevanje Bazovice. Primorske novice, XLIII, 1989, št. 101-102; priloga Erazem, str. 6-7; XLIV, 1990, št. 11, 22, 45; priloga Erazem, str. 4-5.
15. **Kacin-Wohinz Milica:** Ob 70-letnici aneksije Julijske krajine k Italiji. Jadranski koledar 1991. Založništvo tržaškega tiska, Trst 1990, str. 67-70.
16. **Kacin-Wohinz Milica:** Primorska v letih 1918- 1920 .. naš rod si je bil ustvaril sen o domu zlat .. Boj za združitev Slovencev 1919-1920. Arhiv SR Slovenije, Ljubljana 1990, str. 9-13. (Katalogi; 9).
17. **Kacin-Wohinz Milica:** La resistenza antifascista clandestina dei partiti nazionali sloveni nella Venezia Giulia fra le due guerre mondiali. Storia contemporanea in Friuli, Udine, XX, 1990, št. 21, str. 27-62.
18. **Kresal France:** Jugoslovansko in slovensko gospodarstvo v poročilih Ljubljanske borze 1935-1941. Zgodovinski časopis, XLIV, 1990, št. 4, str. 595-597.
19. **Kresal France:** Razvoj industrije v Sloveniji v letih 1918-1941. Kronika, XXXVIII, 1990, št. 3, str. 134- 138.
20. **Lazarevič Žarko:** Kmečki dolgovi v Jugoslaviji v obdobju med vojnama. Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, 1990, št. 1-2, str. 71-89.
21. **Lazarevič Žarko:** Usoda predvojnih kmečkih dolgov po letu 1945. Zgodovinski časopis, XLIV, 1990, št. 2, str. 265-270.
22. **Mlakar Boris:** Slovenska protirevolucija s posebnim ozirom na konec vojne. Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, 1990, št. 1-2, str. 107-119.
23. **Perovšek Jurij:** Kulturnopolitični koncept jugoslovanskega unitarizma pri Slovencih v letih 1918-1929. Sodobnost, XXXVIII, 1990, št. 8-9, str. 849-857.
24. **Perovšek Jurij:** Nemški liberalizem in vprašanje naroda ter državne ureditve. Primerjava z Jugoslavijo v dvajsetih letih. Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, 1990, št. 1-2, str. 39-47.
25. **Prunk Janko:** Die Grundung des jugoslawischen Staates 1918. Als Mitteleuropa zerbrach. Graz 1990, str. 27- 42.
26. **Rozman Franc:** Die Beziehung der slowenischen Sozialdemokratie zur österreichischen Parteizentrale. Hundertjahre Sozialdemokratie in Österreich. Passagen Verlag, Wien 1990, str. 262-267.

27. **Rozman Franc:** Politično delovanje Franca Serneca in Josipa Jaklina. Zbornik občine Slovenska Bistrica, II. Slovenska Bistrica 1990, str. 203-207.
28. **Rozman Franc:** Slowenien 1918-1920. Jahrbuch für Zeitgeschichte. Geyer-Edition, Wien-Salzburg 1989, str. 29-34.
29. **Rozman Franc:** Sporočila francoske revolucije v slovenskem delavskem tisku. Zgodovinski časopis, XLIV, 1990, št. 2, str. 215-220.
30. **Studen Andrej:** Nekaj drobtinic o vili v Šubičevi ulici 10 (o njenem nastanku, strukturi in prvih lastnikih). Borec, XLII, 1990, št. 1, str. 144-151.
31. **Studen Andrej:** Poskus analize mikroraziskave dveh ljubljanskih hiš, njunih stanovanj in stanovalcev (v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja). Sinteza, 1990, št. 83-86, str. 166-172.
32. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Kmečko stanovsko gibanje v klerikalnem taboru na Slovenskem v letih 1935-1941. Borec, XLII, 1990, št. 1, str. 71-174.
33. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Oživljanje Krekovega »kmečko socialnega programa« v okviru kmečko stanovskega gibanja Zveze absolventov kmetijskih šol (ZAKŠ). Revija 2000, 1990, št. 52/53, str. 165-179.
34. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Pogledi na francosko revolucijo v tisku liberalne provenience 1929-1940. Zgodovinski časopis, XLIV, 1990, št. 2, str. 221-233.

III. Strokovni članki

1. **Adamič Marjeta:** Tuji raziskovalci v slovenskih arhivih v letu 1989. Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani. Obvestila Arhiva Republike Slovenije, VI, 1990, št. 1, str. 18.
2. **Biber Dušan:** Britanska diplomacija leta 1943 o pokolu poljskih oficirjev v Karynskem gozdu. Dnevnik, XL, 13.-16.VI. 1990, št. 159-162, str. 2.
3. **Biber Dušan:** Britanske ocene volitev v Jugoslaviji leta 1945. Dnevnik, XL, 21.IV. 1990, št. 109, str. 3.
4. **Biber Dušan:** »Humoreske« belogardistične propagande. Nedeljski dnevnik, XXIX, 1.IV. 1990, št. 89, str. 11.
5. **Biber Dušan:** Igra s greškom. Danas, IX, 1990, št. 423, str. 33.
6. **Biber Dušan:** Kaj je Kardelj v resnici napisal? Delo, XXXII, 18.VIII.1990, št. 192; Sobotna priloga, str. 16.
7. **Biber Dušan:** Kaj vedo povedati ameriški obveščevalci o S. Jovanoviću. Delo, XXXII, 23.VIII. 1990, št. 196; Književni listi, str. 6.
8. **Biber Dušan:** Načela partizanskega vojskovanja. Dnevnik, XL, 2.VI. 1990, št. 148; Sobotna priloga, str. 13-14.
9. **Biber Dušan:** Narodnoosvobodilna vojna, (socialistična) revolucija, državljanska vojna. Dnevnik, XL, 7.IV. 1990, št. 95; Sobotna priloga, str. 13-14.
10. **Biber Dušan:** Odgovor na anketo o narodni spravi. Borec, XLII, 1990, št. 5-6-7, str. 584.
11. **Biber Dušan:** Partija, ki je ni, se oklepa oblasti. Delo, XXXII, 17.III. 1990, št. 64; Sobotna priloga, str. 18.

12. **Biber Dušan:** Pogovor. Vojmir Kljaković, Medjunarodnopravna pitanja narodnooslobodilačkog rata. Logos, Split 1990, str. 378-379.
13. **Biber Dušan:** Spaljeno obaveštenje. Danas, IX, 1990, št. 420, str. 42-43.
14. **Biber Dušan:** Zgodovinarji na plan ... ? Dnevnik, XL, 25.V.1990, št. 140, str. 2.
15. **Biber Dušan:** Zgodovinska veda med umiritvijo in spravo. Delo, XXXII, 24.III., 5.V. 1990, št. 70, 103; Sobotna priloga, str. 31, 18.
16. **Biber Dušan:** Žrtve druge svetovne vojne pri nas. Borec, XLII, 1990, št. 3-4, str. 460-462.
17. **Čepič Zdenko:** Zakaj ne želim sodelovati v anketi? Z narodno spravo - konec državljanske vojne? Borec, XLII, 1990, št. 5-6-7, str. 584-586.
18. **Čepič Zdenko:** Žrtve druge svetovne vojne pri nas. Borec, XLII, 1990, št. 3-4, str. 442, 448-449, 463.
19. **Deželak-Barič Vida:** O študiju Kratke zgodovine VKP(b). Borec, XLII, 1990, št. 5-6-7, str. 586-590.
20. **Dolenc Ervin:** Več resnic ob istem dogajanju. Sodobnost, XXXVIII, 1990, št. 8-9, str. 730-732.
21. **Dolenc Ervin:** Z narodno spravo - konec državljanske vojne? Borec, XLII, 1990, št. 5-6-7, str. 590.
22. **Ferenc Tone:** Enotna, nedeljiva, nezastarljiva. Dr. Tone Ferenc: Vprašanja samoodločbe in suverenosti slovenskega naroda po drugem zasedanju AVNOJ-a. Delo, XXXII, 6.I. 1990, št. 4; Sobotna priloga, str. 23.
23. **Ferenc Tone:** Ferenc mostra le sue carte. A colloquio con lo storico sloveno. Il Piccolo (Trieste), CIX, 26.VIII.1990.
24. **Ferenc Tone:** Hmeljnik. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 34.
25. **Ferenc Tone:** Hrušica. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 55.
26. **Ferenc Tone:** Hrvaško-slovenski odnosi. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 70.
27. **Ferenc Tone:** Ig. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 102.
28. **Ferenc Tone:** Ilova gora. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 112.
29. **Ferenc Tone:** Istra. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 181-182.
30. **Ferenc Tone:** Italijanska ofenziva na Dolenjskem in Notranjskem. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 189-190.
31. **Ferenc Tone:** Italijanske partizanske enote na Slovenskem. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 191.
32. **Ferenc Tone:** Italijansko-slovenski odnosi. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 201.
33. **Ferenc Tone:** Izganjanje Slovencev. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 214-215.

34. Ferenc Tone: Izvršni odbor OF. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 238.
35. Ferenc Tone: Južna grupa odredov. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 363.
36. Ferenc Tone: Kanalska dolina. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 395.
37. Ferenc Tone: Kapitulacija Italije. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 404.
38. Ferenc Tone: Kdaj so bili usmrčeni? Podatki iz jugoslovanskih virov o Italijanih, ki so bili maja 1945 deportirani v Ljubljano. Primorski dnevnik, XLVI, 7. VIII. 1990, št. 175, str. 9.
39. Ferenc Tone: Otročji ponaredek. Mladina, 1990, št. 36, str. 3.
40. Ferenc Tone: Revolucija/državljska vojna, ki še traja - neumnost! Srečanje s povodom: dr. Tone Ferenc. Vestnik, XLII, 13.IX. 1990, št. 35, str. 5.
41. Ferenc Tone: Zapisan resnici. Primorski dnevnik, XLVI, 24.VIII. 1990, št. 189, str. 9.
42. Fischer Jasna: Industrializacija. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 128-131.
43. Fischer Jasna: Industrija. Enciklopedija Slovenije, 4. zv. Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 131-132.
44. Gabrič Aleš: Izločitev Teološke fakultete. Delo, XXXII, 16.VI.1990, št. 139, str. 28.
45. Gabrič Aleš: Lov na čarovnice. Mladina, 1990, št. 27, str. 28-29.
46. Gabrič Aleš: Učbeniki, leto nič. Mladina, 1990, št. 28, str. 52-53.
47. Gabrič Aleš: Z narodno spravo - konec državljanske vojne? Borec, XLII, 1990, št. 5-6-7, str. 590-592.
48. Godeša Bojan: Z narodno spravo - konec državljanske vojne? Borec, XLII, 1990, št. 5-6-7, str. 592-596.
49. Guštin Damijan: Idrijski partizanski odred. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 98.
50. Guštin Damijan: Idrijsko-tolminski partizanski odred. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 100.
51. Guštin Damijan: Idrijsko vojno področje. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 100.
52. Guštin Damijan: Internacije. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 164.
53. Guštin Damijan: Judenburg. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 315.
54. Guštin Damijan: Žrtve druge svetovne vojne pri nas. Okrogla miza. Borec, XLII, 1990, št. 3-4, str. 449-451, 461-462.
55. Guštin Damijan: Narodna sprava, državljanska pomiritev ali zaključek revolucije? Z narodno spravo - konec državljanske vojne? Borec, XLII, 1990, št. 5-6-7, str. 622-624.

56. **Kacin-Wohinz Milica:** Fašizmu so se upirale vse plasti primorskega prebivalstva. Ob 60-letnici prvega tržaškega procesa. TV 15, XXVIII, 25. X. 1990, št. 21, str. 5.
57. **Kacin-Wohinz Milica:** Italijanizacija. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 185-188.
58. **Kacin-Wohinz Milica:** Italijansko-slovenski odnosi. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 198-200.
59. **Kacin-Wohinz Milica:** Izjava komunističnih strank Jugoslavije in Italije. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 215.
60. **Kacin-Wohinz Milica:** Izjava treh partij o slovenskem narodnem vprašanju. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 215-216.
61. **Kacin-Wohinz Milica:** Jugoslovanska narodna stranka v Julijski krajini. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 349.
62. **Kacin-Wohinz Milica:** Julijska krajina. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 352.
63. **Kacin-Wohinz Milica:** Kdo bo priskočil na pomoč, ker založbo je treba rešiti? Ob napovedi stečaja v koprski Lipi. Delo, XXXII, 29.III. 1990, št. 74; Književni listi, str. 13.
64. **Kacin-Wohinz Milica:** Partija je odrekla Tigru vlogo v antifašističnem boju. Ob 50-letnici prvega tržaškega procesa in bazoviških žrtev. Primorske novice, XLIV, 1990, št. 90, str. 8-11.
65. **Kacin-Wohinz Milica:** Polemično o Žerjalovih spominih. Primorska srečanja, XV, 1990, št. 112, str. 755-756.
66. **Kacin-Wohinz Milica:** Slovenci zgodovinsko osveščeni. Sodobnost, XXXVIII, 1990, št. 8-9, str. 744-747.
67. **Kacin-Wohinz Milica:** Z narodno spravo - konec državljanske vojne? Borec, XLII, 1990, št. 5-6-7, str. 639.
68. **Kresal France:** Industrija. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 132-135.
69. **Kresal France:** Inšpekcija dela. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 156.
70. **Kresal France:** Jugočeška. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 317-318.
71. **Lazarevič Žarko:** Zgodovina slovenskega vsakdana. Sodobnost, XXXVIII, 1990, št. 8-9, str. 747-750.
72. **Mlakar Boris:** Četnik Zmagoslav ni bil general. Nedeljski dnevnik, XXIX, 8.VII. 1990, št. 183, str. 7.
73. **Mlakar Boris:** Enciklopedija Slovenije. Tribuna, 19.II. 1990, št. 3, str. 3.
74. **Mlakar Boris:** Horjul. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 42.
75. **Mlakar Boris:** Hotavlje. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 43.

76. **Mrakar Boris**: Hotedršica. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 43–44.
77. **Mrakar Boris**: Hruševo. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 54.
78. **Mrakar Boris**: Kakšna je resnica o sv. Urhu? Intervju z zgodovinarjem mag. Borisom Mrakarjem. Demokracija, 9.X. 1990, št. 39, str. 10.
79. **Mrakar Boris**: Smrt za več kot pol odstotka prebivalstva. Nedeljski dnevnik, XXIX, 10.VI.1990, št. 156, str. 6–7.
80. **Mrakar Boris**: Z narodno spravo – konec državljanske vojne? Borec, XLII, 1990, št. 5–6–7, str. 582–583.
81. **Perovšek Jurij**: Manjka nam sintetičnih zgodovinskih del. Sodobnost, XXXVIII, 1990, št. 8–9, str. 761–770.
82. **Perovšek Jurij**: O oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ. Dnevnik, XL, 13., 20.I. 1990, št. 11, 18, str. 12–14, 12–13.
83. **Prunk Janko**: Hrvatsko-slovenski odnosi. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 69–70.
84. **Prunk Janko**: Hrvatska seljačka stranka. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 81.
85. **Prunk Janko**: Hrvatsko-srbska koalicija. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 82–83.
86. **Prunk Janko**: Internacionale. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 165–166.
87. **Prunk Janko**: Jugoslovska strokovna zveza. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 341.
88. **Prunk Janko**: Kamniška izjava. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 383.
89. **Prunk Janko**: Kontinuiteta ali prelom? Dnevnik, XL, 24.III. 1990, št. 81; Sobotna priloga, str. 11.
90. **Prunk Janko**: Kulturni politični profil revije Sodobnost 1933–1941. Sodobnost, XXXVIII, 1990, št. 8–9, str. 866–869.
91. **Prunk Janko**: Nova slovenska samozavest. Naši razgledi, XXXIX, 20.IV. 1990, št. 8, str. 222–224.
92. **Prunk Janko**: Pozdravljena demokratična stranka. Dnevnik, XL, 29.X. 1990, št. 296, str. 5.
93. **Prunk Janko**: Slovenska država – ideja in stvarnost. Delo, XXXII, 20.X. 1990, št. 246; Sobotna priloga, str. 20–21.
94. **Prunk Janko**: Slovenska država. Težavno tretje zgodovinsko odločanje slovenskega naroda, tokrat za lastno državo. Naši razgledi, XXXIX, 26.X. 1990, št. 20, str. 1.
95. **Prunk Janko**: Težave z lastno državnostjo. Sodobnost, XXXVIII, 1990, št. 8–9, str. 755–761.
96. **Prunk Janko**: Vprašanja identitete in porekla pri slovenskih socialistih. Dnevnik, XL, 17., 24.II. 1990, št. 46, 53; Sobotna priloga, str. 14.

97. **Prunk Janko:** Za Srednjo Evropo ni alternative. Dnevnik, XL, 27.III. 1990, št. 84, str. 12.
98. **Prunk Janko:** Že dolgo ni bilo med Slovenci toliko ravsa in kavsa. Volilno Delo, 9.IV. 1990.
99. **Rozman Franc:** Hainfeldski kongres. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 4.
100. **Rozman Franc:** Internacionala (Prva, Druga). Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 164-165.
101. **Rozman Franc:** Jugoslovanska socialnodemokratska konferenca. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 339.
102. **Rozman Franc:** Jugoslovanska socialnodemokratska stranka. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 339-340.
103. **Rozman Franc:** Kje je nova resnica za zmešani svet? Nova revija, IX, 1990, št. 95, str. 372-375.
104. **Rozman Franc:** Povijest svijeta. Naprijed, Zagreb 1990, str. 553, 566-567, 577-585.
105. **Rozman Franc:** Pozdravi iz slovenskih krajev. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 172-173, 198-223.
106. **Trampuž Lilijana:** Z narodno spravo - konec državljsanske vojne? Borec, XLII, 1990, št. 5-6-7, str.706-707.
107. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Jugoslovanska kmetska zveza za Dravsko banovino. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 334.
108. **Vodušek-Starič Jerca:** Internacije. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 164.
109. **Vodušek-Starič Jerca:** Izvršni odbor OF Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 238.

IV. Objave virov

1. **Ferenc Tone:** Resnica ali hvalisanje. Nov dokument o Vinku Levstiku. Borec, XLII, 1990, št. 3-4, str. 488-489.

V. Poročila o znanstvenih srečanjih

1. **Guštin Damijan:** Znanstveno posvetovanje Stradanje Jugoslovena u drugom svjetskom ratu, Jasenovac, 27.-29. oktobra 1989. Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, 1990, št. 1-2, str. 149-151.
2. **Rozman Franc:** Mednarodni simpozij Delavsko gibanje na podeželju, Steyr, 4.-7. X. 1989. Zgodovinski časopis, XLIV, 1990, št. 1, str. 128-130.
3. **Studen Andrej:** 25. mednarodna konferenca zgodovinarjev delavskega gibanja (ITH), Linz, 12. do 16. IX. 1989. Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, 1990, št. 1-2, str. 147-149.

VI. Ocene in poročila

1. **Adamič Marjeta:** Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steiermark bis zum Jahre 1918 ... Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918 ... Manuali e carte sulle strutture amministrative nelle province di Carinzia, Carniola, Litorale e Stiria fino al 1918 ... Graz-Klagenfurt-Ljubljana-Gorizia-Trieste 1988, 375 str. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXX, 1990, št. 1-2, str. 154-156.
2. **Adamič Marjeta:** Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923: Dokument o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ. Partizanska knjiga, Ljubljana 1990, 435 str. *Arhivi*, XIII, 1990, št. 1-2, str. 167-168.
3. **Čampa Marjeta:** Idrijski razgledi, 1989/1-2, XXXIV, Idrija. *Arhivi*, XIII, 1990, št. 1-2, str. 176-177.
4. **Čampa Marjeta:** Primorska srečanja, 1990/112, XV, Nova Gorica. *Arhivi*, XIII, 1990, št. 1-2, str. 177-178.
5. **Gabrič Aleš:** Darko Bekić: Jugoslavija u hladnom ratu. *Globus*, Zagreb 1988, 764 str. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXX, 1990, št. 1-2, str. 174-178.
6. **Gombač Metka:** Dve domovini, Razprave o izseljenstvu, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko izseljenstvo, Ljubljana 1990, 1, 415. str. *Arhivi*, XIII, 1990, št. 1-2, str. 162-163.
7. **Gombač Metka:** Drago Žerjal, Spomini in razlage o protifašističnem boju primorske mladine med vojnama. Založništvo tržaškega tiska, Trst 1990, 146 str. *Zgodovinski časopis*, XLIV, 1990, št. 4, str. 647-648.
8. **Gombač Metka:** *Zgodovinski časopis* 43/4. Delo, XXXII, 8.II. 1990, št. 32, str. 16.
9. **Gombač Metka:** *Zgodovinski časopis* 44/1. Delo, XXXII, 3.V. 1990, št. 101, str. 10.
10. **Gombač Metka:** *Zgodovinski časopis* 44/2. Delo, XXXII, 12.VII. 1990, št. 160, str. 6.
11. **Gombač Metka:** *Zgodovinski časopis* 44/3. Delo, XXXII, 27.IX. 1990, št. 226, str. 16.
12. **Guštin Damijan:** V. Žerjavić, Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu. Jugoslovensko viktimološko društvo, Zagreb 1989, XII, 188 str. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXX, 1990, št. 1-2, str. 168-174.
13. **Guštin Damijan:** W. Kleindel, Der erste Weltkrieg, Daten - Zahlen - Fakten. Österreichischer Bundesverlag, Wien 1989, 295 str. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXX, 1990, št. 1-2, str. 161-162.
14. **Kobal Nada:** Diplomatski dokumenti. Pomemben vir za študije o Balkanu. *Arhivi*, XIII, 1990, št. 1-2, str. 7.
15. **Rozman Franc:** Ernst Bauer: Der letzte Paladin des Reiches. Generaloberst Stefan Freiherr Sarkotić von Lovčen. Graz-Wien-Köln, Styria 1988, 160 str. Österreichische Osthefte, XXXII, 1990, št. 3, str. 567-568.

16. **Rozman Franc:** Der Löwe von Isonzo. Feldmarschall Svetozar Borojević de Bojna. Graz-Wien-Köln, Styria 1985, 159 str. Österreichische Osthefte, XXXII, 1990, št. 3, str. 567-568.
17. **Rozman Franc:** George Bruce: Lexikon der Schlachten. Graz-Wien-Köln, Styria 1984, 298 str. Österreichische Osthefte, XXXII, 1990, št. 3, str. 579-580.
18. **Rozman Franc:** Latinka Perović: Planirana revolucija. Borec, XLII, 1990, št. 2, str. 279-280.
19. **Studen Andrej:** Vlado Valenčič, Zgodovina ljubljanskih uličnih imen. ZAL, Ljubljana 1989, 260 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, 1990, št. 1-2, str. 156-160.

VII. Biografije

1. **Čepič Zdenko:** Ingolič Jože. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 151.
2. **Deželak-Barič Vida:** Dušan Jereb - Štefan. Enciklopedija Jugoslavije, 6. knj., srbohrv. izd. Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1990, str. 35.
3. **Ferenc Tone:** Jakopič Albert. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 251.
4. **Ferenc Tone:** Jeras Josip. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 290.
5. **Ferenc Tone:** Jones William. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 312.
6. **Ferenc Tone:** Jurančič Jože. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 355.
7. **Ferenc Tone:** Kambič Miha. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 376.
8. **Fischer Jasna:** Hubmajer Karel. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 84.
9. **Guštin Damijan:** Hafner Anton. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 3.
10. **Kacin-Wohinz Milica:** Tiengo Carlo. Primorski slovenski biografski leksikon, 16. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1990, str. 1-2.
11. **Kacin-Wohinz Milica:** Tomažič Josip Pino. Primorski slovenski biografski leksikon, 16. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1990, str. 8-9.
12. **Kacin-Wohinz Milica:** Tuntar Giuseppe. Primorski slovenski biografski leksikon, 16. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1990, str. 87-88.
13. **Kacin-Wohinz Milica:** Valenčič Alojz. Primorski slovenski biografski leksikon, 16. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1990, str. 145-146.
14. **Kacin-Wohinz Milica:** Vatovec Ernest. Primorski slovenski biografski leksikon, 16. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1990, str. 165-166.
15. **Mrakar Boris:** Hacin Lovro. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 1.

16. **Mlakar Boris:** Javornik Mirko. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 276.
17. **Mlakar Boris:** Kacin Anton. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 366-367.
18. **Mlakar Boris:** Urbančič Ivan. Primorski slovenski biografski leksikon, 16. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1990, str. 122-123.
19. **Mlakar Boris:** Valjavec Viktor. Primorski slovenski biografski leksikon, 16. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1990, str. 161.
20. **Mlakar Boris:** Uršič Franc. Primorski slovenski biografski leksikon, 16. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1990, str. 132-133.
21. **Prunk Janko:** Hohnjec Josip. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 40.
22. **Prunk Janko:** Jeglič A. Bonaventura. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 279-280.
23. **Prunk Janko:** Jurač Jože. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 354.
24. **Prunk Janko:** Kalan Andrej. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 371.
25. **Prunk Janko:** Karadjordjević. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 406.
26. **Rozman Franc:** Hočevar Toussaint. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 37.
27. **Rozman Franc:** Hoffmann Nikolaj. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 38.
28. **Rozman Franc:** Jenko Avgust. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 286.
29. **Rozman Franc:** Kacin-Wohinz Milica. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 367.
30. **Trampuž Lilijana:** Tone Tomšič. Primorski slovenski biografski leksikon, 16. snopič. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1990, str. 24-25.
31. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Jakše Ljuban. Enciklopedija Slovenije, 4. zv., Hac-Kare. Mladinska knjiga, Ljubljana 1990, str. 256.

VIII. Bibliografije

1. **Kandus Nataša:** Bibliografija sodelavcev Inštituta za novejšo zgodovino za leto 1989. Prispevki za novejšo zgodovino, XXX, 1990, št. 1-2, str. 179-188.

Kazalo

CONTENTS - TABLE DES MATIÈRES - INHALT

RAZPRAVE - ARTICLES - ÉTUDES - ABHANDLUNGEN

Dušan Nečak, Hallsteinova doktrina in Jugoslavija 155 UDK 327 (430: 497.1) »1945/1957«	155
Jože Prinčič, Nacionalizacija industrijskih in rudarskih podjetij v Sloveniji v letu 1946 167 UDK 338.98 (497.12) »1946«	167
Vida Deželak-Barič, Organiziranost Komunistične partije Slovenije na Dolenjskem in Notranjskem (1941-1943) 181 UDK 329.15 (497.12) »1941/1943«	181
Lojz Tršan, Izvajanje Dolomitske izjave v Ljubljani 217 UDK 329.71 (497.12 Lj.) »1943«	217

RAZPRAVLJANJA - DISCUSSIONS - DISCUSSIONS - VERHANDLUNGEN

Janko Pleterski, Opozorila in opomba k posvetu o dr. Antonu Korošču 229	229
---	-----

OCENE IN POROČILA - REPORTS AND REVIEWS - RAPPORTS ET CRITIQUES - BERICHTE UND REZENSIONEN

Milica Kacin-Wohinz, Prvi antifašizem v Evropi, Primorska 1925-1935 (Jože Pirjevec) 239	239
Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923, Dokumenti o oblikovanju federativnega programa KPJ (Lilijana Trampuž) 240	240
Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945, 3, Mi volimo (Damijan Guštin) 243	243
Slovenski upor 1941 - Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja (Jasna Fischer) 246	246
Mihajlo Ogrizović, Marksističko obrazovanje partijskih kadrova u NOB (Vida Deželak-Barič) 249	249
Pavle Šosberger, Novosadski Jevreji; Avram Pinto, Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine (Marjeta Čampa) 252	252
Dachauski procesi (Zdenko Čepič) 256	256
Po sili vojak (Andreja Rihter) 259	259

BIBLIOGRAFIJA - BIBLIOGRAPHY - BIBLIOGRAPHIE

Nataša Kandus, Bibliografija sodelavcev Inštituta za novejšo zgodovino za leto 1990	263
---	-----

UDK 327 (430: 497.1) »1945/1957«

Dušan NEČAK, dr., redni profesor, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, SLO - 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, 2, slov. (nem., angl.)

HALLSTEINOVA DOKTRINA IN JUGOSLAVIJA

Prispevek je razdeljen v dva vsebinska dela. V prvem delu avtor kratko označuje nastanek in pomen Hallsteinove doktrine (1955), s katero se je Zvezna republika Nemčija proglasila za edino zastopnico namškega naroda in je zagrozila s prekinitvijo diplomatskih odnosov s tistimi državami, ki bi priznale Nemško demokratsko republiko. V drugem delu pa je opisano dogajanje (1956/57), ki je pripeljalo do prve uporabe te doktrine v odnosih z Jugoslavijo 19. oktobra 1957.

UDK 338.98 (497.12) »1946«

Jože PRINČIČ, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SLO - 61000, Ljubljana, Kongresni trg (Trg osvoboditve) 1.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, 2, slov. (angl., angl.)

NACIONALIZACIJA INDUSTRIJSKIH IN RUDARSKIH PODJETIJ V SLOVENIJI V LETU 1946

Avtor najprej oriše spločne značilnosti t. i. prve nacionalizacije zasebnih gospodarskih podjetij v Jugoslaviji, nato pa na podlagi arhivskega gradiva analizira nacionalizacijo industrijskih podjetij v LR Sloveniji, ki je bila izvedena decembra 1946. Ugotavlja, da so bila s to nacionalizacijo podržavljena najpomembnejša industrijska podjetja na ozemlju LR Slovenije in da lastniki nacionaliziranih podjetij niso prejeli z zakonom predvidenega nadomestila.

UDK 329.15 (497.12) »1941/1943«

Vida DEŽELAK-BARIČ, mag., asistent, Inštitut za novejšo zgodovino, SLO - 61000, Ljubljana, Kongresni trg (Trg osvoboditve) 1.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, 2, slov. (nem., angl.)

ORGANIZIRANOST KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE NA DOLENJSKEM IN NOTRANJSKEM 1941 - 1943

Avtorica na osnovi arhivskih virov, spominskih pričevanj in literature rekonstruira organiziranost KPS na Dolenjskem in Notranjskem v času 1941 - 1943. Ugotavlja številčno stanje v posameznih razdobjih (spomladi 1941 okoli 175 članov KPS, poleti 1943 okoli 440 članov in 160 kandidatov), teritorialno - politično razdelitev na okrožja in rajone, kadrovsko sestavo partijskih forumov ter pogoje, ki so narekovali opisani razvoj.

UDK 327 (430: 497.1) »1945/1957«

Dušan NEČAK, Ph. D., Regular Professor, Department of History, The Faculty of Philosophy, SLO – 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, 2, slov. (ger., engl.)

THE HALLSTEIN DOCTRINE AND YUGOSLAVIA

In terms of its substance the paper may be divided into two parts: in the first the author briefly outlines the evolution and significance of the Hallstein Doctrine (1955) through which the Federal Republic of Germany proclaimed herself to be the one and only representative of the German people, threatening a breach of diplomatic relations to the states that might officially recognise the German Democratic Republic; in the second part events are described (1956/57) that had led towards the first instance in which the Doctrine was actually applied in relations with Yugoslavia, on the 19th October, 1957.

UDK 338.98 (497.12) »1946«

Jože PRINČIČ, Ph. D., Research Associate Institute of Recent History, SLO – 61000, Ljubljana, Kongresni trg (Trg osvoboditve) 1.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, 2, slov. (engl., engl.)

THE NATIONALISATION OF INDUSTRIAL AND MINING COMPANIES IN SLOVENIA IN 1946

In the first part of his contribution the author describes the general features of the s. c. first nationalisation of private enterprises in Yugoslavia, and then, having examined historical sources, analyses the December 1946 nationalisation of industrial companies in the People's Republic of Slovenia. The author concludes that the latter nationalisation encompassed the most important industrial enterprises in the territory of the People's Republic of Slovenia, and that the owners have not received the compensations they were entitled to by law.

UDK 329.15 (497.12) »1941/1943«

Vida DEŽELAK-BARIČ, M.A., Assistant Lecturer, Institute of Recent History, SLO – 61000, Ljubljana, Kongresni trg (Trg osvoboditve) 1.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, 2, slov. (ger., engl.)

THE ORGANISATION OF THE COMMUNIST PARTY OF SLOVENIA IN DOLENJSKA AND NOTRANJSKA REGIONS IN 1941 – 1943

Analysing historical sources, memoirs and literature the author recreates the organisational structure of the Communist Party of Slovenia in Dolenjska and Notranjska regions in the 1941 – 1943 period. She offers some numerical indicators for membership in specific periods of time (the Spring of 1941: about 175 members; the Summer of 1943: some 440 members and 160 candidates), describes the territorial and political organisation in districts, the structure of the Party bodies, as well as circumstances that led to such a development.

UDK 329.71 (497.12 Lj.) »1943«

Lojz TRŠAN, mag., Arhiv Republike Slovenije, SLO - 61000 Ljubljana, Zvezdarska 1.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, 2, slov. (angl., angl.)

IZVAJANJE DOLOMITSKE IZJAVE V LJUBLJANI

Avtor ugotavlja odpore pri sprejemanju Dolomitske izjave v Ljubljani, ki so ji nasprotovali predvsem vodilni Sokoli in krščanski socialisti, vse do poletja 1943, zaradi upravičenega strahu pred izgubo lastne politične identitete.

UDK 329.71 (497.12 Lj.) »1943«

Lojz TRŠAN, M.A., Archives of the Republic Slovenia, SLO - 61000 Ljubljana, Zvezdarska 1.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, 2, slov. (engl., engl.)

IMPLEMENTATION OF THE DOLOMITE DECLARATION IN LJUBLJANA

The author describes the resistance to the Dolomite Declaration in Ljubljana, particularly on the part of the leading of liberal political group named Sokol and Christian Socialists, that was pronounced until the summer of 1943 and cause by justified fears that the Dolomite Declaration might deprive them of their own political identities.

